

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 67

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 6 від 20.02.2024 р.

Видавничча рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Громовенко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Я. В. Петруненко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **А. М. Тимчишин**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

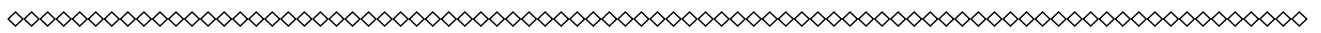
Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

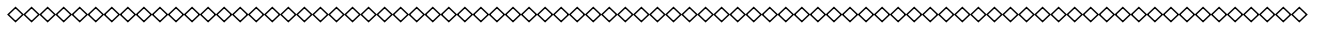
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

*Іващенко В. А.,**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Анотація. У статті показано процес приєднання України до міжнародної системи охорони та захисту прав людини. Визначено, що на шляху формування власної моделі законодавства окремі положення міжнародних Декларацій та Конвенцій поступово втілювалися у Конституції України та здійснювали вплив на цілісну систему правовідносин. Визначено, що процес долучення України до міжнародних стандартів здійснювався у декілька етапів, кожен з яких мав свої особливості. Автором розкрито загальний зміст окремих міжнародних документів та показано процес приєднання до них України. Встановлено, що приєднання до міжнародної системи охорони та захисту прав людини сягає значно глибше, ніж 1991 р. Вказаний процес почався після Другої світової війни, яка стала каталізатором низки кроків у напрацюванні стандартів охорони прав людини, покликаних запобігти повторенню трагедій та мільйонів невинних жертв. Зазначені процеси тривають і донині, що є особливо актуальним у період повномасштабної війни України з росією. Проаналізовано етапи напрацювання законів, покликаних реалізувати положення міжнародних договорів у сфері захисту прав людини на національному рівні, їх позитивні та негативні сторони. Продемонстровано основні напрями роботи влади у процесі напрацювання вітчизняної нормативно-правової бази. Дослідником акцентовано увагу на положеннях Європейської конвенції з прав людини, вказано на особливість застосування її положень Європейським судом. Наголошено на впливі практики ЄСПЛ на систему правозастосування. Акцентовано увагу на обов'язковості застосування судами рішень ЄСПЛ.

Це підтверджується прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У межах історико-правового дослідження виявлено системність у втіленні міжнародних стандартів охорони прав людини у національне законодавство.

Ключові слова: міжнародне законодавство, права людини, Європейський суд з прав людини, прецедентне право.

Постановка проблеми. Україна як незалежна держава є членом багатьох міжнародних організацій та учасником низки міжнародних конвенцій, що встановлюють високі стандарти у сфері охорони та захисту прав людини. Рафікація конвенцій призводила до системного удосконалення національного законодавства і включення до нього базових стандартів прав людини, напрацьованих десятиліттями. Разом із тим, старт процесу приєднання до міжнародної системи охорони та захисту прав людини хронологічно сягає значно глибше, ніж 1991 р. Вказаний процес почався після Другої світової війни, наслідки якої стали каталізатором низки системних заходів міжнародної

спільноти, покликаних запобігти повторенню трагедій та мільйонів невинних жертв.

Стан дослідження. Питання входження України до міжнародної системи охорони та захисту прав людини і поступового втілення міжнародних стандартів у національному законодавстві, тією чи іншою мірою піднімалися у працях вітчизняних науковців, таких як: О. Бучинський, Д. Давиденко, Т. Павлюковець, В. Палюк, А. Сіваш, А. Чубенко та ін.

Автор статті ставить за мету показати процес входження України до системи захисту фундаментальних прав людини в динаміці, його розвитку та вплив на систему національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших кроків долучення до системи охорони прав людини стала у 1946 р. участь УРСР у створенні ООН, що упродовж 76 років була елементом світової системи безпеки.

Враховуючи широкомасштабне вторгнення росії, яке відбулося 24 лютого 2022 р., членство України в ООН є можливістю демонстрації світу масштабів порушення прав людини та майданчиком задля реалізації завдань, спрямованих на припинення війни та поваги до фундаментальних прав людини.

Підсумковий протокол Кримської конференції від 11 лютого 1945 р. зафіксував домовленість СРСР, США і Великобританії рекомендувати конференції в Сан-Франциско запросити як первинних членів окремі радянські республіки, що отримали право претендувати на самостійне міжнародне представництво. Одна з них Україна, позиціонувалися як така, що зазнала найважчих втрат у війні [1, с. 48]. Таким чином, УРСР ставши засновницею ООН хоч і формально, але зробила перший крок у формуванні міжнародної системи охорони світового порядку та прав людини.

Україна, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами проголосила незалежність 24 серпня 1991 р. [2]. На реалізацію Акту, 12 вересня 1991 р. Верховною Радою прийнятий Закон «Про правонаступництво України» (N 1543-XII) набрав чинності 5 жовтня 1991 р. – ключовий юридичний документ, який відіграв особливо важливу роль у перехідний період України після розпаду Радянського Союзу. Так у ст. 6. Закону, Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України. Ст. 7. визначено, що Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки [3].

Україною підтверджено чинність низки міжнародних документів, зокрема підписаної 10 грудня 1948 р. Загальної

декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН). Справедливо зауважимо, що УРСР як і СРСР та, ще низка країн утрималися від голосування, однак і не голосували проти.

Саме вказаною декларацією були закладені основи захисту прав людини. Так, ст. 1. проголошувалася рівність і свобода людей від народження у своїй гідності та правах. Гарантувалося право на життя (ст. 3), заборона рабства (ст. 4), заборона торгтур, нелюдського ставлення або такого, що принижує його гідність, поведження і покарання (ст. 5). Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом (ст. 7) та ціла низка положень, які стали фундаментом для системи національного права України [4]. Аналізуючи зміст Конституції України [5], можна стверджувати, що положення декларації цілком відображено в її статтях. Одним із фундаментальних нормативних документів стало прийняття декларації з прав дитини (прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.) [6]. Декларацію прав дитини було прийнято з метою забезпечити дітям «щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві влади і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, що будуть поступово застосовуватися ...» [6]. Згідно положень декларації, дитині, законом та іншими засобами, має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях [6]. В Україні положення щодо права на освіту розвинуто у ст. 53 Конституції України де закріплено, що в державі створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану [5]. Ще однією аксіомою, що увійшла до національного законодавства з декларації, стала протидія усім формам недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Дитина не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [6]. Вказані в декларації положення, стали вихідними для подальшої імплементації стандартів у національне законодавство.

Наступним документом, який був ратифікованим та встановлював стандарти у сфері прав дитини, є Конвенція про права дитини. Конвенція прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Ця Конвенція була ратифікована Постановою Верховної Ради України №789ХІІ (78912) від 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р. Держави-учасниці зобов'язалися поважати і забезпечувати всі права, передбачені Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи закон-

них опікунів або яких-небудь інших обставин [7]. Україна взяла на себе ряд зобов'язань з покращення добробуту дітей. Одним із кроків щодо втілення стандартів охорони прав дитини на національному рівні стало прийняття в Україні закону «Про охорону дитинства» [8]. Так, у ст. 3 закону «Основні принципи охорони дитинства» фактично продубльовано та розширено положення Конвенції. Законом гарантовано право на життя та охорону здоров'я (ст. 6), право на достатній життєвий рівень (ст. 8), право на захист від усіх форм насильства (ст. 10) та низка інших прав.

З 1990-х рр. ХХ ст. і до теперішнього часу спостерігається подальша робота щодо підвищення стандартів охорони прав людини. Україна, як незалежна держава обрала свій шлях до розбудови демократичного суспільства, із застосуванням системи європейських цінностей. Одним із ключових кроків, що істотно вплинув на системну еволюцію прав людини стало приєднання України до Ради Європи. Для досягнення цієї мети було вирішено імплементувати у національне законодавство стандарти у сфері верховенства права, демократії та прав людини, розроблені в рамках Ради Європи [9].

Верховна Рада України 31 жовтня 1995 р. ухвалила Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи. 9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія, в якій взяла участь делегація України на чолі з Прем'єр-міністром України [10]. Основною статутною умовою передбаченою ст. 3 Статуту є визнання принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією [11].

Одним із основних та потужних кроків на шляху удосконалення системи захисту фундаментальних прав людини в Україні стала ратифікація Україною 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Такий крок істотно наблизив нашу державу до європейських стандартів захисту прав людини та європейського правового простору.

Конвенція є міжнародним договором, за яким держави-підписанти зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Гарантії прав відображені як у Конвенції, так і в протоколах до неї (Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 і 13), згода на обов'язковість яких надана державами – сторонами Конвенції [12].

Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ, є міжнародним органом, створеним «для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією» [13]. Відповідно до ст. 32 Конвенції юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї [13]. Узагальнюючи зміст статей 33, 34, 47 Конвенції, можна стверджувати, що ЄСПЛ повноважний розглядати звернення як держав з приводу порушень передбачених конвенцією фундаментальних прав, так і індивідуальних звернень від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з держав, прав викладених у Конвенції або протоколах до неї [13]. Таким чином, не виконуючи функцій останньої інстанції, та не переглядаючи справ по суті, ЄСПЛ аналізує відповідність дотримання мінімальних стандартів прав людини в межах правової системи держави-учасниці.

Права та свободи, зафіксовані у Конвенції – це мінімальні європейські стандарти прав людини, що мають бути втілені кожною державою-учасницею. Держави-члени Ради Європи повинні застосовувати ці стандарти у своєму законодавстві та правозастосовчій практиці, залишаючи за собою свободу вибору засобів застосування цих стандартів. [13]. На думку В. Палюк, Конвенція, з урахуванням її особливостей, по суті досягла рівня конституційного закону Європи, а тому «авторитет писаної Конституції як вищого джерела права в національному праві послабляється верховенством європейського права. Одним із наслідків цього є те, що національні Конституції можуть поступатися і давати перевагу нормам європейського права» [14]. Наведена думка є слушною, оскільки ратифікація Конвенції прямо передбачає відповідність наведених стандартів Конституції.

Основоположні права передбачені Конвенцією тією чи іншою мірою відображені і в Конституції України переважно розділі 2. (ст. 27-36) та низка інших [5]. Таким чином, Україна, імплементувавши положення Конвенції до національного законодавства, довела, що найбільш ефективно вони застосовуються тоді, коли тією чи іншою мірою відображені в основному законі держави, а також в галузевому законодавстві, і попри те, що положення Конвенції є незмінними, вони поступово розширюються судовою практикою ЄСПЛ, яка є динамічною. Тлумачення ЄСПЛ та рішення про справедливую сатисфакцію прямо впливають на удосконалення системи реалізації прав людини на державному рівні.

Схожої думки дотримується О. Бучинський. Він акцентує увагу на тому, що під час ужиття ЄСПЛ заходів для досягнення мети його існування чиниться вплив на правові системи країн-учасниць Конвенції, головним чином, шляхом формулювання правової позиції, яка покладається в основу рішення та використовується як підґрунтя для вирішення подібних справ до її вдосконалення; виявлення структурних або системних недоліків функціонування компетентних органів держави-відповідача, що являють собою або тягнуть за собою порушення зобов'язань держави-відповідача, передбачених Конвенцією, а також визначення кроків для усунення цих недоліків та забезпечення їх належного здійснення [15, с. 163]. Основоположною позицією ЄСПЛ є те, що ця міжнародна судова установа служить не лише для вирішення справ, переданих на її розгляд, але й, більш загально, для того, щоб висвітлювати й роз'яснювати, забезпечувати й розвивати правила, запроваджені Конвенцією, чим сприяти дотриманню державами їх зобов'язань як учасниць Конвенції [15, с. 163].

Акцентуючи увагу на удосконаленні системи охорони прав людини, окремі науковці стверджують про прецедентний характер практики Європейського суду. На думку А. Чубенко, прецедентність проявляється в тому, що ЄСПЛ при вирішенні справ схильний в цілому слідувати підходам, які ним застосовувалися раніше, якщо тільки не визнає за необхідне їх редагувати. Прецедентне право Європейського суду з прав людини може бути додатковим чинником для офіційного визнання судового прецеденту як джерела права у питаннях захисту прав людини, що сприятиме зміцненню позицій та поверненню довіри до судової влади в Україні [16].

Схожу позицію займає Т. Павлюковець стверджуючи, що з вирішенням по суті індивідуального спору, ЄСПЛ у своєму рішенні розвиває і самі положення Конвенції, які повинні тлу-

мачитись однаково усіма державами-учасницями. [17] Саме ця особливість «обов'язку однакового тлумачення» дозволяє національним судам посилались на рішення ЄСПЛ у індивідуальних спорах, що були постановлені стосовно інших держав. Рішення ЄСПЛ можна охарактеризувати як прецеденти. І хоча в Україні судові прецеденти не є джерелом права, де-факто ситуація зовсім інша [17]. Як приклад прямого впливу рішень ЄСПЛ на удосконалення національних стандартів у сфері захисту прав людини є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 17), ч. 1 ст. 17 якого передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [18 с. 325; 19].

Д. Давиденко акцентує увагу на тому, тому що застосування судами України положень Конвенції не є їх правом, а є професійним обов'язком [18, с. 325]. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права знайшло юридичне закріплення в ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, якою передбачено, що адміністративні суди при вирішенні справ застосовують принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини [18, с. 325; 20].

Висновки. Таким чином, впровадження міжнародних стандартів охорони прав людини в національне законодавство відбувалося упродовж 1990-х рр., а процес розвивався у декількох напрямках. Першим напрямом стало визнання Україною стандартів закріплених у рамках статутних документів та декларацій ООН, а саме Загальної декларації з прав людини та Декларації з прав дитини, і принципів, закріплених у них. Надалі входження України в міжнародну орбіту відбувалося шляхом приєднання до Конвенції по правам дитини, та визнання стандартів Ради Європи передбачених у статуті останньої. Вказані події передували прийняттю конституції України 1996 р., яка повною мірою увібрала в себе положення міжнародних конвенцій, водночас розширення стандартів, закріплених на міжнародному рівні, знайшло своє відображення на рівні навіть галузевих законів зокрема «Про охорону дитинства». Одним із самих потужних кроків стала ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнання юрисдикції ЄСПЛ. Такий крок поклав початок поступовому впровадженню традицій Європейського права та стандартів прав людини не тільки в законодавство, але і в систему правозастосування.

Література:

1. Сіваш А. УРСР: Історико-правові аспекти участі в ООН. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 47–49. http://lsej.org.ua/8_2020/11.pdf (дата звернення – 08.02.2024)
2. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР № 1427-XII 24.08.1991 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення – 08.02.2024)
3. Про правонаступництво України: Закон України від 05.10.91 № 1543-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення – 08.02.2024)
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення – 08.02.2024)
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/>

- laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення – 12.02.2024)
6. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20. 11. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення – 12.02.2024)
  7. Конвенція по правах дитини URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення – 14.02.2024)
  8. Про охорону дитинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення – 16.02.2024)
  9. Вступ України до Ради Європи. Опубліковано 15 липня 2022 року о 10:05. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/posolstvo/vstup-ukrayini-do-radi-eyevropi> (дата звернення – 16.02.2024)
  10. Участь України у діяльності Ради Європи Опубліковано 20 липня 2022 р. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-eyevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-eyevropi> (дата звернення – 18.02.2024)
  11. Статут ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення – 20.02.2024)
  12. Імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини в національну правову систему України URL: [https://minjust.gov.ua/m/str_14104#:~:text=\(дата звернення – 20.02.2024](https://minjust.gov.ua/m/str_14104#:~:text=(дата звернення – 20.02.2024)
  13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення – 20.02.2024)
  14. Паліюк В. Деякі питання щодо місця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в праві Ради Європи, Європейського Союзу та України. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/272003b7-0171-4133-8526-7130a1276049/content> (дата звернення – 20.02.2024)
  15. Бучинський О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток правових систем країн – членів Ради Європи *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019 № 37 С. 163–166.* URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/42.pdf> (дата звернення – 21.02.2024)
  16. Чубенко А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на конституційне судочинство в Україні. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7301/1/CHubenko_1009.pdf (дата звернення – 21.02.2024)
  17. Павлюковець Т. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. *Юридична газета. № 22 (78).* URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-ta-misce-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-sistemi.html> (дата звернення – 21.02.2024)
  18. Давиденко Д. Практика Європейського суду як джерело українського права URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/Davudenko_323-329.pdf (дата звернення – 21.02.2024)
  19. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#o130> (дата звернення – 27.02.2024)
  20. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення – 27.02.2024)

Ivashchenko V. International standards of protection of human rights and their introduction are in a national legislation

Summary. The article shows the process of joining Ukraine to the international system of protection and protection of human rights. It was determined that on the way to the formation of its own model of legislation, individual provisions of international Declarations and Conventions were gradually incorporated into the Constitution of Ukraine and exerted influence on the whole system of legal relations. It was determined that the process of joining Ukraine to international standards was carried out in several stages, each of which had its own characteristics. The author reveals the general content of individual international documents and shows the process of Ukraine's accession to them. It has been established that joining the international system of protection and protection of human rights goes much deeper than 1991. This process began after the Second World War, which became a catalyst for a series of steps in the development of standards for the protection of human rights, designed to prevent the recurrence of tragedies and millions of innocent victims. These processes continue to this day, which is especially relevant during the full-scale war between Ukraine and russia.

The stages of the development of laws designed to implement the provisions of international treaties in the field of human rights protection at the national level, their positive and negative sides, are analyzed. The main directions of the government's work in the process of developing the national regulatory and legal framework are demonstrated. The researcher focused attention on the provisions of the European Convention on Human Rights, pointed out the peculiarity of the application of its provisions by the European Court. The impact of Court practice on the law enforcement system is emphasized. Attention is focused on the mandatory application of Court decisions by courts.

This is confirmed by the adoption of the Law of Ukraine "On the Implementation of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights". Within the scope of the historical and legal research, systematicity was revealed in the implementation of international standards of human rights protection in national legislation.

Key words: international legislation, human rights, European Court of Human Rights, precedent law.

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Тюра Ю. І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

ГЕНЕЗА ЯКОСТІ ОСВІТИ: АНАЛІТИЧНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

Анотація. У статті проведено дослідження генези якості освіти через її становлення в контексті модернізації освітньої галузі та формування державної освітньої політики. Здійснено теоретичний аналіз позицій науковців щодо розуміння якості освіти. Зазначено, що з моменту приєднання України до Болонського процесу система вищої освіти зазнала певної трансформації, зокрема в контексті забезпечення якісної підготовки здобувачів.

Встановлено, що підґрунтям європейських освітніх цінностей є освіта, наука та інновації, визнані як «трикутник знань». Водночас побудова європейської системи забезпечення якості вищої освіти здійснюється «знизу», тобто безпосередньо від учасників освітнього процесу до розбудови міжнародних механізмів спільного розвитку освіти в європейському просторі.

Зазначено, що якість освіти набуває значення неодмінного атрибута вдосконалення всієї освітньої сфери, що відповідно вимагає розуміння сутності поняття «якість освіти». Розглянувши базове поняття «якість», зауважено, що з роками воно трансформувалося від розуміння якості як «краще у своєму роді» до «певна відповідність» визначеній сукупності параметрів або властивостей. Поняття «якість освіти» є складною категорією для розуміння, яку можна розглядати одночасно з позиції філософії, політики, управління, педагогіки та економіки.

Наголошено, що окремі етапи процесу модернізації національної системи освіти супроводжувалися різним підходом щодо розуміння, визначення та характеристики поняття «якість освіти» та «якість вищої освіти». Запропоновано в залежності від певного підходу до розуміння поняття «якість освіти» та формування державної освітньої політики виокремити чотири етапи генези цього поняття: початковий, стратегічний, фундаментальний та адаптаційний.

Зроблено висновок, що тлумачити поняття «якість освіти» потрібно з врахуванням цільової групи, рівня освіти, ресурсного забезпечення, відповідності змісту освіти, технологій та систем оцінювання досягнень потребам та вимогам споживачів освітніх послуг тощо. Зауважено, що якість освіти є відносним комплексним поняттям, що актуалізує проблему оцінювання якості освіти з необхідністю врахування інституційного контексту та стратегічного підходу освітньої інституції, прикладом чого наведено НТУ «Дніпровську політехніку».

Ключові слова: генеза, розуміння якості освіти, оцінювання, відносне поняття, інституційний контекст.

Постановка проблеми. Сьогодення не буває статичним, воно постійно знаходиться в динаміці, змінюючись та розвиваючись. Водночас із ним змінюється й ми, змінюються наші можливості та потреби. Ми прагнемо знати більше, навчатися швидше, вміти краще. І на цьому шляху освіта виступає найпотужнішим знаряддям, здатним змінити світ на краще. Як

соціокультурний інститут, освіта набуває все нових властивостей, особливостей і ознак, перебуваючи у стані постійних змін. Але незмінним, особливо в умовах постійних трансформацій, залишається прагнення людей сформувати та/або здобути освіту найвищої якості, оскільки визначальною ознакою будь-якої держави є високий рівень освіти її громадян. Особливого значення це набуває в період реформування освітньої системи, що спрямоване на її розвиток та набуття нових якісних ознак.

Можна стверджувати, що останні півстоліття у світовому просторі відбувається академічна революція, яка характеризується трансформацією та реорганізацією системи вищої освіти. Глобалізаційні перетворення у вищій освіті спричинили оновлення змісту, цілей, функцій і загалом освітньої моделі підготовки фахівців.

Приєднання України до Болонського процесу стало передумовою інтеграції нашої освітньої системи в європейський освітній і науковий простір та стало потужним поштовхом до позитивних змін у системі вищої освіти України, зокрема у таких сферах, як автономія університетів, моніторинг та забезпечення якості освіти, мобільність студентів та інших [1, с. 48].

Відповідно для успішного здійснення процесів модернізації та реформування вищої освіти в Україні в євроінтеграційному напрямку важливого значення набуває розуміння сутності якості освіти в контексті формування якісної підготовки здобувачів.

Стан дослідження. Різноманітні аспекти реформування національної системи вищої освіти, у тому числі щодо проблематики забезпечення якості вищої освіти, висвітлено у працях таких вчених, як В.Г. Кремень, Я.Я. Болюбаш, Т.В. Фініков, О.І. Шаров, Є.А. Пінчук, В.М. Половець, А.Д. Беденюк, Т.О. Савчук, М.З. Згуровський та ін. Однак, не зважаючи на активність науково-практичних досліджень у цій сфері, генеза та розуміння якості освіти залишаються одними з найбільш обговорюваних серед науковців.

Метою статті є дослідження генези якості освіти через її становлення в контексті модернізації освітньої галузі та формування державної освітньої політики; теоретичний аналіз позицій науковців щодо розуміння якості освіти.

Виклад основного матеріалу. XXI століття стало епохою не тільки технологічного прориву, але і тисячоліттям реформ у всіх сферах життєдіяльності. Істотних змін також зазнала і освітня галузь. Починаючи з 2005 року, в Україні активно проходить реформування та трансформація системи вищої освіти. Поштовхом таких змін стала реалізація принципів Болонського процесу після підписання Україною відповідної декларації [2, с. 115].

Європейський підхід щодо побудови ефективної системи освітніх цінностей ґрунтується на так званому «трикутнику знань», що характеризується взаємозв'язком між освітою, наукою та інноваціями. Така система цінностей стала фундаментом для розвитку європейської освіти. І в цьому сенсі якість європейської освіти вирізняється високим рівнем довіри як з боку громадян європейських країн, так і з боку світової спільноти в цілому.

До особливостей європейської системи забезпечення якості вищої освіти також можна віднести її побудову, яка починається «знизу», тобто безпосередньо від учасників освітнього процесу, зокрема здобувачів, академічної спільноти, закладу вищої освіти, до розбудови міжнародних механізмів спільного розвитку освіти в європейському просторі. В реаліях нашої держави до певного часу така побудова розпочиналася «згори», від центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, а саме: від міністерства освіти і науки, до учасників освітнього процесу [3].

Підписавши Болонську декларацію та доєднавшись до реалізації положень Болонського процесу, Україна розпочала модернізацію системи вищої освіти відповідно до європейських вимог. Результатом цього процесу стало розширення спектра охоплення якістю освіти всіх напрямків освітньої діяльності, зокрема: якість викладання, підготовки й досліджень. В цьому сенсі якість освіти набуває значення неодмінного атрибута вдосконалення всієї освітньої сфери, що вимагає розуміння сутності поняття «якість освіти».

Доцільно поняття «якість освіти» розглядати через базове поняття «якість». Так Міжнародна організація зі стандартизації ISO надала такого визначення поняттю якості, як «сукупність характеристик об'єкта, що належить до його здатності задовольняти встановлені та передбачувані потреби». З огляду на це, якість є не тільки результатом діяльності, але і можливістю досягнення певного результату через наявність внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов, а також як процес формування характеристик кінцевого результату [4].

Тлумачний словник української мови з філософської точки зору трактує поняття «якість» як «внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших». В словнику наводяться також інші тлумачення цього поняття, зокрема: «та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь» та/або «ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням» [5]. Беручи до уваги декілька наданих визначень, можна стверджувати, що поняття «якість» є доволі складним через його багатоаспектність та відносність.

У наукових джерелах теж існує значна кількість тлумачень поняття якості, яке з роками трансформувалося від розуміння якості як «краще у своєму роді» до «певна відповідність» визначеній сукупності параметрів або властивостей.

Освіта, як і будь-який процес або результат діяльності людини, також характеризується якістю. Визначати якість освіти можна не лише для окремого індивідуума, але і для суспільства в цілому, оскільки це поняття визначає не лише кількість здобутих знань і навичок професійної діяльності, але і якість особистісного, світоглядного, громадянського розвитку кожної особистості в суспільстві. Можна зазначити, що поняття «якість освіти», як і «якість» є доволі складною категорією для розуміння, оскільки її можна розглядати одно-

часно з позиції філософії, політики, управління, педагогіки та економіки.

Окремі етапи процесу модернізації національної системи освіти, зокрема і вищої, супроводжувалися різним підходом щодо розуміння, визначення та характеристики поняття «якість освіти» та «якість вищої освіти». На нашу думку, в контексті якості освіти можна виокремити декілька етапів, що корелюються з формування державної освітньої політики: 1991–2002, 2002–2005, 2005–2014, з 2015-сьогодення. За сутністю та призначенням ці етапи нами визначені як: початковий, стратегічний, фундаментальний та адаптаційний.

Точкою відліку та першим етапом формування власної політики у сфері освіти та її якості слід вважати 1991 р., коли наша держава стала суверенною та незалежною. Основним вектором державної освітньої політики стала розбудова національної системи вищої освіти України, спрямованої на досягнення та визнання світового рівня, відродження української самобутності, докорінне відновлення змісту освіти, методів та форм навчання для розвитку інтелектуального потенціалу суспільства та забезпечення національних інтересів. Прийнявши у 1991 році Закон України «Про освіту», держава не надавала тлумачення поняття «якість освіти», але статтею 18 передбачалося, що «навчальні заклади незалежно від їх статусу і належності забезпечують якість освіти в обсязі вимог державних стандартів освіти» [6]. На той час якість вищої освіти асоціювалася з необхідністю дотримання нормативних вимог щодо якісних характеристик підготовки фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Так Державними вимогами до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу, затверджених наказом МОНмолодьспорт України від 13.06.2012 № 689, щодо якісної характеристики підготовки фахівців були встановлені такі показники (нормативи), підрахунок яких здійснювався у відсотках, зокрема: абсолютна успішність як кількість успішно виконаних контрольних завдань (не менше 90%) та відносна якість – кількість якісно виконаних контрольних завдань (оцінки «5» і «4») на рівні 50% від загальної кількості здобувачів [7].

Початок 2002 р. – середина 2005 р. – це період другого етапу реформування вищої школи України в контексті забезпечення якості. Дана стадія процесу реформування стала стратегічною, оскільки заклала законодавче підґрунтя для визначення та розуміння поняття якості не лише вищої освіти, але й освітньої діяльності.

17 січня 2002 року було прийнято Закон «Про вищу освіту», який став базовим законодавчим актом, що встановив правові, фінансові, організаційні та інші засади функціонування вітчизняної системи вищої освіти та вищих навчальних закладів, визначив впровадження єдиних державних стандартів вищої освіти з метою оцінки якості організації освітньої діяльності та професійної підготовки фахівців.

Закон «Про вищу освіту» дав змогу законодавчо у статті 1 зафіксувати поняття якості вищої освіти як сукупності «якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні й матеріальні потреби, так і потреби суспільства» та якості освітньої діяльності – «сукупність характеристик системи вищої освіти та її складових, яка визначає її здатність задовольняти встановлені і передбачені потреби окремої особи або(та) суспільства» [8].

Не менш важливим етапом генези якості вищої освіти стало приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу (Болонської декларації). Цей документ мав на меті зробити європейську систему вищої освіти більш привабливою та конкурентоспроможною в освітньому просторі.

Одним із ключових принципів Болонського процесу був визначений моніторинг якості освіти та розроблення порівняльних критеріїв оцінювання якості підготовки студентів з метою створення певних умов для довіри, відповідності, мобільності, сумісності та привабливості в Європейському просторі вищої освіти.

В Болонській декларації якість освіти визначено фундаментом створення європейського освітньо-наукового простору, яка має бути забезпечена на відповідних рівнях:

- державному – організацією та проведенням акредитації;
- суспільному – проведенням зовнішньої експертизи;
- локальному (інституційному) – проведенням зовнішньої та внутрішньої експертизи [9, с. 39].

Значний внесок у розуміння та визначення поняття якості вищої освіти зробив ухвалений 1 липня 2014 р. Закон України «Про вищу освіту». Цей нормативно-правовий акт на законодавчому рівні закріпив це поняття як «відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам зацікавлених сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості» [10]. Цей закон також задекларував сутність та складові системи забезпечення якості вищої освіти та визначив відповідні процедури та заходи для забезпечення її функціонування.

Останній етап генези якості освіти передбачає формування культури якості в освітньому середовищі, забезпечення довіри до оцінки якості освіти шляхом адаптації складових системи забезпечення якості освіти до певних етапів розвитку й становлення українського суспільства та євроінтеграційних процесів, які періодично відбуваються та змінюються у часі. Оскільки довіра з боку суспільства є необхідною умовою для створення якісного освітнього середовища та ефективного реформування освітньої галузі. Зазвичай неможливо реформувати будь-яку сферу діяльності, зокрема й освітню, якщо відсутня довіра між учасниками процесу.

Певну думку щодо розуміння якості вищої освіти окреслено у Стандартах та рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) (далі – Рекомендації). В Рекомендаціях зауважено, що сформувавши дефініцію якості освіти досить складно, але здебільшого під нею розуміють результат взаємодії між викладачами, студентами та ресурсним забезпеченням освітнього закладу [11, с. 6]. Більшої уваги в Рекомендаціях приділено розумінню забезпечення якості через покращення якості. Забезпечення якості повинно гарантувати навчальне середовище, в якому зміст освітніх програм, навчальні можливості та ресурсне забезпечення відповідають цій меті. Ключовими цілями забезпечення якості визначено підзвітність і покращення, досягнення яких буде сприяти та створювати довіру з боку абітурієнтів та суспільства загалом до діяльності закладу вищої освіти. Отже, ці дві категорії між собою тісно взаємопов'язані й покликані сприяти розвитку та формуванню культури якості в освітньому середовищі для всіх

його учасників: від здобувачів і академічних працівників до керівництва й адміністрації освітнього закладу.

Вперше визначення поняття «якість освіти» було сформульовано у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017. Відповідно до ст. 1 «якість освіти – це відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг» [12]. В законі також визначено мету розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні, зокрема «гарантування якості освіти; формування довіри суспільства до системи та закладів освіти, органів управління освітою; постійне та послідовне підвищення якості освіти» (ст. 41) [12].

Беручи до уваги міжнародний досвід щодо визначення поняття «якість освіти», можна констатувати відсутність єдиної та уніфікованої дефініції цього поняття та існування різних підходів до його тлумачення. Так в нормативних документах різних країн поняття «якість освіти» розглядається переважно з позицій зацікавлених сторін (stakeholders) освітнього процесу: держави, суспільства, закладу освіти, роботодавців, студентів і батьків.

Так, наприклад, у Німеччині «якість освіти – це вагомість/обґрунтованість і досягнення цілей; елементи якості (планування, управління, стимулювання та результати) визначаються як вимоги для кожної освітньої програми (програми акредитації)» [13, с. 211].

У Бельгії якість освіти трактується з точки зору виконання вимог, потреб чи бажань замовника послуг. Таким чином якість освіти тісно взаємопов'язана з цілями, які визначені та пропонуються надавачем освітніх послуг [13, с. 211].

У Болгарії якість розглядають як «сукупність властивостей і характеристик, які відрізняють один об'єкт, явище чи процес від аналогічних йому щодо міри ефективності». В залежності від об'єкта, явища чи процесу можна застосовувати такі терміни: гарантування якості, оцінка якості, підтримка якості та управління якістю [13, с. 211].

У Великій Британії виокремлюють поняття «академічної якості» як «способу опису того, наскільки ефективно наявні освітні можливості допомагають у досягненні певного ступеня, наскільки відповідними та ефективними є викладання, матеріальна забезпеченість, оцінювання та можливості для навчання» [13, с. 212].

Узагальнюючи тлумачення та сутність поняття якості освіти, визначених міжнародними документами окремих країн, можна зауважити, що цей термін складний і багатопараметричний, а при його інтерпретації потрібно враховувати: для якої цільової групи та рівня освіти він визначається; які для цього створені передумови, зокрема ресурсне забезпечення; чи забезпечується рівень відповідності змісту, технологій та систем оцінювання досягнень потребам та вимогам споживачів освітніх послуг тощо.

На думку окремих вітчизняних дослідників розуміння та сутність якості освіти потрібно розкривати не через дефініцію, а через її складові.

Рогова Т.В. та Темченко О.В. вважають, що складовими якості вищої освіти є:

- якість підготовки в системі середньої освіти вступників до закладів вищої освіти; об'єктивність конкурсного відбору для зарахування на навчання;

- якість підготовки випускників закладів вищої освіти;
- якість освітніх стандартів;
- якість чинної нормативної бази;
- якість освітніх програм, їх сучасність та актуальність;

якість змісту освіти;

• якість науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, застосування новітніх технологій і методик його організації;

• якість кадрового забезпечення;

• якість управління; реалізація спеціального механізму управління якістю освіти [14, с. 4].

Заслуговує на увагу точка зору Короткова Е, який у своїй праці «Концепція якості освіти», якість освіти визначив як «комплекс характеристик освітнього процесу, що визначають послідовне та практично ефективне формування компетентності та професійної свідомості». Також для цього поняття він сформулював три групи характеристик, зокрема: якість потенціалу досягнення мети освіти, якість процесу формування професіоналізму та якість результату освіти [4].

Інший погляд на розуміння якості освіти продемонструвала Поберезська Г.Г. В її розумінні «якість освіти – це сукупність властивостей та характеристик освітнього процесу, що надають йому спроможність формувати такий рівень професійної компетентності, який задовольняє потреби, які є або які будуть, громадян, підприємств і організацій, суспільства і держави» [15].

У словнику-довіднику з професійної педагогіки пропонується таке визначення якості вищої освіти – «це сукупність певних якостей випускника вищого навчального закладу, що відображають компетентність, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість, здібності, професійно важливі якості тощо, обумовлюють її здатність задовольняти як особисті духовні та матеріальні потреби, так і потреби суспільства, а також його професійну придатність:

- задовольняти відповідно до соціальних норм суспільні вимоги до виконання майбутніх соціально-професійних ролей;
- відповідати за свої соціально важливі рішення;
- задовольняти намагання особи до соціального статусу та престижу» [16, с. 208].

На нашу думку, формувати якість освіти потрібно не шляхом формалізації процесів забезпечення якості, яка не має прояву неформальної мотивації з боку учасників освітнього процесу, а з врахуванням «трикутника знань», який буде відображати взаємозв'язок між дослідженнями з одного боку та навчанням і викладанням з іншого, а також враховувати національний контекст, в якому працює певний заклад освіти, інституційний контекст і стратегічний підхід закладу. Надзвичайно важливим для України на сьогодні є відмова від єдиного формального підходу до формування та розуміння якості освіти, оскільки такий підхід не надає можливості для самостійного розвитку освітніх закладів, бо не враховує їх інституційний контекст та стратегію їхнього розвитку, зокрема позицію закладу у певному сегменті ринку, застосування нетрадиційних підходів для покращення своєї привабливості, можливість бути більш гнучким і динамічним відповідно до правових, політичних та соціально-економічних змін тощо.

Враховуючи значну кількість підходів до визначення та розуміння якості освіти, від традиційних до спеціальних або комплексних, єдиного та однозначного тлумачення це поняття

не має, хоча набуло визнання на офіційному рівні. Якість освіти це відносне комплексне поняття, що більшою мірою актуалізує проблему встановлення такої відповідності, тобто проблему оцінювання якості освіти.

Очевидним також є те, що якість освіти є результатом освітнього процесу, а будь-який процес потребує планування, контролю та оцінювання.

Якість освіти у закладі освіти повинна закладатися під час проектування та підтримуватися під час організації й реалізації освітнього процесу. Її оцінювання може здійснюватися за певними індикаторами, як от на прикладі НТУ «Дніпровська політехніка», такими індикаторами є: якість змісту вищої освіти; якість освітніх програм; якість освітнього процесу; якість учасників освітнього процесу; якість освітніх та матеріально-технічних ресурсів; якість результатів вищої освіти; наявність позитивної динаміки якості [17, с. 10].

Висновки. Розуміння якості освіти та її змістове наповнення не є статичними. Вони віддзеркалюють певну історичну епоху, періоди реформування сфери освіти, рівень духовного і технологічного розвитку суспільства.

В залежності від певного підходу до розуміння поняття «якість освіти» та формування державної освітньої політики можна виокремити чотири етапи: початковий, стратегічний, фундаментальний та адаптаційний.

Поняття «якість освіти» є доволі складним через його багатогранність та відносність. Тлумачити це поняття потрібно з врахуванням цільової групи, рівня освіти, ресурсного забезпечення, відповідності змісту освіти, технологій та систем оцінювання досягнень потребам та вимогам споживачів освітніх послуг тощо.

На державному рівні якість освіти – це відповідність освітньої доктрини соціальним вимогам і нормам (стандартам).

Оскільки якість освіти «стала відносним поняттям», то більшою мірою наразі воно актуалізує проблему встановлення відповідності, тобто проблему оцінювання якості освіти.

З метою врахування інституційного контексту та стратегічного розвитку освітніх закладів важливим є відмова від єдиного формального підходу до розуміння якості освіти.

Література:

1. Тюря Ю.І. Проблема неоднозначності та неузгодженості визначень, правових норм в освітньому законодавстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 52. С. 48–51. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.11>
2. Тюря Ю.І. Легеза Ю.О. Нормативно-правове регулювання трансферу (перезарування) кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 18. С. 115–122.
3. Тарас Добко. Забезпечення якості вищої освіти: європейські кращі практики для України. URL: <http://education-ua.org/ua/analytics/305-zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti-evropejski-krashchi-praktiki-dlya-ukrajini>
4. Е. Коротков. Концепція якості освіти. URL: <http://osvita.ua/school/method/1342/>
5. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/jakistj>
6. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1060-12>
7. Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу:

- Наказ МОНмолодьспорт України від 13.06.2012 № 689. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1108-12>
8. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2984-14>
  9. Опар Н.В. Реалізація державної політики щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 29 (68). № 5. 2018. С. 38–43.
  10. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
  11. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). – К.: ТОВ «ЦС», 2015. – 32 с.
  12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
  13. В. Оліферук. Якість освіти: еволюція уявлень у національному та світовому освітньому просторі. Військова освіта. № 1(41). 2020. С. 210–221. DOI: 10.33099/2617-1783/2020-1/210-221.
  14. Рогова Т.В., Темченко О.В. Методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Забезпечення якості освітньої діяльності у вищій школі» для здобувачів освітньо-наукового рівня «доктор філософії». – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2020. – 23 с.
  15. Поберезська Г.Г. Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / АПН України. Інститут вищої освіти. – К., 2005.
  16. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. – Одеса: Пальміра, 2006. – 221 с.
  17. Настанова з якості Національного технічного університету «Дніпровська політехніка». Дніпро, НТУ «ДП», 2022. – 63 с.

Tiuria Yu. Genesis of quality education: an analytical and legal review

Summary. The article examines the genesis of the quality of education through its formation in the context of modernization of the educational sector and formation of state educational policy. A theoretical analysis of the positions of scientists regarding the understanding of the quality of education was carried out. It is noted that since Ukraine's accession to the Bologna Process, the higher education system has undergone some transformation, in particular in the context of ensuring quality training of applicants.

It has been established that the European educational values are based on education, science and innovation, recognized as the «triangle of knowledge». At the same time, the construction of the European system of ensuring the quality of higher education is carried out "from below", that is, directly from the participants of the educational process to the development of international mechanisms for the joint development of education in the European space.

It is noted that the quality of education has become an indispensable attribute of improvement of the entire educational sphere, which, accordingly, requires an understanding of the essence of the concept of "quality of education". Having considered the basic concept of "quality", it is noted that over the years it has transformed from an understanding of quality as "the best of its kind" to "certain conformity" to a defined set of parameters or properties. The concept of "quality of education" is a complex category to understand, which can be considered simultaneously from the standpoint of philosophy, politics, management, pedagogy, and economics.

It was emphasized that the various stages of the modernization process of the national education system were accompanied by different approaches to understanding, defining and characterizing the concepts of "quality of education" and "quality of higher education". It is proposed, depending on a certain approach to the understanding of the concept of "quality of education" and the formation of the state educational policy, to distinguish four stages of the genesis of this concept: initial, strategic, fundamental and adaptive.

It was concluded that the concept of "quality of education" should be interpreted taking into account the target group, the level of education, the provision of resources, the relevance of the content of education, technologies and achievement evaluation systems to the needs and requirements of consumers of educational services, etc. It is noted that the quality of education is a relatively complex concept which actualizes the problem of evaluating the quality of education with the need to take into account the institutional context and the strategic approach of the educational institution, an example of which is the Dnipro University of Technology.

Key words: genesis, understanding the quality of education, evaluation, relative concept, institutional context.

*Махмурова-Дишлюк О. П.,
кандидат юридичних наук,
докторант*

Науково-дослідного інституту публічного права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито особливості адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні. Доведено, що Кабінет Міністрів України здійснює забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні, як безпосередньо так й через міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади. Основними міністерствами через які Уряд України здійснює забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні є Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики, Міністерство у справах ветеранів, Міністерство охорони здоров'я України. Провідними інструментами публічного адміністрування є видання підзаконних нормативно-правових актів (у формі постанов), видання адміністративних актів (у формі розпоряджень), затвердження концепцій (планів) та призначення (подання на призначення Парламентом) міністрів та посадових осіб міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, керівників місцевих органів виконавчої влади. Правами та законними інтересами, які забезпечує Кабінет Міністрів є практично уся палітра чеснот визначених Конституцією України, серед них такі невід'ємні права як життя і здоров'я, честь гідність, право на достойне існування в умовах воєнного стану. Специфічними правами, які забезпечує Уряд України в умовах воєнного стану є всеохоплююча оборона, воєнна безпека, суверенітет і територіальна цілісність України. Норми міжнародного гуманітарного права на всій території України, зокрема в частині з координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Правового режиму воєнного стану, механізм в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї. Надання соціальної підтримки, соціальних послуг та дотриманням прав дітей, соціально-економічного захисту військовослужбовців, інвалідів війни та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей; відновлення публічного адміністрування та розмінування на деокупованих територіях, створення нормальних умов життєдіяльності населення; виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності учасників бойових дій.

Ключові слова: військовослужбовець, воєнна безпека, грошова допомога, житті і здоров'я, людська безпека, публічне адміністрування, режиму воєнного стану, соціальна підтримка, честь і гідність.

Постановка проблеми. Згідно з Конституцією України життя, здоров'я, честь, гідність людини і громадянина

визначаються в Україні найвищою цінністю. Права, свободи та обов'язки громадян України, на наш погляд, слушно прописані в розділі II Основного Закону України [1]. Людиноцентристська ідеологія адміністративного права, яка була започаткована та утверджена академіком В. Авер'яновим, має якнайповніше забезпечувати права свободи та інтереси приватних осіб, а не служити корпоративному інтересу чиновників [2].

Наведені вище конституційні норми та теоретичні положення не тільки прямо, але й найбільш рельєфно відображаються в діяльності публічної адміністрації щодо захисту прав, свобод та інтересів осіб, які постраждали внаслідок збройних конфліктів. Адже це найбільш незахищені верстви населення, які внаслідок російсько-терористичної агресії втратили своє майно, постійне помешкання проживання, були змушені у більшості випадків приїхати на нові, не обжиті ними адміністративно-територіальні одиниці, а найголовніше – багато з них втратили своїх близьких родичів унаслідок примусового залишення їх на окупованих територіях, так і загиблих. Так, як і особи потребують посиленого публічного захисту практично всіма існуючими в Україні суб'єктами публічної адміністрації.

Стан дослідження. До проблеми адміністративно-правового забезпечення прав свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, С. Бескоровайний, Я. Букресев, А. Вишневський, В. Галунько, І. Глобенко, П. Діхтєвський, Я. Журавель, М. Доненко, В. Біла, В. Колпаков, Т. Короткий, О. Кузьменко, О. Куракін, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущенко, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, С. Сірий, О. Сікорський, Т. Тарахонич, Г. Христова та ін.

Проте вони аналізовану нами проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, чинного законодавства та практики діяльності публічної адміністрації сформулювати зміст адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні.

Вклад основного матеріалу. У практиці законотворчості категорія «суб'єкт публічної адміністрації» не знайшла свого законодавчого відображення, однак має певні заміники зі схожим змістом. Так Закон України «Про адміністративну процедуру» розкриває, що адміністративний орган – це орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган

місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації [3]. До суб'єктів владних повноважень відносяться: органи державної влади (та їх підрозділи без статусу юридичної особи); органи місцевого самоврядування; посадових (службових) осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; інших публічних суб'єктів під час здійснення ними на основі закону публічного адміністрування; деяких недержавних (приватних) суб'єктів, які надають адміністративні послуги та здійснюють виконавчу діяльність, однак виключно на основі норм адміністративного права, прямо прописаних у законах [4].

Для уникнення плутанини у нашому аналізі ми будемо з високою мірою обґрунтованості розглядати, що категорії «суб'єкт публічної адміністрації» та «адміністративний орган» мають схожий зміст, а категорія суб'єкт владних повноважень характеризує перші категорії (суб'єкт (орган) в адміністративному процесі).

Повертаючись до предмету нашого аналізу слід зазначити, що, за критерієм спеціалізації суб'єктів публічної адміністрації, які забезпечують права і свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні, можна розділити на загальні та спеціальні. Загальні здійснюють широке коло адміністративних повноважень щодо забезпечення прав свобод та законних інтересів осіб в Україні. Зокрема одним із завдань, що стоїть перед ними, є захист осіб, які постраждали внаслідок збройних конфліктів. Ці суб'єкти класично поділяються на органи вищої центральної місцевої та регіональної компетенції.

Головним серед загальних є Уряд України. Адже, Кабінет міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Зокрема до основних завдань Кабінету Міністрів України належать: забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості, здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [5]. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2023 р. № 975 було внесено зміни до Положенні про Міністерство внутрішніх справ України, яке було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878, що завдань названого міністерства відноситься забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, у частині повноважень з координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та вирішення інших пов'язаних з цим питань відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [6].

У відповідності до доктринальних положень сутність адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України, як системи взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів,

характеризується як: створення, організацію і припинення діяльності, завдання і функції, компетенція і повноваження, форми і методи управлінської діяльності, контроль та правові акти. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України – це визначені в нормах адміністративного права завдання, функції, обов'язки та права вищого органу виконавчої влади України. Адміністративно-правовий статус Прем'єр-міністра України є статусом спеціального суб'єкта політичного та державного управління найвищого органу виконавчої влади, який включає сукупність його публічно-владних повноважень в управлінській та організаційно-розпорядчій сферах виконавчої влади та відповідні функціональні обов'язки. Політична відповідальність Прем'єр-міністра України настає за невиконання законодавчо визначених повноважень, завдань [7; 8]¹ [2]. Наприклад саме Постановою Кабінету Міністрів України (як різновиду підзаконного нормативно-правового акту) затверджений «Порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Яким визначено механізм в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї [9].

На думку С. Осауленко функції Кабінету Міністрів України у сфері публічного адміністрування – це нормативно встановлені напрямки та види державно-владної урядової діяльності виконавчо-розпорядчого характеру. Шляхом реалізації державних управлінських функцій забезпечуються: створення та реорганізація органів управління, формування структури апарату управління, створення організаційних механізмів у сферах управління; визначення мети, напрямів, завдань, засобів реалізації соціальних, економічних, політичних, культурних програм; вироблення довгострокових завдань із передбачуваними наслідками; визначення певних правил поведінки і діяльності у конкретній сфері підпорядкованого об'єкта; встановлення конкретних процедур управління; механізм контролю, координаційної діяльності, формулювання завдань управлінської діяльності, організація роботи з кадрами апарату, яка включає в себе підготовку, підбір і розстановку, ротацию кадрів, їх перепідготовку, підвищення кваліфікації, заохочення і накладення стягнень та інші функції. Особливості урядового контролю як вищого в системі виконавчої влади полягає у впливі на всі органи в системі виконавчої влади, охопленні контрольними повноваженнями всієї соціально-економічної системи суспільства, його прояві через інститут політичної відповідальності [7]. Прикладом останнього є «Порядок здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей», яке Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1035, який визначає процедуру здійснення Нацсоцслужбою та її територіальними органами заходів контролю, спрямованих на дотримання вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (різні види державної допомоги, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що проводяться за рахунок коштів державного бюджету), соціальних послуг та на дотримання прав дітей [10].

¹ Осауленко С. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2010. 19 с.

² Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. Верховна Рада України 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2015-п#Text>

Більш спеціально для нашого дослідження В. Зьолка, доводить, що повноваження Кабінету Міністрів в сфері оборони – це сукупність його прав і обов'язків, закріплених у Конституції та законах України, необхідних для ефективного вирішення завдань щодо забезпечення оборони держави. Класифікації повноважень Кабінету міністрів України можуть бути здійсненні за наступними критеріями: за функціональним призначенням органів виконавчої влади в цілому, зокрема – виконавчі, розпорядчі та контрольні повноваження; часом дії – постійні і тимчасові (виняткові); юридичною силою – ті, що наділені вищою юридичною силою внаслідок їхнього закріплення в Основному Законі України, та інші, тобто ті, що закріплені в інших нормативно-правових актах. У сфері оборони за спрямованістю В. Зьолка виділяє три основні сфери адміністративної діяльності Уряду України: військово-політичній, військово-адміністративній і власне воєнній сфері [11].

Головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Координацію і контроль за виконанням завдань у сфері воєнної безпеки та досягнення визначених у Стратегії пріоритетів державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва здійснює Кабінет Міністрів України [12].

Військово-адміністративні повноваження Кабінету Міністрів України складають повноваження, за допомогою яких Уряд реалізує свою розпорядчу функцію в сфері оборони. Він контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, в межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України. Керівництво цими органами з боку Кабінету Міністрів України передбачає здійснення стосовно них управлінсько-розпорядчих функцій. У загальному вигляді такі повноваження стосуються формування і реформування цих органів і затвердження або участі у розробці нормативно-правових актів, які визначають основи їхнього правового статусу [11]. Так зокрема у «Плані пріоритетних дій Уряду на 2023 рік», який затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 березня 2023р. № 221-р. ставиться завдання МВС України протягом 2023р. підвищення рівня соціального захисту, забезпечення житлом військовослужбовців Національної гвардії, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту ДСНС та членів їх сімей. Провести розмінування деокупованих територій для відновлення нормальних умов життєдіяльності населення та зменшення ризиків від вибухонебезпечних предметів. Міністру з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України створити групи з пошуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [13].

У відповідності до основ оборони України визначених профільним Законом України від 6 грудня 1991р. № 1932-ХІІ для організації оборони держави Президент України за поданням Кабінету Міністрів України затверджує структуру плану

оборони України, план оборони України та військово-адміністративний поділ території України на військово-сухопутні, військово-морські та військово-повітряні зони (райони). До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері оборони зокрема віднесено: забезпечення в державного суверенітету України. Організація розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони. Здійснення загальнодержавні заходи щодо забезпечення живучості важливих об'єктів національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури та державного управління у воєнний час. Забезпечення комплектування особовим складом Збройних Сил України, інших військових формувань та відповідних правоохоронних органів, здійснює заходи, пов'язані з підготовкою та проведенням призову громадян України на строкову військову службу. Здійснює заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, територіальної оборони, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави. Вирішення питання щодо врегулювання діяльності місцевих органів військового управління, допризовної та призовної підготовки, підготовки призовників з військово-технічних спеціальностей, ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, виконання військово-транспортного обов'язку. Встановлює відповідно порядок і терміни повного відшкодування вартості об'єктів права приватної власності, що згідно із законом відчужувалися у зв'язку із здійсненням заходів правового режиму воєнного стану. Забезпечення реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей [14].

В свою чергу Закон України «Про Збройні Сили України», визначив, що до повноважень Кабінету Міністрів України стосовно Збройних Сил України віднесено. Забезпечення постачання Збройними Силами України озброєння, військової техніки, енергетичних, матеріально-технічних та інших ресурсів і майна, надання послуг та їх фінансування в обсягах, що необхідні для ефективного виконання Збройними Силами України покладених на них завдань і функцій. Забезпечує комплектування Збройних Сил України особовим складом, їх мобілізаційне та оперативне розгортання в особливий період, здійснення заходів, пов'язаних з підготовкою та призовом громадян на військову службу. Визначення порядку фінансування Збройних Сил України за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності і функціонування Збройних Сил України. Забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [15]. Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2016 р. № 336 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 березня 2023 р. № 239), затверджений Порядок призначення та виплати одноразової грошової допо-

моги в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Який визначає механізм призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, деяких категорій осіб (далі – одноразова грошова допомога) відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [16].

Висновки. Все вище наведене дає можливість сформулювати наступні узагальнення щодо адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні:

– Кабінет Міністрів України здійснює забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні, як безпосередньо так й через міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади;

– основними міністерствами через які Уряд України здійснює забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні є Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики, Міністерство у справах ветеранів, Міністерство охорони здоров'я України;

– основними інструментами публічного адміністрування є видання підзаконних нормативно-правових актів (у формі постанов), видання адміністративних актів (у формі розпоряджень), затвердження концепцій (планів) та призначення (подання на призначення Парламентом) міністрів та посадових осіб міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, керівників місцевих органів виконавчої влади;

– правами та законними інтересами, які забезпечує Кабінет Міністрів є практично уся палітра чеснот визначених Конституцією України, серед них такі невід'ємні права як життя і здоров'я, честь гідність, право на достойне існування в умовах воєнного стану;

– специфічними правами, які забезпечує Уряд України в умовах воєнного стану є всеохоплююча оборона, воєнна безпека, суверенітет і територіальна цілісність України; норми міжнародного гуманітарного права на всій території України, зокрема в частині з координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; правового режиму воєнного стану, механізм в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї; надання соціальної підтримки, соціальних послуг та дотриманням прав дітей; соціально-економічного захисту військовослужбовців, інвалідів війни та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей; відновлення публічного адміністрування та розмінування на деокупованих територіях, створення нормальних умов життєдіяльності населення; виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності учасників бойових дій.

Отже, адміністративно-правий статус Кабінету Міністрів України в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні – це завдання та повноваження Уряду України щодо здійснення усіх заходів по всеохоплюючій обороні, воєнній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану.

Література:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
2. Авер'янов В. Актуальні завдання реформування адміністративного права. *Право України*. 1999. № 8. С. 8–11.
3. Про адміністративну послугу. Закон України від 17 лютого 2022 р. №2073-ІХ. *Голос України* офіційне видання від 15.06.2022. № 123.
4. Глобенко І. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права. Київ, 2020. 204 арк.
5. Про Кабінет Міністрів України. Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. ст. 222.
6. Зміни що вносяться до актів Кабінету Міністрів України щодо визначення повноважень деяких органів у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2023 р. № 975. Урядовий портал. 2023. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pytannia-vyznachennia-povnovazhen-deiakykh-orhaniv-u-sferi-dotrymannia-norm-mizhnarodnoho-s975-120923>
7. Осауленко С. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса., 2010. 19 с.
8. Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. *Верховна Рада України* 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2015-p#Text>
9. Порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015р. № 367. Верховна рада України. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-%D0%BF#Text>
10. Порядок здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей. Верховна рада України. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2021-%D0%BF#Text>
11. Зьолка В. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборони: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 18 с.
12. Стратегія воєнної безпеки України. Введено в дію Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121. Президент України. 2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
13. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік. Розпорядження від 14 березня 2023 р. № 221-р. Урядовий портал. 2023. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2023-rik-221r-140323>
14. Про оборону України. Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст. 106
15. Про Збройні Сили України. Закон України 6 грудня 1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст. 108.
16. Порядок призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2016 р. № 336 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 березня 2023 р. № 239). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2016-%D0%BF#n10>

Makhmurova-Dyshliuk O. Administrative-legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine in terms of ensuring human and civil rights amidst armed conflicts in Ukraine

Summary. The article reveals the peculiarities of the administrative and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the aspect of ensuring the rights of freedom of man and citizen in the conditions of armed conflicts in Ukraine. It has been proven that the Cabinet of Ministers of Ukraine ensures the rights of human and citizen freedom in the conditions of armed conflicts in Ukraine, both directly and through ministries, other central and local bodies of executive power. The main ministries through which the Government of Ukraine ensures the rights of human freedom and citizens in the conditions of armed conflicts in Ukraine are the Ministry of Defense, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, the Ministry of Social Policy, the Ministry of Veterans Affairs, the Ministry of Health of Ukraine. The leading tools of public administration are the issuance of subordinate legal acts (in the form of resolutions), the issuance of administrative acts (in the form of orders), the approval of concepts (plans) and the appointment (submission for appointment by the Parliament) of ministers and officials of ministries,

other central bodies of executive power, heads of local executive bodies. The rights and legitimate interests ensured by the Cabinet of Ministers are practically the entire palette of virtues defined by the Constitution of Ukraine, among them such inalienable rights as life and health, honor and dignity, the right to a dignified existence in conditions of martial law. The specific rights guaranteed by the Government of Ukraine under martial law are comprehensive defense, military security, sovereignty, and territorial integrity of Ukraine. Norms of international humanitarian law in the entire territory of Ukraine, in the part of coordinating the search for persons who have disappeared under special circumstances. The legal regime of martial law, the mechanism of entering and leaving the temporarily occupied territory. Provision of social support, social services and observance of children's rights, socio-economic protection of military personnel, war invalids and persons released into reserve or retired, their family members; restoration of public administration and demining in the de-occupied territories, creation of normal living conditions for the population; payment of one-time cash benefits in case of death (death) or disability of combatants.

Key words: financial aid, honor and dignity, human security, life and health, martial law regime, military security, public administration, serviceman, social support.

Ноцик А. І.,
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

НОВІТНІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДОБРОВІЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті визначено, що адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні – це публічне правове становище добровільного об'єднання територіальної громади у системі місцевого самоврядування, що закріплюється Конституцією та законами України, та визначає особливості адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади в процесі утворення, приєднання, функціонування, організації та державної підтримки територіальної громади як суб'єкта адміністративного права. Розкрито, що новітній адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні включає в себе наступні елементи: 1) правосуб'єктність; 2) принципи та гарантії діяльності; 3) права; 4) обов'язки; 5) юридична відповідальність. Розкрито, що новітній адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні все ще знаходиться на стадії розвитку та становлення. Унікальні особливості новітнього адміністративно-правового статусу добровільного об'єднання територіальної громади в Україні характеризуються: – розширенням прав та повноважень (новітні об'єднання територіальних громад мають значно більшу автономію в порівнянні з попередніми формами органів місцевого самоврядування); – тенденцією щодо підвищення відповідальності; – демократизацією та децентралізацією влади (збільшення участі громадян, наближення влади до людей); – створенням сприятливих умов для розвитку внаслідок розширення міжнародної співпраці; – використанням інноваційних підходів організації та функціонування.

Ключові слова: адміністративний центр, адміністративні процедури, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правові відносини, бюджет, державна підтримка, добровільна об'єднана територіальна громада, місцева влада, повноваження, порядок.

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування, в тому числі, територіальні громади, як суб'єкти публічного управління відрізняються від державних органів влади своїм цільовим призначенням, функціями, характером діяльності, порядком утворення окремих органів та відносинами між різними органами, складом службовців та порядком заміщення ними посад, формами та методами здійснення своїх юридично-владних повноважень, що свідчить, з одного боку, про самостійне й незалежне від держави місце органів місцевого самоврядування у механізмі державного (публічного) управління, з іншого – про їх особливий адміністративно-правовий статус [5, с. 89–92].

Стан дослідження. Загальні та спеціальні адміністративно-правові засади організації та функціонування добровільної

об'єднаної територіальної громади стали предметом дослідження таких вчених як: Б. Андрушків, К. Анісімов, А. Берлач, Я. Білоус, Є. Бородин, О. Голинська, І. Дзюба, В. Дрешпак, О. Євдокімов, Н. Кирич, Ю. Ковальчук, В. Кравченко, І. Крикавська, М. Латинін, В. Малоокий, А. Матвієнко, Н. Мішина, В. Небелюк, С. Поляруш та інших.

Однак, діючі проблеми оптимізації використання ресурсів та надання якісних послуг на місцевому рівні в Україні підкреслюють актуальність наукових досліджень у сфері діяльності об'єднаних територіальних громад.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу теорії адміністративного права та практичної діяльності суб'єктів права, розкрити новітній адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні.

Виклад основного матеріалу. У правовій системі суспільства її місце і роль характеризуються через правовий статус, що дає можливість розглянути фактичне та юридичне становище людини в громадянському суспільстві. Правовий статус – це юридичне закріплене становище людини в суспільстві. Розрізняють загальний, спеціальний (родовий) та індивідуальний правовий статус. Загальний правовий статус включає елементи: а) відповідні правові норми; б) правосуб'єктність; в) загальні для всіх суб'єктивні права, свободи й обов'язки; г) законні інтереси; д) громадянство; е) юридичну відповідальність; є) правові принципи; ж) правовідносини (загального) статусного характеру. Ядром (серцевиною) загального правового статусу є суб'єктивні права, свободи, законні інтереси та обов'язки особи. Конституція України закріплює основні права і свободи людини і громадянина, що становлять основу будь-яких інших прав і свобод [7, с. 67].

За допомогою права, передусім конституційного, держава закріплює відповідний правовий статус людини і громадянина, забезпечує кожній особі рівні можливості в користуванні своїми суб'єктивними правами і виконанні своїх обов'язків [7, с. 67].

Конституційно-правова інституціоналізація територіальних громад об'єктивно детермінована рядом факторів. Серед них, найбільш характерним є те, що територіальні громади володіють якостями первинного суб'єкта влади та управління на місцевому рівні. При цьому провідним фактором у проблемі формування конституційно-правового статусу територіальних громад служить їх роль у формуванні всієї системи органів публічної влади: від вищих до місцевих. Установчий характер діяльності територіальних громад особливо рельєфно проявляється в процесах утворення та функціонування системи організацій-

но-правових суб'єктів місцевого самоврядування (місцевих рад, органів самоорганізації тощо), діяльність яких вторинна. Тому призначення конституційно-правового законодавства полягає в утворенні політичного і правового поля формування дієздатних територіальних громад, їх функціонування як первинних соціальних суб'єктів публічної влади на місцях. Однак, конституційний інститут територіальних громад повинен розглядатися не тільки як необхідна правова передумова функціонування територіального самоврядування населення в процесі вирішення питань місцевого значення. Вони повинні розцінюватися, насамперед, як ланка громадянського суспільства, стати важливою частиною політичного процесу, носіями установчих функцій. Тому особливо важливо відобразити значення територіальних громад як суб'єктів громадянського суспільства, оскільки роль соціальних спільностей завжди первинна у відносинах з елементами політичної системи, що найбільш відповідає конституційній ідеї суверенітету народу. Конструюючи її теоретичну модель, Ю. Баганов має на увазі, що територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів) асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний (земляцький) зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо). Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозволя. У межах територіальних громад місцеві інтереси переважають над глобальними, відомчими та вузькопрофесійними. Ефект від такого об'єднання видається вище, аніж від механічного поєднання зусиль роз'єднаних індивідів, оскільки в рамках такої спільноти відбувається не тільки поєднання спільних зусиль в єдине ціле. Важливою ознакою територіальної громади є відчуття співпричетності, психологічна ідентифікація інтересів людини з інтересами спільноти, єдиними морально-етичними цінностями [6, с. 44–47].

Визначаючи надалі сутність правового статусу, слід проаналізувати концептуальний зміст поняття «адміністративно-правовий статус». О. М. Гумін, Є. В. Пряхін під адміністративно-правовим статусом особи розуміють комплекс прав і обов'язків, передбачених нормами адміністративного права. До елементів цього статусу слід віднести правосуб'єктність, права, обов'язки та юридичну відповідальність. Не всі права, закріплені в законодавстві, характеризують адміністративно-правовий статус. До них відносяться лише ті, що передбачені нормами адміністративного права та реалізуються у взаємовідносинах з органами публічної влади, оскільки адміністративно-правові відносини існують тільки там, де один із суб'єктів є суб'єктом владних повноважень. Аналогічно вчені вказують і про обов'язки. Адміністративно-правовий статус характеризують тільки ті, що обумовлюються виникненням взаємовідносин з органами публічної влади. Для національного законодавства залишається проблемним те, що у нормативно-правових актах в основному йдеться не окремо про права та обов'язки, а про «повноваження» [8, с. 32].

Під адміністративно-правовим статусом органів місцевого самоврядування Ю. Кириченко розуміє їх правове положення у системі місцевого управління справами місцевого значення, що визначається за допомогою закріплення у чинному адміністративному законодавстві мети їх створення, територіальних

меж діяльності кожного окремого органу, їх взаємовідносин між собою, а також із членами територіальної громади, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та їхніми посадовими особами, завдань, функцій, предметів відання, повноважень, гарантій діяльності та відповідальності, що дозволяє їм бути повноцінним учасником адміністративно-правових відносин. Структурними елементами адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування як складної юридично-теоретичної конструкції є: мета їх утворення та функціонування, завдання, функції, суб'єкти влади, повноваження, гарантії діяльності та юридичної відповідальності. Такі елементи структури адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування є достатніми та необхідними для характеристики його змістовної складової. Визначальною рисою названих елементів є урегульованість нормами адміністративного права, їх самостійність (кожний з них має своє власне призначення), відносна стабільність у часі, взаємозв'язок і взаємозалежність один від одного [4, с. 46–47].

О. М. Алтуніна вважає, що як автономні суб'єкти адміністративного права органи місцевого самоврядування мають особливий адміністративно-правовий статус; у зв'язку з цим вони є суб'єктами публічного управління, наділені відповідними владними повноваженнями, які реалізують згідно із метою їх утворення та діяльності, завдань та функцій, які на них покладені щодо вирішення питань місцевого значення та несуть у зв'язку з цим юридичну відповідальність за свою діяльність, що свідчить про самостійне й незалежне від держави місце органів місцевого самоврядування у механізмі державного управління. На думку вченої, до особливостей адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування необхідно віднести таке: 1) органи місцевого самоврядування є суб'єктами публічної влади, у зв'язку з чим здійснюють публічне (муніципальне) управління, яке є невід'ємною частиною (видом) державного управління, однак не входять до системи органів державної влади; 2) органи місцевого самоврядування мають певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності; 3) органи місцевого самоврядування здійснюють керівництво економікою, соціально-культурним будівництвом та адміністративно-політичною діяльністю на певній адміністративно-територіальній ділянці; 4) під час формування та організації діяльності органів місцевого самоврядування враховуються історичні, національні, етнічні, культурні й інші особливості; 5) реалізуючи свої повноваження, закріплені в Конституції та інших правових актах, органи місцевого самоврядування можуть вступати в різні, у тому числі адміністративно-правові відносини, у яких можуть бути як владним суб'єктом, так і підпорядкованим; 6) як суб'єкти, що наділені адміністративно-правовим статусом, органи місцевого самоврядування мають право приймати рішення, які є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами [5, с. 89–92].

А. Лісніченко запропоновано авторське визначення правової категорії «адміністративно-правовий статус територіальних громад», яке відображає наукову та законодавчо закріплену специфіку територіальних громад як особливих колективних, публічних суб'єктів адміністративного права та покликане визначити місце таких колективів у цілісній системі місцевого самоврядування. Під адміністративно-правовим статусом територіальних громад запропоновано розуміти визначене та гарантоване нормами адміністративного права, правове становище

територіальних громад системі місцевого самоврядування сіл, селищ, міст або добровільних об'єднань цих населених пунктів, що характеризується наявністю в них комплексу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які з метою реалізації публічного інтересу мають юридично відповідальний прояв в адміністративних правовідносинах з органами місцевого самоврядування цих адміністративно-територіальних одиниць. Також вченим виокремлено структурні компоненти адміністративно-правового статусу територіальних громад в Україні, до яких віднесено: суб'єктивні права; юридичні обов'язки; адміністративну правосуб'єктність (адміністративна правоздатність, адміністративна дієздатність); юридичну відповідальність; гарантії забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу [3, с. 196–197].

Висновки. Усе вищевикладене дає підстави встановити, що адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні – це публічне правове становище добровільного об'єднання територіальної громади у системі місцевого самоврядування, що закріплюється Конституцією та законами України, та визначає особливості адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади в процесі утворення, приєднання, функціонування, організації та державної підтримки територіальної громади як суб'єкта адміністративного права.

Новітній адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні включає в себе наступні елементи:

1) правосуб'єктність. Територіальна громада визнається юридичною особою, що має право набувати та мати майнові та немайнові права, нести цивільно-правові зобов'язання, та може виступати позивачем і відповідачем у суді;

2) принципи та гарантії діяльності;

3) права. До основних прав територіальної громади належать: – самостійно вирішувати питання місцевого значення; – здійснювати управління майном; – співпрацювати з іншими органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, міжнародними суб'єктами; – здійснювати зовнішньоекономічну діяльність; – одержувати державну підтримку;

4) обов'язки. До основних обов'язків територіальної громади належать: – дотримуватися Конституції та законів України; – забезпечувати законність та правопорядок; – здійснювати захист прав та свобод громадян; – надавати адміністративні послуги населенню; – звітувати про свою діяльність перед громадськістю;

5) юридична відповідальність. Територіальна громада несе відповідальність за шкоду, завдану внаслідок її діяльності. Посадові особи громади несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків.

Новітній адміністративно-правовий статус добровільного об'єднання територіальної громади в Україні все ще знаходиться на стадії розвитку та становлення. Унікальні особливості новітнього адміністративно-правового статусу добровільного об'єднання територіальної громади в Україні характеризуються: – розширенням прав та повноважень (новітні об'єднання територіальних громад мають значно більшу автономію в порівнянні з попередніми формами органів місцевого самоврядування); – тенденцією щодо підвищення відповідальності; – демократизацією та децентраліза-

цією влади (збільшення участі громадян, наближення влади до людей); – створенням сприятливих умов для розвитку внаслідок розширення міжнародної співпраці; – використанням інноваційних підходів організації та функціонування.

Література:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 91.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Лісниченко А.С. Адміністративно-правовий статус територіальних громад в Україні: дис. докт. філос. 081 «Право» (08 – Право). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2021. 234 с.
4. Кириченко Ю. М. Поняття та структура адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7, ч. 2. С. 41–47.
5. Алтуніна О. М. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 89–92.
6. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 512 с.
7. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
8. Гумін О. М. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32–37.

Notsyk A. The recent administrative-legal status of voluntary association of territorial communities in Ukraine

Summary. The article defines that the administrative-legal status of a voluntary association of a territorial community in Ukraine is the public legal position of a voluntary association of a territorial community in the system of local self-government, which is established by the Constitution and laws of Ukraine, and determines the peculiarities of administrative-legal relations with the participation of a voluntary of the united territorial community in the process of formation, joining, functioning, organization and state support of the territorial community as a subject of administrative law. It was revealed that the latest administrative and legal status of a voluntary association of a territorial community in Ukraine includes the following elements: 1) legal personality; 2) principles and guarantees of activity; 3) rights; 4) duties; 5) legal responsibility. It was revealed that the latest administrative and legal status of the voluntary association of the territorial community in Ukraine is still at the stage of development and formation. The unique features of the latest administrative and legal status of a voluntary association of a territorial community in Ukraine are characterized by: – the expansion of rights and powers (the latest associations of territorial communities have significantly greater autonomy compared to previous forms of local self-government bodies); – the tendency to increase responsibility; – democratization and decentralization of power (increasing citizen participation, bringing power closer to people); – creation of favorable conditions for development as a result of the expansion of international cooperation; – using innovative approaches to organization and functioning.

Key words: administrative center, administrative procedures, administrative-legal status, administrative-legal relations, budget, state support, voluntary united territorial community, local government, powers, order.

*Тополя Р. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,**головний судовий експерт**Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкритий адміністративно-правовий статус експерта в Україні. Доведено що його зміст полягає в підставах та порядку виникнення адміністративної правосуб'єктності, їх процесуальних (процедурних) обов'язків, прав та юридичної відповідальності. З'ясовано, що в різних видах юридичного процесу правовий статус експерта характеризується певними спільними тенденціями, а саме, тим що: Експертом може бути виключно особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи; по-друге, така особа не може самостійно ініціювати здійснення експертної діяльності. Експерт це може робити виключно за процесуальним (процедурним) дорученням суду, слідчих чи адміністративних органів. Висновок експерта має високий рівень доказової легітимності, адже крім того що така особа володіє вузькими спеціалізованими знаннями, вона потенційно на основі права (тому числі кримінального права) несе юридичну відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Експерт має право знайомитися з матеріалами провадження, заявляти клопотання, бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, викладати у висновку експерта виявлені в ході проведення експертного дослідження відомості, які мають значення для провадження, відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, на гідну оплату своєї праці. Експерт зобов'язаний, особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, прибути до суду (адміністративного органу) і дати відповіді на запитання, забезпечити збереження об'єкта експертизи. За критерієм суб'єкта який є ініціатором проведення експертизи експерти поділяються на судових експертів, квазісудових, які здійснюють експертизу за поданням адміністративних органів у справах про адміністративні правопорушення та експертів з питань права.

Ключові слова: адміністративний орган, експерт, експерта діяльність, експертиза, об'єкт, спеціальні знання, суд.

Постановка проблеми. Досягнення справедливого та ефективного вирішення юридичних спорів потребує спеціальних знань у різних галузях, сферах та секторах суспільного життя. Це можуть бути як знання, навички та компетенції з фінансів, економіки, криміналістики, екології, техніки, науки, медицини, військової справа та військових дій тощо. Об'єктивно що суддя чи квазісудовий орган який вирішує юридичний спір об'єктивно не може бути фахівцем у них. Відповідно на допомогу юридичним арбітрам приходять високопрофесійні та вузькопрофільні спеціалісти. Коли такі спеціалісти здійснюють свою діяльність на професійній основі та отримали певну визначену законом легалізацію, вони отримують правовий статус експерта.

В умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, коли російські терористи скоюють злочини проти людяності та воєнні злочини. Розслідування таких злочинів вимагає спеціалістів з більш спеціальними та вузькопрофільними знаннями. Тим самим, тема статті є досить актуальною.

Стан дослідження. До адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні звертали свою увагу вчені В. Авер'янов, В. Атаманчук, В. Басай, П. Біленчук, В. Галаган, В. Галуцько, А. Гірняк, Є. Додіна, Ф. Джавадов, Я. Журавель, Н. Загородня, О. Єшук, А. Іванишук, В. Ковальова, А. Лазебний, А. Нікуліна, О. Олійник, І. Пиріг, В. Ревака, О. Сабінін, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Г. Стрілець, А. Фурман, В. Шепітько, С. Шестаков, В. Юрчишин, В. Юсупов та ін. Проте вони безпосередньо аналізовані нами проблематики не торкалися, присвятивши свої наукові пошуки найбільш загальним спеціальним або суміжним викликам.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних знань та діючого законодавства розкрити адміністративно-правовий статус експерта в Україні.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі існують певні тенденції до з'ясування теоретичних положень адміністративно-правового статусу суб'єкта адміністративного права. Загородня Н. доводить, що адміністративно-правовий статус громадянина є складовою частиною його загального статусу. До структури елементів якого відноситься правосуб'єктність, права, обов'язки, юридична відповідальність, які становлять зміст адміністративно-правового статусу громадянина України. Аргументовано, що права та обов'язки, які входять до адміністративно-правового статусу, слід розглядати з позиції їх виникнення в результаті взаємодії з органами публічної влади [1].

С. Шестаковим встановлено, що складовими адміністративно-правового статусу особи є обов'язки, права та правова відповідальність, що регулюються адміністративно-правовими нормами [2]. Я. Журавель розкриває поняття адміністративно-правового статусу органу місцевого самоврядування, як правове становище цих органів, що впливає з їх компетенції у сфері управління – завдань, функцій, предметів відання, територіальних меж діяльності кожного окремого органу, повноважень щодо управління справами місцевого значення під свою відповідальність в інтересах та від імені відповідних територіальних громад в межах Конституції та законів України» [3].

А. Нікуліна, при розкритті адміністративно-правового статусу органів досудового розслідування, основний аспект робить на проблемі розмежування компетенції, застосування адміністративно-правових методів та форм у діяльності органів досудового розслідування, їх юридичної відповідальності [4]. У теоретичному аспекті Є. Додіна пропонує розділяти

загальний адміністративно-правовий та спеціальний статуси організацій [5].

Згідно з нормативно-правовими положення Кодексу адміністративного судочинства (ст. 68) експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи. Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання. Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за викликом суду та роз'яснити свій висновок і відповіді на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі. Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи; заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; викладати у висновку експерта виявлені в ході проведення експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження; для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків; користуватися іншими правами, що надані Законом України "Про судову експертизу". Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом до суду. Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо наданих на його запит матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою [6].

Окремою нормою КАСУ виділяє експерта з питань права (ст. 69). Який може залучатися, як особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду [6].

Ретельно, правовий статус виписаний в нормах Закону України «Про судову експертизу». Згідно з якими судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції

України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До обов'язків судового експерта віднесено: провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі. Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право: подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи; вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи; подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта; одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням; проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб [7].

Спеціальні процесуальні права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством. Норми Кодексу України про адміністративні правопорушення розкривають, що доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються, зокрема висновком експерта. Експерт призначається органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі коли виникає потреба в спеціальних знаннях, у тому числі для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації. Експерт зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях. Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку; з дозволу органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягається до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи; бути присутнім при розгляді справи (ст. 173 КУпАП) [8].

Згідно з ст. 69 Кримінально процесуального кодексу України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального

провадження і стосуються сфери її знань. Експерт має право: знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою. Експерт зобов'язаний: особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його. Прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту, забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта. За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом (ст. 70) [9].

Цивільно процесуальний кодекс України визначає, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи. Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання. Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповіді на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі. Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи; заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження. Експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду [10].

Норми господарсько процесуального кодексу України визначили, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт може призначатися судом або залуча-

тися учасником справи. Експерт зобов'язаний надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання. Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповіді на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі. Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи; заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання. Експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду [11].

Висновки. У зазначеному різноманітті процесуальних (процедурних) норм прослідковуються певні спільні тенденції, а саме: по-перше, що експертом може бути виключно особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи; по-друге, така особа не може самостійно ініціювати здійснення експертної діяльності. Вона це може робити виключно за процесуальним дорученням суду, слідчих чи адміністративних органів; по-третє, висновок експерта це високий рівень доказової легітимності, адже крім того що така особа володіє вузькими спеціалізованими знаннями, крім того вона несе юридичну відповідальність за завідомо неправдивий висновок; по-четверте, експерт має право знайомитися з матеріалами провадження, заявляти клопотання, бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для провадження, відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, на достатню оплату своєї праці; по-п'яте, експерт зобов'язаний, особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, прибути до суду (адміністративного органу) і дати відповіді на запитання, забезпечити збереження об'єкта експертизи. Цілому експерти поділяються на судових експертів, квазісудових, які здійснюють експертизу за поданням адміністративних органів у справах про адміністративні правопорушення та експертів з питань права.

Отже, адміністративне правовий статус експерта в Україні полягає в підставах та порядку виникнення правосуб'єктності, їх процесуальних (процедурних) обов'язків, прав та юридичної відповідальності.

Література:

1. Загородня Н. Адміністративно-правовий статус громадян України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2018. № 33. С. 75–83.
2. Шестаков С. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 20 с.

3. Журавель Я. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 18 с.
4. Нікуліна, А.Г. Адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України: дисертація ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми: СумДУ, 2017. 241 с.
5. Додіна С. С. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2002. 21 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Про судову експертизу. Закон України 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28, ст. 232. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 18.12.1984. № 51. стаття 1122. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/card6#Public>
9. Кримінально процесуальний кодекс України. Верховна рада України. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Цивільно процесуальний кодекс України. *Голос України* офіційне видання від 18.05.2004. № 89.
11. Господарський процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6, ст. 56. *Верховна Рада України* 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Topolia R. The administrative and legal status of an expert in Ukraine

Summary. The article reveals the administrative and legal status of an expert in Ukraine. It has been proven that its content consists in the grounds and procedure for

the emergence of administrative legal entities, their procedural (procedural) duties, rights, and legal liability. It has been found that in various types of legal process, the legal status of an expert is characterized by certain common trends, namely, that: an expert can only be a person who possesses special knowledge necessary to clarify the relevant circumstances of the case; secondly, such a person cannot independently initiate the implementation of expert activities. The expert can do this only on the procedural (procedural) mandate of the court, investigative or administrative bodies. The expert's opinion has a high level of evidentiary legitimacy, because in addition to the fact that such a person possesses narrow specialized knowledge, he is potentially legally liable based on law (including criminal law) for a known false conclusion. The expert has the right to get acquainted with the materials of the proceedings, to make a request, to be present during the execution of procedural actions, to state in the conclusion of the examination the information discovered during its conduct that is important for the proceedings, to refuse to give a conclusion if the materials submitted to him are not sufficient to fulfill the tasks assigned to him his duties, for sufficient payment of his work. The expert is obliged to personally conduct a full investigation and give a justified and objective written opinion on the questions put to him, to come to the court (administrative body) and give answers to the questions, to ensure the preservation of the subject of the examination. According to the criterion of the subject who is the initiator of the examination, experts are divided into judicial experts, quasi-judicial experts who conduct an examination at the request of administrative bodies in cases of administrative offenses, and legal experts.

Key words: administrative body, court, expert activity, expert, expertise, expertise, object.

**ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС**

---

*Войнарівський М. М.,
кандидат юридичних наук,
суддя
Миколаївського районного суду*

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ В НІМЕЦЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті розглядається досвід закріплення адміністративно-господарських санкцій в німецькому комерційному праві.

Зроблено висновок, адміністративно-господарські санкції в нормах Німецького комерційного кодексу широко представлені на усіх рівнях правових положень, що мають на меті забезпечити реєстраційні процедури, порядок публічної звітності компаній, запобігання легалізації брудних коштів, легальних розрахунків та конкурентної політики держави. У сукупності ці норми модифікують норми комерційного права з приватно-правового на комплексне правове утворення. Хоча німецькі законодавці не роблять кваліфікаційні розмежування між адміністративно-господарськими санкціями та іншими адміністративними санкціями, але це не виключає дослідження відповідного досвіду з урахуванням українських підходів до виділення адміністративно-господарських санкцій. Вагомим чинником насичення комерційного права Німеччини публічно-правовим санкціями виступає, передовсім, вплив публічно-правових вимог законодавства ЄС.

Встановлено, що система адміністративно-господарських санкцій у Німеччині не зосереджується суто на Комерційному кодексі – Закон про адміністративні правопорушення деталізує ці положення та регулює процедурні питання порядку застосування санкцій та повноважень відповідних органів. Формується логічна структура по типу «умова застосування санкцій та мета санкції відповідно до загального типу поведінки суб'єкта господарювання – в кодексі» – «зміст санкції та/або порядок її застосування – в Законі». Звертається увага на те, що відсильні норми щодо санкцій в німецьких законах супроводжуються не абстрактними відсиланнями до законодавства, як це переважно має місце в Україні, а містить посилання на конкретні назви законодавчих актів. Це сприяє праворозумінню та формує зв'язок між законодавчими актами, що корисно не лише для системного їх сприйняття, але й для вдосконалення.

Обґрунтовано наявність в німецькому законодавстві прямого зв'язку між фактом притягнення до адміністративної відповідальності посадової особи господарюючого суб'єкта та підставами накладення адміністративних штрафів на юридичну особу за порушення правил ведення бізнесу. Констатовано, що накладення адміністративно-господарських санкцій за німецьким законодавством значною мірою відрізняється від українського підходу до цього питання наявністю конкретизованих вимог до вини органу юридичної особи як підстави накладення штрафних санкцій на суб'єкта господарювання. Такий підхід ускладнює застосування адміністративно-господарських санкцій, а тому його запозичення в Україні на цьому етапі розвитку держави визнано недоцільним.

Ключові слова: комерційне право Німеччини, адміністративно-господарські санкції, адміністративні правопорушення юридичних осіб, адміністративні штрафи, господарські санкції.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні прагнення України та потреби забезпечення публічного порядку у сфері господарювання під час війни, особливо гостро ставлять питання перед вітчизняною правовою наукою щодо дослідження європейського досвіду публічно-правового регулювання господарської сфери з усіма його проблемами та перевагами, аби проводити економіко-правові реформи в Україні. Вже перше наближення до дослідження такого законодавства переконує у розмаїтті підходів до правового регулювання економіки за наявності інтегруючої дії права ЄС, яке, будучи публічним за змістом, наочно орієнтує на тому, що західне комерційне законодавство не може бути представлене як суто приватне. Хоча саме остання теза зустрічається у висловлюваннях окремих вітчизняних науковців-юристів, виявляючи суперечність з огляду на реальний зміст актів зарубіжного законодавства, присвяченого регулюванню комерційної діяльності. Не є винятком й законодавство Німеччини, що є провідною країною на європейських теренах в економіко-правовому сенсі. Це обумовлює інтерес до того, якими саме публічно-правовими засобами забезпечується функціонування та розвиток господарських відносин у Німеччині із метою імплементації відповідного позитивного досвіду в українське право.

Стан дослідження. Питання зарубіжного досвіду регулювання комерційної діяльності в зарубіжних країнах розглядали у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як В.К. Мамутов та О.О. Чувпило [1], О.П. Подцерковний [2] та деякі інші. Спеціальним господарсько-правовим дослідженням права Німеччини присвятили свої роботи, зокрема, Є.О. Заруднев – щодо правового статусу суб'єктів господарювання у праві ФРН [3], Н.М. Дятленко – щодо посилення посилення публічно-правового регулювання в ФРН [4], А.Г. Бобкова щодо речових прав на державне майно у Німеччині [5] тощо. Разом із тим, питання закріплення та застосування адміністративно-господарських санкцій за господарським законодавством Німеччини у вітчизняній науці не аналізувалося.

Метою статті є дослідження досвіду закріплення та застосування адміністративно-господарських санкцій за господарським та пов'язаним із ним законодавством Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Комерційний кодекс Німеччини (Handelsgesetzbuch – HGB) [6] здебільшого кваліфікується частиною приватного права [7, с. 6; 8]. Багато у чому така кваліфікація обумовлена традиціями, що беруть свій початок

з середини XIX століття у німецькому правознавстві. Адже, дійсно, на момент свого прийняття, Німецький комерційний кодекс, що увібрав у себе велику кількість норм Загального німецького комерційного кодексу (ADHGB) 1861 р., мав досить обмежену кількість публічно-правових норм та містив спеціальні положення щодо регулювання комерційних відносин по відношенню до Цивільного кодексу Німеччини.

Разом із тим початок XX століття завдяки багатьом кризовим явищам в економіці та збільшенню втручання держави в економіку ознаменував собою зміни у змістовному наповненні правового регулювання економіки. Як відмічають дослідники німецького та австрійського права, «[п]ерша світова війна стала величезним переломним моментом: з одного боку, обумовила функціонування промисловості озброєнь під час війни, з другого боку, – забезпечення фронту і населення товарами повсякденного попиту, з третього, потребувала комплексних заходів господарського управління з боку держави, які унеможлилювали вільну діяльність суб'єктів господарювання в багатьох сферах» [9, s. 17]. По суті, йшлося про масштабне доповнення комерційного права Німеччини (та Австрії), поряд із приватно-правовими положеннями, тими нормами, що вважаються публічно-правовими. Йдеться про реєстраційні, облікові, контрольно-наглядові, конкуренційні та інші публічні вимоги до здійснення господарської діяльності комерсантів. У цьому контексті німецькі юристи почали виділяти публічне комерційне право (*öffentliche Wirtschaftsrecht*), хоча й зауважують на певну умовність відповідного виокремлення в сучасних умовах. Адже загалом комерційне право почали називати таким, що включає в себе сукупність усіх приватноправових, публічно-правових і кримінально-правових норм і заходів, за допомогою яких держава впливає на правові відносини між людьми, що беруть участь в економічному житті, і по відношенню до держави» [10].

В останні десятиліття законодавство ЄС значною мірою впливає не те, що Німецький Комерційний кодекс доповнюється положеннями про адміністративні штрафи, які накладаються на суб'єктів господарювання за ті чи інші порушення правил ведення бізнесу. Наприклад, положення § 104a «Штрафне регулювання», що встановлює адміністративні санкції у вигляді штрафу до 200 тис. євро на порушників порядку звітності, додане законом про імплементацію Директиви 2004/109/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 грудня 2004 року про гармонізацію вимог щодо прозорості щодо інформації про емітентів, чий цінні папери допущені до торгів на регульованому ринку, та про внесення змін до неї Директива 2001/34/ЄС (Закон про імплементацію Директиви про прозорість – (*Transparenzrichtlinie-Umsetzungsgesetz – TUG*) від 5 січня 2007 р. [11].

Загалом, на думку Штобера, публічне господарське право Німеччини «встановлює правовідносини учасників економічного життя з державою. Воно має орієнтуватися на забезпечення економічного благополуччя суспільства, досягнення народногосподарського балансу та соціальної справедливості, постійно зіставляючи, зважуючи та компенсуючи різноманітні приватні та публічні інтереси. Отже, господарсько-адміністративне право превалює над свободами, що випливають із приватного господарського права, і модифікує їх.» [12, с. 13]. Цей підхід обумовлює наявність адміністративно-господарських санкцій у змісті публічного господарського права Німеччини,

адже неможливо уявити собі формування управлінської складової державного впливу на економіку без наявності заходів публічного впливу на відповідні відносини.

Німецький Комерційний кодекс підтверджує цю тезу у багатьох положеннях. Наприклад, § 14 НКК передбачає, що «будь-кого, хто не виконує свого обов'язку щодо реєстрації або подання документів до комерційного реєстру, суд зобов'язує зробити це шляхом накладення штрафу. Окремий штраф не може перевищувати п'яти тисяч євро».

Звертає на себе увагу, що система адміністративно-господарських санкцій у Німеччині не зосереджується суто на Комерційному кодексі. НКК виступає стрижневим актом, що формує зв'язок між різноманітними актами, які встановлюють диспозиції санкцій, які накладаються на суб'єктів господарювання, та відповідним порядком їх застосування на підставі бланкетних відсилань до інших законодавчих актів. Наприклад, § 334n НКК «Положення про покарання та штрафи» 2-го розділу «Додаткові положення для корпорацій (акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з обмеженою відповідальністю) і певних товариств» закріплює максимальні суми штрафів за порушення з боку відповідних суб'єктів. Ці норми передбачають, що у значенні § 264d у випадках параграфу 1 штраф накладається відповідно до § 30 Закону про адміністративні правопорушення, а також відсилає у питаннях умов застосування відповідних санкцій до Закону Німеччини про банківську діяльність кредитної установи чи установи, що надає фінансові послуги, та Закону Німеччини про нагляд за платіжними послугами.

Достатньо показовим для розуміння структурної побудови адміністративно-господарських санкцій в НКК є норми § 341n в частині положень про штрафи, що накладаються на страхові компанії та пенсійні фонди: «Будь-хто, хто видає акт аудиту відповідно до пункту 1 статті 322 щодо фінансової звітності, вчиняє адміністративне правопорушення... «Адміністративне правопорушення може у випадках параграфу 2 речення 1 номер 1 і речення 2, а також параграфу 2a штрафом до п'ятисот тисяч євро, у випадках параграфів 1 і 2 речення 1 номер 2 з карється штрафом до п'ятдесяти тисяч євро» тощо.

По суті, норми НКК конкретизують диспозицію правопорушень, тоді як в Законі про адміністративні правопорушення залишається місце для суто процедурних питань порядку застосування санкцій та повноважень відповідних органів. У цьому разі німецькі юристи формують логічну структуру норм стосовно адміністративно-господарських санкцій по типу «умова застосування санкцій та мета санкції відповідно до загального типу поведінки суб'єкта господарювання – в НКК» – «зміст санкції та/або порядок її застосування – в Законі». Крім того, звертає на себе увагу, що подібне перехресне регулювання в німецьких законах супроводжується не абстрактними посиланнями на кшталт «відповідно до закону», як це часто-густо прийнято в національному законодавстві України, а містить посилання на конкретні назви законодавчих актів. Це сприяє праворозумінню та формує зв'язок між законодавчими актами, що корисно не лише для системного їх сприйняття, але й для вдосконалення.

Навколо положень НКК та інших законодавчих актів Німеччини, що передбачають адміністративно-господарські санкції існує достатньо ґрунтовне обговорення, пов'язане, наприклад, із принципом визначеності як основним вихідним

принципом застосування адміністративно-господарських санкцій. «Формування адекватної поведінки, що відповідає обставинам справи, вимагає від кожної особи мати чітке уявлення, які покарання чи грошові штрафи накладаються за конкретні порушення господарсько-адміністративних правил. Іншими словами, заборонене та дозволене мають бути строго розмежовані» [12, с. 74–75].

Отже, адміністративно-господарські санкції в нормах НКК широко представлені на усіх рівнях правових положень, що мають на меті забезпечити реєстраційні процедури, порядок публічної звітності компаній, запобігання легалізації брудних коштів, легальних розрахунків та конкурентної політики держави. У сукупності ці норми з очевидністю модифікують норми НКК з приватно-правового на комплексне правове утворення, що ґрунтується на публічно-правових правилах та адміністративно-господарських санкціях за їх порушення. Хоча німецькі законодавці не роблять кваліфікаційні розмежування між АГС та іншими адміністративними санкціями, але це не виключає дослідження досвіду відповідного правотворення та правозастосування відповідних санкцій саме з урахуванням українських підходів до виділення АГС в системі правових санкцій.

Обговорюючи німецьке право не можна обійти увагою найближче до нього за правовим витоком та змістом австрійське комерційне право. Останнє значною мірою спорідненим із німецьким правом. Достатньо згадати, що у 1862 році в Австрійській імперії було введено Загальний німецький комерційний кодекс 1861 року. Цей закон був замінений у Німеччині в 1897 році Комерційним кодексом, який, у свою чергу, також був запроваджений в Австрії після анексії Австрії до Німецького Рейху 1 березня 1939 року. Та навіть після 1945 року в Австрії залишався чинним комерційний кодекс. Відтоді німецький та австрійський комерційні кодекси розвивалися окремо, навіть якщо основні положення все ще були порівнянними. Починаючи з 2000 року, була підготовлена трансформація в закон про компанії. Реформа відбулася у формі комплексної поправки до Комерційного кодексу, яка була перейменована на Підприємницький кодекс – UGB, що набрав чинності 1 січня 2007 року.

Австрійське законодавство, в цілому орієнтоване на подібні підходи до регулювання адміністративних санкцій, що накладаються на компанії, передбачає достатньо своєрідні підходи, що радикально відрізняються від підходів, прийнятих у праві України, та є цікавими до дослідження.

Йдеться, зокрема, (а) про перекладення обов'язків щодо сплати адміністративних штрафів із фізичною особою – працівника компанії на юридичну особу, за відповідне порушення правил ведення бізнесу відбулося, та (б) виключення юридичних осіб публічного права з-під дії штрафних санкцій за окремі правопорушення, (в) звужений підхід до складу адміністративних покарань підприємців, зокрема надзвичайно ліберальне валютне законодавство та (г) основна група адміністративних стягнень – навколо відносин щодо захисту прав споживачів.

Наприклад, відповідно до Закону про захист даних, § 30 (3) Покарання відповідальних осіб (§ 9 VStG) орган із захисту даних повинен утримуватися від покарання особи, відповідальної відповідно до § 9 Закону про адміністративні покарання 1991 р. – VStG, якщо вже накладалося адміністративне стягнення за таке саме порушення на юридичну особу. Крім того, Закон встановлює у § 30 (5), що жодні штрафи не можуть бути

накладені на органи влади та державні органи, зокрема органи, засновані відповідно до публічного права та приватного права, які діють на підставі законного мандату, а також на державні органи.

Разом із тим потрібно враховувати, що відповідні положення є скоріше винятком, що породжує багато питань австрійських юристів, аніж загальним правилом. Адже загальним підходом вважається, що за адміністративні правопорушення, вчинені в компаніях (юридичних особах) (або інших організаціях), керівні директори/члени правління (органи, уповноважені їх представляти) або так звані відповідальні представники караються в індивідуальному порядку. Штраф стосується їх «особисто», тобто їхніх приватних активів, а не компанії чи організації, на яку вони працюють [13].

Загалом німецьке публічно-господарське законодавство демонструє досить важливий, як для порядку застосування АГС, підхід, який не знаходить, поки що адекватного відображення в національному праві України. Йдеться про зв'язок між фактом притягнення до адміністративної відповідальності посадової особи господарюючого суб'єкта та підставами накладення адміністративних штрафів на відповідну юридичну особу за порушення правил ведення бізнесу. Наприклад, Вищий регіональний суд Ростока, рішення від 14 січня 2013 р. – 2 Ss (OWi) 254/12 I 276/12 визначив, що природоохоронний штраф проти кооперативу за перетворення постійних сінокосів на площу для вирощування кукурудзи застосований уповноваженими органами протиправно. Суд зазначив, що «у зв'язку з вчиненням органом адміністративного правопорушення на юридичну особу може бути накладено штраф відповідно до статті 30 (4) OWiG (Закон про адміністративні правопорушення – авт.). Однак необхідною умовою для цього є встановлення адміністративного правопорушення, вчиненого його органом, яким було порушено зобов'язання, що стосуються юридичної особи, або через яке юридична особа збагатилася або має збагатитися». При цьому суд наголосив, що «має бути точно встановлено особу та конкретне адміністративне правопорушення»; «посада законного представника постраждалої особи сама по собі не тягне за собою відповідальність за порушення, вчинене (будь-якими) працівниками постраждалої особи згідно з розділом 9, параграфом 1 OWiG. [14].

В іншому рішенні йшлося про штраф за самовільне встановлення великогабаритних рекламних щитів на газоні. У відповідному рішенні Вищий регіональний суд Дрездена (Сенат у справах штрафів), рішення від 20 березня 1996 р. – 2 Ss (OWi) 116/95 зазначив, що штраф може бути накладено на юридичну особу лише в тому випадку, якщо її уповноважений представник – керівник-розпорядник – вчинив адміністративне правопорушення, яке порушує зобов'язання, що передбачається статтею 30 OWiG. «Суди мають з'ясувати вину «керівника у вчиненні адміністративного правопорушення. Якщо суд не може визначити, що директор-розпорядник сам винно порушив нормативні акти, він повинен перевірити, чи він навмисно або через недбалість не виконав своїх наглядових обов'язків згідно з розділом 130, абзацу 1, абзацу 2, № 2 OWiG» [15].

Не менш красномовно відповідний аспект адміністративно-господарських санкцій у Німеччині розкривається у рішенні Суду Дюссельдорфа від 8 березня 1992 р, у якому зазначено: «Суду недостатньо просто констатувати недбалість керівника. ... Має бути інформація про те, чи знав керуючий

директор відповідної особи про обставини, що призвели до неправомірної поведінки, або чому він повинен був про це знати, чи брав він сам участь у конкретній господарській операції, чи були агенти чи працівники порушили чинні правила або чи керуючий директор не виконав своїх обов'язків нагляду як особа, відповідальна за всю компанію (розділ 130 абзац 1, абзац 2 № 2 OWiG)» [16].

Отже, можна констатувати, що накладення АГС за німецьким законодавством значною мірою відрізняється від українського підходу до цього питання наявністю конкретизованих вимог до вини органу юридичної особи як підстави накладення штрафних санкцій на суб'єкта господарювання. Простою мовою, сам факт порушення закон з боку працівника юридичної особи сприймається німецькими судами обмежувально. Це навіть призвело до обґрунтування в німецьких юридичних публікаціях неймовірної складності притягнення компаній до відповідальності навіть в тих сферах, зокрема про захист даних, де встановлені досить суворі штрафи для компаній («органам захисту даних не позаздриш» [17]). Це той випадок, коли концепція визначення дієздатності юридичної особи через дієздатність її органів та посадових осіб, як видається, значно послаблює здатність держави впливати на публічний порядок. У зв'язку із цим видається більш перспективним для суспільств із низьким показником законслухняної поведінки підхід, запропонований Господарським кодексом України, відповідно до якого «учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення» (ст. 218 ГК). Поширення цього розуміння вини на сферу застосування адміністративно-господарських санкцій, на цьому етапі розвитку держави України видається правильним.

Висновки. Широке застосування в німецькому комерційному праві публічно-правових санкцій за порушення правил ведення господарської діяльності швидко змінює природу відповідного галузевого регулювання, перетворюючи її з приватно-правового на комплексне правове утворення.

Законодавство ЄС значною мірою впливає на те, що Німецький Комерційний кодекс доповнюється положеннями про адміністративні штрафи, які накладаються на суб'єктів господарювання за ті чи інші порушення правил ведення бізнесу.

Система адміністративно-господарських санкцій у Німеччині не зосереджується суто на Комерційному кодексі. НКК виступає стрижневим актом, що формує зв'язок між різноманітними актами, які встановлюють диспозиції санкцій, які накладаються на суб'єктів господарювання, та відповідним порядком їх застосування на підставі бланкетних відсилань до інших законодавчих актів.

Норми НКК конкретизують диспозицію правопорушень, тоді як в Законі про адміністративні правопорушення залишається місце для суто процедурних питань порядку застосування санкцій та повноважень відповідних органів.

В німецькому законодавстві визначено прямиий зв'язок між фактом притягнення до адміністративної відповідальності посадової особи господарюючого суб'єкта та підставами накладення адміністративних штрафів на юридичну особу за порушення правил ведення бізнесу. Такий підхід ускладнює застосування адміністративно-господарських санкцій, а тому

його запозичення в Україні на цьому етапі розвитку держави є недоцільним.

Література:

1. Мамутов, В. К.. Господарче право зарубіжних країн [Текст] : учебник / В. К. Мамутов, О. О. Чувпило. – Київ : Ділова Україна, 1996. – 352 с.
2. Подцерковний О.П. Щодо посилення тенденції виділення господарського (економічного) права у законодавстві та правничій освіті європейських країн. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1. 2017. С. 98–108.
3. Заруднев Є.О. Поняття суб'єктів господарювання у праві ФРН і ЄС *Економіка и право*. 2010. № 2. С. 126–131.
4. Дятленко Н. М. Посилення публічно-правового регулювання в ФРН – орієнтир для України. *Держава та регіони*. Сер.: Право. Київ: Класич. приват. ун-т, 2010. № 3. С. 107–112
5. Бобкова А. Г., Заруднев Є. О. Щодо господарського відання та оперативного управління майном порівняно із законодавством ФРН. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 76–83.
6. Deutschland Handelsgesetzbuch. Gesetz vom 10.05.1897 (RGBI. I S. 219). Zuletzt geändert durch Gesetz vom 19.06.2023 (BGBl. I S. 154) m.W.v. 22.06.2023 URL: <https://dejure.org/gesetze/HGB> (data access: 12.12.2023)
7. Meyer J. *Wirtschafts-privatrecht. Eine Einführung*. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2002. 325 p.
8. Was regelt das HGB (Handelsgesetzbuch) und für wen gilt es? Microtech 2017. URL: <https://www.microtech.de/erp-wiki/hgb-handelsgesetzbuch/> (data access: 12.12.2023).
9. MARTIN P. SCHENNACH. *Rechtsgeschichte der österreichischen Wirtschaft*. 2022. Veröffentlicht 2022, von Martin P. Schennach bei facultas. Auflage: 1. Auflage. 282 S.
10. Sebastian M. Klingenberg. Die vielen Facetten des Wirtschaftsrechts. Ein Dschungel im Überblick URL: <https://www.talentrocket.de/karrieremagazin/details/die-vielen-facetten-des-wirtschaftsrechts> (data access: 12.12.2023)
11. Gesetz zur Umsetzung der Richtlinie 2004/109/EG des Europäischen Parlaments und des Rates vom 15. Dezember 2004 zur Harmonisierung der Transparenzanforderungen in Bezug auf Informationen über Emittenten, deren Wertpapiere zum Handel auf einem geregelten Markt zugelassen Bundesgesetzblatt Jahrgang 2007 Teil I Nr. 1, ausgegeben am 10.01.2007, Seite 10. URL: https://dejure.org/BGBl/2007/BGBl_I_S_10 (data access: 12.12.2023)
12. Штобер, Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. *Мировая экономика и внутренний рынок = Allgemeines Wirtschaftsverwaltungsrecht. Grundlagen des Wirtschaftsverwaltungs- und Wirtschaftsverwaltungsrechts, des Weltwirtschafts- und Binnenmarktrechts*; пер. с нем. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 400 с.
13. Bloginträge auf dataprotect.at zu § 30 DSGVO URL: <https://www.dataprotect.at/dsg/30-dsg/> (data access: 12.12.2023)
14. OLG Rostock, Beschluss vom 14.01.2013 – 2 Ss (OWi) 254/12 I 276/12. URL: <https://openjur.de/u/600443.html> (data access: 12.12.2023)
15. OLG Dresden, Entscheidung vom 20.03.1996 – 2 Ss (OWi) 116/95. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=OLG%20Dresden&Datum=20.03.1996&Aktzeichen=2%20Ss%20OWi%20116/95> (data access: 12.12.2023)
16. OLG Düsseldorf, Beschl. vom 08.03.1992 – 2 Ss (OWi) 48/92 URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=OLG%20Duesseldorf&Datum=08.03.1992&Aktzeichen=2%20Ss%20OWi%2048/92> (data access: 12.12.2023)
17. Härting, Niko. DSGVO-Bußgelder gegen Unternehmen – in Deutschland oft unmöglich. URL: <https://www.cr-online.de/blog/2019/09/11/dsgvo->

bussgelder-gegen-unternehmen-in-deutschland-oft-unmoeglich/ (data access : 12.12.2023)

Voinarivskiy M. Administrative and economic sanctions in German commercial law

Summary. The article examines the experience of establishing administrative and economic sanctions in German economic law.

It was concluded that administrative and economic sanctions in the provisions of the German Commercial Code are widely represented at all levels of legal provisions aimed at ensuring registration procedures, the order of public reporting of companies, prevention of legalization of dirty funds, legal settlements and competitiveness. Together, these norms change the norms of commercial law from private law to a complex system. Although German legislators do not make a qualitative difference between administrative and economic sanctions and other administrative sanctions, this does not exclude the study of relevant experience taking into account Ukrainian approaches to the imposition of administrative and economic sanctions. An important factor in the saturation of German commercial law with public-law sanctions is, first of all, the influence of the public-law requirements of the EU legislation.

It has been established that the system of administrative and economic sanctions in Germany is not based solely on the Commercial Code – the Law on Administrative Offenses details these provisions and regulates procedural issues of the procedure for applying sanctions and the powers

of relevant authorities. A logical structure of the type "conditions for the application of sanctions and the purpose of the sanction in accordance with the general type of behavior of the business entity – in the code" – "the content of the sanction and/or the procedure for its application – in the Law Act" has been formed. It is drawn attention to the fact that the reference norms regarding sanctions in German legislation are not accompanied by abstract references to legislation, as is mostly the case in Ukraine, but contain references to specific names of legislative acts. This promotes legal understanding and forms a connection between legislative acts, which is useful not only for their systematic perception, but also for improvement.

The presence in German legislation of a direct connection between the fact of bringing an official of a business entity to administrative responsibility and the grounds for imposing an administrative penalty on a legal entity for violating the rules of conducting business activities is substantiated. It has been established that the imposition of administrative and economic sanctions under German legislation differs significantly from the Ukrainian approach to this issue by the presence of specific requirements regarding the presence of guilt on the part of the body of a legal entity as a basis for imposing a fine on a business entity. This approach complicates the application of administrative and economic sanctions, and therefore its introduction in Ukraine at this stage of the state's development should be considered impractical.

Key words: commercial law of Germany, administrative and economic sanctions, administrative offenses of legal entities, administrative fines, economic sanctions.

*Гопанчук В. С.,**кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ**Ракул О. В.,**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ*

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МАТЕРИНСТВО, БАТЬКІВСТВО

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів реалізації права на материнство, батьківство шляхом реалізації особою репродуктивних прав. В статті здійснено аналіз окремих вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій, проаналізовано здобутки вітчизняної цивілістичної доктрини з питання репродуктивних прав особи, як способу реалізації права на материнство, батьківство.

Вказується, що головною суспільною функцією сім'ї є репродуктивна функція, в основі якої лежить природне прагнення людини до продовження свого роду та наголошується, що виконуючи цю функцію, родина є відповідальною за дитину. Однак, через об'єктивні обставини, не кожне подружжя (одинок жінка) можуть природнім способом зачати і народити дитину.

Авторами наголошено, що такими обставинами можуть виступати: відсутність окремого житла, належного матеріального забезпечення, попри загальнодержавну гарантію підтримки материнства, батьківства, дитинства, відсутність батьківського досвіду та педагогічних навичок, а іноді і відсутність тих, кого подружжя (батьки), одинока особа з радістю б виховували. Така можливість у чоловіка, дружини, жінки з'являється завдяки застосуванню допоміжних репродуктивних технологій.

Обстоюється позиція: від застосування допоміжних репродуктивних технологій, на пряму залежить реалізація окремими подружніми парами (чи одинокою жінкою) права на материнство/батьківство.

Авторами також наголошується про вірогідність виникнення певних ситуацій, пов'язаних із здійсненням права на материнство, батьківство шляхом реалізації особою репродуктивних прав а саме: наявність біологічної спорідненості між дитиною і обома батьками (при використанні статевих клітин-гамет обох із подружжя або ембріона зачатого подружжям); наявність біологічної спорідненості дитини з одним із батьків (при використанні статевих клітин-гамет одного із подружжя та донора або ембріона, зачатого одним із подружжя та донором); відсутність біологічної спорідненості дитини з обома батьками (при використанні донорського ембріона), що мають відповідне юридичне визначення та разом з тим можуть стати у подальшому предметом наукових розвідок.

Ключові слова: репродуктивні права, репродуктивне здоров'я, допоміжні репродуктивні технології, материнство, батьківство.

Постановка проблеми. З прадавніх часів, людина прагнула до впорядкування свого життя. Це стосувалося всіх сфер життєдіяльності людини: побут, робота, особисте життя. Але у всі часи, незалежно, від суспільного устрою, соціально-економічного, політичного розвитку, досягнень науки і культури, релігійної приналежності (віросповідання), прихистком, джерелом існування та запорукою успіху людини – була сім'я. Історія формування сімейного законодавства, пройшла коротший строк, ніж формування інституту сім'ї, змінюючи від епохи до епохи ставлення до ключових положень сімейного права та його правових інститутів. Однак, на усіх етапах розвитку української державності та її правової системи, майже незмінним лишалося поняття сім'ї. Недарма і нині, незважаючи на далеко не завжди, прогресивні ідеї сучасного світогляду, сім'я визначається, як первинний та основний осередок суспільства, а зміцнення сім'ї як соціального інституту, і як союзу конкретних осіб є одним із пріоритетів у регулюванні сімейних відносин [1].

Необхідно звернути увагу, що в багатьох соціолого-правових дослідженнях, вказується на першому плані репродуктивна функція сім'ї, як головна суспільна функція, в основі якої лежить інстинктивне прагнення людини до продовження свого роду. Але роль сім'ї не зводиться до ролі, так би мовити, біологічної фабрики. Виконуючи цю роль, родина стає відповідальною за фізичний, психічний, інтелектуальний розвиток дитини, і виступає своєрідним регулятором народжуваності.

Зрозуміло, що як інститут соціальний, і інститут правовий, сучасна сім'я має ряд проблем, які можуть бути викликані різними чинниками. Відсутність окремого житла, належного матеріального забезпечення, попри загальнодержавну гарантію підтримки материнства, батьківства, дитинства [1], відсутність батьківського досвіду та педагогічних навичок, а іноді і відсутність тих, кого подружжя (батьки) одинока жінка з радістю б виховували. Тобто, однією із проблем наразі можна назвати неспроможність осіб репродуктивного віку зачати і народити дитину.

Останнім часом питання щодо репродуктивного здоров'я громадян, а відтак і їхніх репродуктивних прав, все частіше піднімається в Україні і за кордоном, як на законодавчому рівні, так і в правовій доктрині.

У зв'язку з цим, вважаємо, що є всі підстави приєднатися до позиції ряду науковців, які зазначають, що у системі цінностей будь-якої цивілізованої нації, особливе місце посідає

здоров'я людей, як з погляду формування окремої людської біографії, так і на рівні розвитку суспільства. Не можна не погодитись із фахівцями і в тому, що важко знайти інший феномен, якому б здоров'я поступалося своєю роллю, значенням і впливом на різні сфери діяльності людини [2, с. 66]. Подібну позицію висловлює О. Р. Дашковська, яка вказує на те, що незадовільні показники, які стосуються динаміки народжуваності і смертності, в будь-якій державі, вимагають розглядати право на охорону здоров'я як одне з найважливіших прав індивіда [3, с. 22].

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, критичним мінімумом, який сучасна держава повинна витратити на забезпечення здоров'я кожного громадянина, є 60 доларів США на рік. Тим часом, державні витрати на охорону здоров'я (у % від ВВП) в Україні становлять у середньому 2,56%, тоді як у Німеччині – 8,1%; Франції – 8,0%; Швеції – 7,1%; Канаді – 6,9%; США – 6,5% [4]. В Україні 2023 року з'явилося на світ 187 тис. малюків. Це найнижчий показник протягом останніх 13 років. Найменше діток (452 малюка) народилося на Херсонщині. Думаємо, що причина – зрозуміла.

Ведучи мову про демографічні показники народжуваності, слід констатувати, що вони, невтішні для більшості країн світу. Варто також вказати, що така проблема не завжди пов'язана із низьким матеріальним становищем сучасної сім'ї. Більшою мірою це пов'язане саме зі станом репродуктивного здоров'я населення.

В сучасному українському законодавстві, під репродуктивним здоров'ям розуміється не лише свідчення відсутності хвороб репродуктивної системи або порушення її функцій, а стан повного фізичного, розумового та соціального благополуччя, який передбачає можливість задовільного і безпечного статевого життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних, прийнятних за вартістю методів планування сім'ї й інших обраних ними методів регулювання народжуваності, що не суперечить закону; право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, які надають змогу жінці безпечно перенести вагітність і пологи, а батькам – створити найкращі умови для народження здорової дитини [5, с. 5].

Одним із завдань щодо зміцнення репродуктивного здоров'я населення як складової репродуктивного права, вважає Н. В. Парамонов, є забезпечення доступності та підвищення якості медичної допомоги щодо відновлення репродуктивного здоров'я, у тому числі із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Головним чином, під допоміжними репродуктивними технологіями ним розуміються методи штучного впливу відтворення, лікування людини від хвороб, які не дають організму виносити та народити дитину. Тобто завдяки допоміжним репродуктивним технологіям народжуються діти, які б за інших умов не могли з'явитися на світ узагалі [6, с. 83].

У сенсі наведеного, ми переконані в справедливості та обґрунтованості твердження, відповідно до якого – визнання за кожною людиною права на створення сім'ї, права на повагу приватного й сімейного життя, право на продовження роду, ставить перед державою та міжнародною спільнотою завдання створення оптимальних механізмів регулювання нових прав, що виникли з розвитком біомедицини [7, с. 248]. Безсумнівно, що саме держава повинна створити умови для ефективного здійснення репродуктивних прав особи [8, с. 56].

Отже, актуальність та значимість питання, в сукупності зі стрімким розвитком науки й сучасних технологій, призвели до необхідності закріплення репродуктивних прав не лише у національних законодавствах, а і у спеціалізованих міжнародних актах [9, с. 142].

Стан дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства та і багатьох інших цивілізованих держав, загалом, питання репродуктивного здоров'я, а відтак – репродуктивних прав, є одними із найбільш актуальних. Важливість цих прав, їх безпосередній вплив на можливість реалізації особами таких особистих немайнових прав, як право на материнство та право на батьківство, привертає пильну увагу з боку фахівців у галузі права та робить їх предметом активного наукового пошуку. Репродуктивні права та їх значення в системі прав людини, питання, пов'язані із визначенням походження дітей, народжених завдяки репродуктивним технологіям досліджувались у роботах таких вітчизняних науковців, як: Т.Г. Длугопольська А.О. Дутко, М.Р. Заболотна, З.В. Ромовська, А.П. Головащук, Ю.В. Коренга, О.В. Кохановська, Р.А. Майданик, О.В. Григоренко, Р.О. Стефанчук, В.І. Чечерський, О.В. Рябенко, О.О. Пунда та б. ін.

Мета статті – розглянути репродуктивні права як основний спосіб реалізації подружжям або одинокою жінкою права на батьківство/материнство в концепції права на приватність, права на повагу приватного, сімейного життя, задекларованих міжнародним та національним законодавством, а також проаналізувати законодавство у сфері використання новітніх біологічних і медичних методів репродукції.

Вклад основного матеріалу. На офіційному рівні поняття репродуктивних прав вперше було закріплено пунктом 7.2. Програми дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку і висвітлювалось в контексті репродуктивного здоров'я, й визначалось як «стан повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, а не відсутність хвороб репродуктивної системи, її функцій. Іншими словами, репродуктивне здоров'я означає реальну можливість людей відтворювати собі подібних, те, що люди вільні ухвалювати рішення про те, робити це чи ні, коли робити і як часто. Остання умова передбачає право чоловіків і жінок бути поінформованими і мати доступ до безпечних, ефективних, доступних і прийнятних методів планування сім'ї [10].

Не менш важливими для подальшого тлумачення поняття «репродуктивні права» набули директиви, прийняті Четвертою Всесвітньою конференцією зі становища жінок. Пунктом 95 Платформи дій (Platform of Action), якими закріплено, що репродуктивні права ґрунтуються на визнанні основного права усіх подружніх пар та окремих осіб, вільно приймати відповідальне рішення щодо кількості своїх дітей, інтервалів між їх народженням та часом їх народження; на необхідності для цього інформацію і засоби; на досягненні максимально високого рівня статевого і репродуктивного здоров'я, включаючи право приймати рішення з питань, що стосуються репродуктивної поведінки в умовах відсутності дискримінації, примушення та насильства [11].

До міжнародно-правових документів у сфері регулювання репродуктивних прав, дотична і Конвенція основоположних прав і свобод людини, ст. 2 якої визначено, що право кожного на життя охороняється законом. Важливою також є ст. 8, змістом якої є положення, за яким кожен має право на повагу

до свого приватного і сімейного життя. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цих прав, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [12].

Іншим важливим нормативно-правовим актом у сфері забезпечення репродуктивних прав – є Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я 1948 року, у преамбулі якого зазначено, що мати найвищий досяжний рівень здоров'я – є одним з основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, майнового чи соціального стану. Така увага до питань репродуктивного здоров'я світової спільноти, пов'язана із основним і глобальним питанням – не просто існуванням людства, а збереженням його як виду.

У межах Ради Європи питання штучного запліднення (застосування допоміжних репродуктивних технологій) закріплюються також директивами, прийнятими на основі резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи від 16 березня 1969 року і рішень Комісії з прав людини. У 1986 році була прийнята рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи щодо використання ембріонів і людського плоду з метою діагностики, терапії, наукових досліджень. Рекомендацією визначено етичні та соціальні принципи, яких необхідно дотримуватися під час наукових і медичних досліджень. У зазначеній рекомендації особливо підкреслюється необхідність визначення, дозволеного законом ступеню втручання в розвиток людського життя від моменту запліднення. Парламентська асамблея Ради Європи в 1997 році прийняла Конвенцію про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини, Конвенцію про права людини та біомедицину і низку інших актів, що регулюють окремі аспекти репродуктивних прав. І нині це єдиний акт, що має обов'язкову силу для країн-учасниць цієї конвенції [13].

Таким чином, названу Конвенцію слід вважати першим обов'язковим юридичним документом у сфері охорони здоров'я, який став на захист людини від можливих зловживань, пов'язаних із використанням новітніх біологічних і медичних методів репродукції.

Згодом, в жовтні 2005 р. була прийнята Загальна декларація про біоетику та права людини. Це, по суті, перший документ, який торкнувся етичних, правових, медичних та соціальних аспектів, пов'язаних із застосуванням відповідних технологій щодо можливості людини набути та здійснити свої репродуктивні права, що прийнятий на рівні ООН.

Репродуктивні права не є новим поняттям у сучасній правовій науці, однак, їх уніфікація не в повній мірі реалізовується як в Україні, так і в країнах Європи. В Україні відсутній нормативно-правовий акт, у якому б містилося визначення поняття репродуктивні права, їх класифікація та гарантії забезпечення. Однак, в силу чинних нормативно-правових актів, таких як Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Основи законодавства про охорону здоров'я, Наказ МОЗ «Порядок застосування допоміжних технологій в Україні» можна лише опосередковано стверджувати, що репродуктивні права є захищеними в Україні, і держава піклується про здоров'я свого народу [14, с. 122].

В юридичній літературі під репродуктивними правами пропонується розуміти особисті немайнові права фізичної особи на здійснення та охорону репродуктивного здоров'я, вільне прийняття рішень щодо народження чи відмови від народження дітей, а також на медичну, соціальну, інформаційну і консультаційну допомогу в цій сфері в разі такої необхідності [15, с. 106]. Більш розширене тлумачення репродуктивних прав фізичної особи надається А.О. Дутко та М.Р. Заболотною, які визначають їх, як гарантовані, заохочувані державою можливості осіб щодо охорони їх репродуктивного здоров'я, вільне прийняття і реалізація фізичними особами рішення про зачаття дитини, про народження або відмову від народження дітей у шлюбі або поза ним, методів зачаття і народження дітей, в тому числі й за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, кількості дітей, часу і місця народження, інтервалів між їх народженнями, необхідних для збереження здоров'я матері і дитини, а також щодо медико-соціальної, інформаційної та консультативної допомоги в цій сфері [16, с. 86]. В іншому доробку, автори стверджують, що репродуктивні права фізичної особи – це право на: вільний репродуктивний вибір, що охоплює право на створення та планування сім'ї; отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї; отримання достовірної та повної інформації про стан свого репродуктивного здоров'я; охорону здоров'я в період вагітності, під час пологів і після пологів; лікування безпліддя, зокрема із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій; донорство статевих клітин та збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію); використання і вільний вибір методів контрацепції; хірургічну стерилізацію; штучне переривання вагітності; прийняття рішення у разі медичних втручань, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям, за винятком ситуацій, які загрожують життю та вимагають термінового втручання, і інших передбачених законом випадках; захист своїх репродуктивних прав, зокрема від сексуальної експлуатації та насильства, примусової вагітності, штучного переривання вагітності (аборт), стерилізації та інших порушень репродуктивних прав; право на таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав [17, с. 258].

Загалом же доктрина визначає репродуктивні права як комплексне поняття, зміст яких повністю залежить від стану репродуктивного здоров'я особи. Так, В.І. Чечерський вважає, що репродуктивні права є комплексом прав людини у репродуктивній сфері, які виникають у зв'язку із вільним та добровільним репродуктивним вибором, забезпечуються та гарантуються системою охорони репродуктивного здоров'я [18, с. 30–31]. Окремі науковці прямо констатують, що репродуктивні права людини бувають як природними, так і такими, що здійснюються з використанням допоміжних технологій [19, с. 98].

Не можна не погодитись і з висновками Т. Попович, яка наголошує, що у структурі соматичних прав людини, як прав нового покоління, значну групу займають репродуктивні права, пов'язані з відтворення людиною своїх майбутніх поколінь. Базуючись на біологічних особливостях людського буття, дана категорія прав, яка ще кілька десятиліть тому не була актуалізована та акцентована, все більш починає захоплювати своїм функціонуванням й соціальну складову частину людського буття, що, серед іншого, виявляється в досить стрімкому розвитку правового забезпечення та регуляції репродуктивних прав [20, с. 215].

Варто зауважити, що втілення у життя репродуктивних прав жінки і чоловіка реалізується шляхом охорони та заохочення материнства, крізь призму можливості усіх подружніх пар і окремих осіб вільно вирішувати питання щодо кількості дітей, застосування за необхідності репродуктивних технологій, доступу до сучасних знань та безпечних методів планування сім'ї, а також забезпечення відшкодування моральної шкоди у разі позбавлення жінки можливості народити дитину у зв'язку із виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки стосовно неї. В цілому зауважимо, що окреслені аспекти рівною мірою стосуються і репродуктивних прав чоловіка.

Вірною уявляється і позиція О.Б. Тельник, який зазначає, що реалізація одного з основних прав людини – права на продовження роду – відбувається через материнство і батьківство, але через безпліддя значна частина людства позбавлена можливості це право реалізувати [21, с. 104]. За статистичними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я проблема безпліддя у світі зачіпає до 15% від загальної кількості подружніх пар репродуктивного віку. Відсоток жіночого і чоловічого безпліддя приблизно рівний і становить 30%, ще 30% подружніх пар мають порушення репродуктивної функції в обох партнерів [22]. Я.Р. Марко зазначає, що в світі близько 48,5 млн. безплідних пар. З них 19,2 млн. зазнають труднощів з народженням первістка. 10,50% від всіх пар мають труднощі з народженням другої дитини. По Україні статистика в середньому така ж як у світі загалом. На сьогодні 10–15% українських сімей страждають від безплідності, що можна віднести до прямих репродуктивних втрат. Кількість безплідних подружніх пар сягає близько одного мільйона [с. 248]. С.Г. Лесовська, досліджуючи стан впровадження репродуктивних технологій, вказує, що в Україні у кожній п'ятій подружньої пари виникають складнощі з народженням дитини природнім способом, що 20% з них звертаються до медичних закладів з метою зачаття дитини [23, с. 12–16].

Для такої категорії осіб, пише Р.А. Майданик, репродуктивні технології здатні стати рятувальним колом, який дасть можливість відчути радість материнства (батьківства) [5, с. 5]. Подібну точку зору має В.П. Думанська, яка вважає, що допоміжні репродуктивні технології – це важливий інструмент лікування безпліддя на сьогодні, один із вагомих чинників збереження репродуктивного потенціалу нації. На фоні відкладання дітонародження та зміщення пріоритетів із батьківства у бік інших соціальних тубінститутів, допоміжні репродуктивні технології дають змогу забезпечити народження дітей у сім'ях, які мають усвідомлену потребу в материнстві та батьківстві, однак з тих чи інших причин не можуть її реалізувати [24, с. 84]. Нам імпонує думка, що материнство та батьківство є базовим життєвим призначенням, закладеним і сформованим самою природою [25, с. 65].

Скільки б ми не наводили думок науковців, аргументів на користь або спірність деяких аспектів народження дітей, незмінним, і загалом, одностайним, залишиться правило: від застосування допоміжних репродуктивних технологій, на пряму залежить реалізація окремими подружніми парами (чи одинокою жінкою) права на материнство/батьківство. Ми приєднуємося до позиції науковців, які доводять, що у сучасних умовах розвитку суспільства право на материнство та право на батьківство включає право на реалізацію двох функцій: біологічної

(репродуктивної), що полягає у праві вирішувати питання щодо зачаття дитини, та соціальної (право брати участь у вихованні та утримуванні дитини) [26, с. 28].

Однак, з нашої точки зору, уже навіть сам факт народження дитини покладає на осіб ряд обов'язків, перший серед яких – забрати дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (хоча батьки (один із них) такого правового статусу по суті ще можуть і не мати. Тож, особи, які плановано (неплановано) зачали дитину, вже з моменту зачаття усвідомлюють необхідність здійснення певних заходів, спрямованих на: а) створення належних умов для майбутньої матері, що паралельно пов'язується із турботою про майбутнього нащадка; б) підготовка до народження дитини (матеріальна складова питання – придбання візочка, ліжечка і т.п.) теж приклад взяття на себе уже батьківської функції – утримання дитини.

Висновки. Отже, реалізація материнства, батьківства для осіб, які мають проблеми репродуктивної системи, стало можливим завдяки застосуванню допоміжних репродуктивних технологій.

За своїм змістом репродуктивні права містять морально-етичний аспект в контексті питань суспільної моралі, етичних цінностей і приватного інтересу, який пов'язаний із правом на приватність. Маючи право на втручання у сферу приватних інтересів, держава має дотримуватися ключової норми – таке втручання повинно відповідати певним вимогам, для того щоб баланс між суспільним та приватним інтересом не порушувався.

Щодо супутнього питання – визначення походження дитини, народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, то закон чітко формулює порядок реєстрації батьківства, материнства.

Відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України, у разі народження дружиною дитини, зачатої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини. У ч. 3 ст. 123 СК України передбачено, що подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення у її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Варто зазначити, що ч. 3 ст. 123 СК України цілком охоплюється змістом ч. 1 ст. 123 СК України, а тому не має потреби для її виокремлення. Механізм та умови застосування допоміжних репродуктивних технологій регулює Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Цей нормативно-правовий акт передбачає, що у програмах допоміжних репродуктивних технологій можуть використовуватися як статеві клітини-гамети (сперма, ооцити) обох із подружжя, так і донора, а також як ембріон, зачатий подружжям, так і ембріон, зачатий одним із подружжя та донором або донорський ембріон. Тому при народженні дитини дружиною у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій можуть виникнути такі ситуації: наявність біологічної спорідненості між дитиною і обома батьками (при використанні статевих клітин-гамет обох із подружжя або ембріона зачатого подружжям); наявність біологічної спорідненості дитини з одним із батьків (при використанні статевих клітин-гамет одного із подружжя та донора або ембріона, зачатого одним із подружжя та донором); відсутність біологічної спорідненості дитини з обома батьками (при використанні донорського ембріона). У всіх

цих випадках правові наслідки однакові: у разі народження дитини, жінка, яка народила її, буде записана матір'ю, а чоловік жінки – батьком. Використання статевих клітин-гамет донора або ембріона, що генетично походить від донора, не породжує для останнього батьківських обов'язків щодо майбутньої дитини. Генетичне споріднення дитини з донором усувається на другий план.

Література:

- Сімейний кодекс України. Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
- Радиш Я.Ф., Поживілова О.В., Гакало В.В. Репродуктивні права в Україні та країнах СНД: за матеріалами літературних джерел (до проблеми державного регулювання розвитку репродуктивного здоров'я в Україні). *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 10. С. 66–68.
- Дашковська О.Р. Захист репродуктивних прав людини і демографічна політика держави. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 18–24.
- Аптека online. Глобальні парадигми охорони здоров'я: цінні уроки для України. *Аптека online*. URL: <https://www.apteka.ua/article/397891>. (дата звернення: 02.02.2024).
- Майданик Р.А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. Київ: Алерта. 2013. 48 с.
- Парамонов Н.В. Репродуктивні права: гендерний принцип. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 10. С. 82–85.
- Марко Я.Р. Право на сурогатне материнство: проблеми розширеного розуміння. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 245–249.
- Болдіжар С.О. Нормативно-правові засади, спрямовані на удосконалення адміністративно-правового забезпечення репродуктивних прав людини. *Держава та регіони*. 2020. № 4 (70). Т. 2. С. 54058.
- Кенева О.О. Репродуктивні права жінок та їх законодавче регулювання в міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 139–147.
- Доповідь Міжнародної конференції по народонаселенню та розвитку. (Каїр, 5–13 вересня 1994 року). 1995. Нью-Йорк : 189 с. (Видавництво ООН).
- United Nations. Report of the fourth world conference on women. Beijing, 4-15 september 1995. New York, 1996. 223 p.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.02.2024).
- Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину : Конвенція Ради Європи від 04.04.1997 р. : станом на 25 січ. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 01.02.2024).
- Онишко О., Парасюк В. Репродуктивні права та гарантії їх забезпечення в Україні та країнах Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 120–128.
- Другопольська Т. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 103–107.
- Дутко А.О., Заболотна М.Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття, класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 82–90.
- Дутко О.А., Заболотна М.Р. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 257–262.
- Чечерський В.І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня д.ю.н. : спец. 12.00.02. Ужгород, 2020. 509 с.
- Кириченко Т. Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 95–100.
- Попович Т. Правові обов'язки у сфері реалізації репродуктивних прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 215–219.
- Тельнік О.Б. Окремі проблеми сімейно-правового характеру та вірогідні шляхи їх вирішення. *Науковий юридичний електронний журнал*. 2021. № 2. С. 103–107.
- Антонюк О. Проблемні питання визначення походження дитини, народженої сурогатною матір'ю. Київ, 2018. URL: <https://blog.liga.net/user/eantonuk/article/31409> (дата звернення: 07.01.2023).
- Лесовська С.Г. Стан впровадження допоміжних репродуктивних технологій в Україні. *Слово про здоров'я*. 2017. № 8. С. 12–16.
- Думанська В. П. Внесок новітніх репродуктивних технологій у народжуваність в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. (33). С. 82–93.
- Соболев О. Право на батьківство та материнство: виклики часу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. с. 65–69.
- Чернік С.Д. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Наукові записки*. 2021. Вип. 10. С. 25–29.

Hopanchuk V., Rakul O. Reproductive rights as a way to realize the right to motherhood and fatherhood

Summary. The scientific article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the realization of the right to motherhood and fatherhood through the exercise of reproductive rights by a person. The article analyzes certain domestic and international legal acts regulating relations in the field of assisted reproductive technologies, analyzes the achievements of the national civil law doctrine on the issue of reproductive rights of a person as a way to realize the right to motherhood and fatherhood.

The authors supported the conclusion formed by the doctrine regarding the fact that unsatisfactory indicators related to the dynamics of birth and death in any state require considering the right to health care as one of the most important rights of an individual. The importance of a person's reproductive rights is indicated, which belong to the category of personal non-property and are defined as the right to freely accept and implement by natural persons the decision to conceive a child, to give birth or refuse to give birth to children in or outside of marriage, methods of conception.

It is pointed out that the main social function of the family is the reproductive one, which is based on the natural human desire to procreate, and it is emphasized that in fulfilling this function, the family is responsible for the child. However, due to objective circumstances, not every couple (single woman) can naturally conceive and give birth to a child.

The authors emphasize that such circumstances may include: lack of separate housing, adequate financial support, despite the national guarantee of support for motherhood, fatherhood, childhood, lack of parental experience and pedagogical skills, and sometimes the absence of those whom the spouses (parents) or a single person would be happy to raise. Such an opportunity for these individuals appears due to the use of assisted reproductive technologies.

The view is taken that the use of assisted reproductive technologies directly affects the realization of the right to motherhood/paternity by individual couples (or a single woman).

The authors also emphasize the likelihood of the occurrence of certain situations related to the exercise of the right to motherhood, parenthood through the exercise of reproductive

rights by a person, namely: the presence of biological kinship between the child and both parents (when using gametes from both spouses or an embryo conceived by the spouses); the presence of biological kinship of the child with one of the parents (when using gametes of one of the spouses and the donor or an embryo conceived by one of the spouses

and the donor); the lack of biological kinship of the child with both parents (when using a donor embryo), which has an appropriate legal definition and, at the same time, may become the subject of scientific investigations in the future.

Key words: reproductive rights, reproductive health, assisted reproductive technologies, motherhood, fatherhood.

*Ковач Д. Л.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та європейської інтеграції
Державного біотехнологічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАХИСТ ПРАВ ТА СОЦІАЛЬНА СТАБІЛЬНІСТЬ

Анотація. В умовах глобалізації прогресивні країни світу переорієнтовуються на оновленні підходи щодо забезпечення економічної, фінансової, соціальної безпеки країни. Україна, як прогресивна країна, з початком гібридної війни, 2014 року, й повномасштабним вторгненням, 24 лютого 2022 року, прийняла існуючі виклики, загрози та небезпеки й намагається дотримуватись соціально-орієнтованого вектору свого розвитку, де соціальна безпека є невід'ємною, ключовою складовою національної безпеки. Військові дії, що масштабуються територією держави загострили й поглибили соціальні загрози економічного характеру. Важливого значення для реалізації соціально-орієнтованих цілей набуває наявність актуального й ефективного механізму правового регулювання трудових відносин й налагодження комунікації з громадянами в умовах кризових явищ.

Методологічною основою наукового дослідження є загально філософські підходи, а також комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження, як: узагальнення, аналізу, порівняння, абстракції, а також методу системно-структурного дослідження.

Наукова стаття являє собою оригінальне дослідження актуальних змін під час дії правового режиму воєнного стану, а саме, присвячена дослідженню впливу воєнного стану на трудові правовідносини та особливості їх нормативно-правового регулювання, а також розглядаються заходи забезпечення прав працівників та утримання соціальної безпеки та стабільності в умовах кризових явищ.

Автор докладно аналізує чинне законодавство України, що регулює трудові відносини в період воєнного конфлікту, а саме акцентується увага на Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». У дослідженні розглядаються основні положення даного закону та розкриваються його особливості реалізації в порівнянні з іншими законодавчими актами, що регулюють трудові правовідносини. Крім того, в статті докладно розглядаються інші законодавчі акти, які націлені на регулювання трудових відносин.

Розгляд теми може сприяти розвитку міжнародної співпраці та визначенню стандартів, які забезпечать відповідні заходи для захисту прав та соціальної стабільності під час дії воєнного стану. Ця стаття присвячена аналізу проблем трудових правовідносин в умовах воєнного стану в Україні та шляхам їх вирішення.

Ключові слова: воєнний стан, трудові відносини, захист прав працівників, соціальна стабільність, вплив воєнного конфлікту на трудові відносини.

Постановка проблеми. Сучасний світ переповнений численними геополітичними конфліктами та загрозами безпеки, що можуть впливати на стан трудових відносин. Воєнні події супроводжуються економічними та соціальними зрушеннями,

які суттєво впливають на трудові правовідносини, а саме на умови праці та трудові права працівників. В умовах воєнного стану працівники стають уразливими перед різними труднощами, здебільшого виникають загрози порушення трудових прав людини.

Особливості трудових правовідносин в умовах дії правового режиму воєнного стану є актуальною темою, оскільки реалізація трудових прав вимагає специфічних заходів для забезпечення прав працівників та соціальної стабільності.

Стан дослідження. Науково-теоретичним підґрунтям розв'язання даної проблематики є напрацювання учених-правознавців, які у своїх працях торкалися різнопланових аспектів дослідження означеної проблематики, як С. Ананьєв, В. Буряк, Ю. Гришина, М. Кузнецова, М. Мельничук, О. Мельничук, І. Павліченко, Т. Сафонова, Д. Сербіна, С. Сільченко, Г. Чанишева.

Метою даного дослідження є аналіз чинного законодавства, що визначає та регулює трудові відносини в умовах дії правового режиму воєнного стану. В рамках аналізу буде враховано специфіку трудового законодавства України в умовах кризових явищ та воєнного стану, а також визначено, як спеціальні норми взаємодіють з іншими нормативно-правовими актами. Дослідження спрямоване на висвітлення основ та особливостей законодавства України, регулюючого трудові відносини в умовах надзвичайних та кризових ситуацій, з метою забезпечення ефективного функціонування системи праці та правового захисту учасників трудових правовідносин під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В умовах складних соціально-економічних та політичних перетворень Україна приймає виклики, пов'язані з геополітичними конфліктами та воєнними діями на своїй території. Введення правового режиму воєнного стану суттєво впливає на різні сфери життя громадян, включаючи трудові відносини. Умови життєдіяльності особи змінюються впродовж дії правового режиму воєнного стану і є не лише випробуванням для безпеки та стабільності у суспільстві, але й часом, коли існуючі розбіжності між інтересами працівників і роботодавців стають ще більш актуальними. У таких умовах стає надзвичайно важливим втручання держави з метою належного правового регулювання правовідносин. Такий підхід спрямований на прийняття нових законів, внесення змін і доповнень до існуючих законодавчих актів, спрямованих на регулювання трудових правовідносин та вирішення конфліктів між роботодавцями та працівниками.

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала відкритий воєнний напад на територію України порушуючи її суверенітет й територіальну цілісність. У зв'язку з цим було введено

правовий режим воєнного стану на всій території України відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Так, ст. 1 вказаного Закону, визначає режим воєнного стану, а також вказує на те, що з введенням в Україні воєнного стану тимчасово підлягають обмеженню конституційні права і свободи людини і громадянина [1]. У сучасному світі, застосування обмежень за таких обставин є одним з ґрунтовних елементів взаємовідносин людини з державою.

На період введення правового режиму воєнного стану чинним законодавством України передбачена можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. У особливий період по всій території країни вводяться заходи спрямовані на обмеження деяких основних прав і свобод людини і громадянина.

Положення ст. 43 Конституції України вказують на те, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом». Відповідно до ст. 44 Конституції України: ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних прав і соціальних інтересів [2].

У зв'язку із запровадженням змін щодо реалізації трудових прав під час дії правового режиму воєнного стану, прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Закон регулює питання, пов'язані із змінами в реалізації трудових прав, а саме: укладення трудового договору в умовах воєнного стану, зміни істотних умов праці, розірвання трудового договору, встановлення та обліку робочого часу та часу відпочинку, роботи в нічний час, оплати праці, відпусток, відшкодування грошових сум, пов'язаних з діями агресора [3].

Трудові відносини в умовах дії правового режиму воєнного стану вимагають унікального підходу до їх регулювання. Це може включати прийняття спеціальних законодавчих актів та заходів, які забезпечують захист прав працівників та соціальну стабільність у цей важкий період.

Аналізуючи положення вказаного закону можемо виділити такі ключові зміни, як: угода сторін щодо форми трудового договору; випробувальний термін встановлений для всіх працівників; тимчасове призупинення договору дозволяється у випадку неможливості надання та виконання роботи через воєнні дії; нормальна тривалість робочого тижня збільшена до 60 годин (для працівників зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури), а скорочена – до 50 годин; здійснюється у випадку активної діяльності підприємства, а несвоєчасна оплата передбачена у випадку, якщо підприємство не працює,

але після відновлення його діяльності; щорічні оплачувані відпустки зменшено до 24 днів, а неоплачувані відпустки мають необмежений термін. Також скасовані святкові дні, а вихідні дні тривають мінімум 24 години. Суттєвих змін зазнали положення щодо звільнення працівників, а саме: з ініціативи працівника – здійснюється за наявності загрози (за винятком працівників критичної інфраструктури чи залучених до суспільно корисних робіт) без попередження за 2 тижні, а з ініціативи роботодавця можливе з першого робочого дня під час лікарняних і відпусток працівників.

Важливою складовою Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» є призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість сторін трудових відносин виконувати передбачені трудовим договором обов'язки [3].

Так, важливо відзначити, що призупинення трудового договору в умовах воєнного стану є тимчасовим заходом. Як тільки закінчиться правовий режим воєнного стану, трудовий договір автоматично відновлює свою дію. Це означає, що роботодавець знову стає зобов'язаним надавати роботу своїм працівникам та вчасно виплачувати їм заробітну плату.

Для працівників це означає відновлення їх трудової функції та прав на отримання заробітної плати відповідно до умов трудового договору. Такий підхід дозволяє врахувати тимчасові обставини воєнного стану, не порушуючи при цьому основних принципів трудових відносин.

У справах оплати праці, зазвичай, існують встановлені правила та обов'язки для роботодавців. Роботодавець повинен прикладати зусилля для вчасної та повної виплати заробітної плати своїм працівникам. Мета цього підходу – забезпечити справедливі умови для працівників і підтримати ефективну працю в організації. Якщо роботодавець не виконує свої обов'язки з оплати праці, працівники можуть мати право на правові заходи для захисту своїх прав.

Проте, у період дії правового режиму воєнного стану роботодавець може бути звільнений від відповідальності за несвоєчасну виплату заробітної плати, якщо він може довести наявність поважних причин, таких як сам факт введення воєнного стану, військові дії або інші обставини непереборної сили. Це означає, що в умовах надзвичайних обставин, які перешкоджають нормальному функціонуванню бізнесу, роботодавець може бути позбавлений юридичної відповідальності за затримку у виплаті зарплати. Проте, важливо, щоб це було обґрунтовано об'єктивними обставинами, і це повинно бути узгоджено з чинним законодавством, яке може визначати конкретні умови та процедури в таких ситуаціях.

Гришина Ю.М. Звертає увагу на застосування у різних статтях Закону формулювань «можливість зупинення...», «може встановлюватися...», «може укласти...», «має право...», «може розірвати...» тощо, що свідчить про диспозитивність відповідних норм, якими передбачені окремі обмеження та особливості організації трудових відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану, а відтак й реалізації індивідуальних і колективних трудових прав [4, с. 378].

Пріоритетність Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» в порівнянні з іншими

законодавчими актами, що регулюють трудові питання, означає, що цей закон має першочергове застосування в умовах воєнного конфлікту. Тобто, його норми мають пріоритет у вирішенні та регулюванні трудових відносин під час дії правового режиму воєнного стану порівняно з іншими аналогічними нормами в інших законодавчих актах.

Такий підхід спрямований на забезпечення чіткості та однозначності в правовому регулюванні трудових відносин у надзвичайних ситуаціях та визначає юридичну ієрархію між різними нормативно-правовими актами в цій сфері.

Однак, важливо відзначити, що цей закон не охоплює питань захисту порушених трудових прав.

Під захистом порушених трудових прав розуміють сукупність нормативно-правових заходів, організаційних і правових способів припинення і попередження порушень трудового законодавства, відновлення порушених трудових прав громадян і відшкодування понесеної внаслідок цього шкоди [5, с. 131].

Належний спосіб захисту своїх прав залежить від змісту правовідносин між працівником та роботодавцем, які виникають із реалізацією трудових прав у воєнний період. Найрозповсюдженішою проблемою є реалізація права розірвання трудового договору за ініціативи працівника, без попередження роботодавця за два тижні, отримання розрахунку та трудової книжки своєчасно у зв'язку з таким звільненням. Особливою проблемою є відправлення працівника у неоплачувану відпустку у воєнний період без достатніх на це підстав, що потребує перевірки необхідності таких заходів, які призводять до скрутного матеріального становища. Це також стосується переведення на неповний робочий день, звільнення робітника без попередження. Заборона на звільнення у військовий період стосується таких незахищених категорій працівників, як вагітних жінок, одиноких матерів, жінок з дітьми до трьох років. Необхідним способом захисту у цих випадках буде поновлення працівника на посаді та виплата середнього заробітку [6, с. 180].

У сфері захисту трудових акцентується увага на Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» [7]. Саме ним було встановлено низку додаткових гарантій у сферах зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в особливий період. Він регулює введення одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності (замість одноразової допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності), спрощення порядку призначення допомоги по безробіттю, регламентацію порядку надання допомоги по частковому безробіттю та ін.

Реформування трудового законодавства України в умовах воєнного стану продовжує Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» [8]. Він визначає трудовий договір з нефіксованим робочим часом, який вводить новий вид трудових відносин, регулює стосунки між роботодавцем і працівником (фрілансером). При укладенні такого договору не встановлюється конкретний графік роботи, і фрілансер повинен виконувати завдання лише за умови їхнього надходження від роботодавця. Важливо зауважити, що у такому випадку відсутні гарантії, що робота буде постійною. Згідно з таким договором, фрілансер отримує оплату за фак-

тично відпрацьований час або за фактично виконану роботу. Це створює гнучкі умови для обох сторін, де роботодавець отримує послуги за потребою, а фрілансер має визначеність в оплаті за свою працю. Такий підхід особливо популярний у сучасному світі, де робота може бути більш варіативною та розподіленою.

С. Сільченко аналізує основні питання, які мають бути обов'язково врегульовані законодавством в контексті розвитку дистанційної праці в умовах війни, зокрема наголошує на важливості вирішення проблем щодо правового становища дистанційного працівника, характеру встановлення дистанційної праці, трудові права осіб, що працюють дистанційно та за місцем знаходження роботодавця, порядок укладення, зміни й припинення трудового договору з дистанційним працівником, облік робочого часу і порядок оплати праці, регламентація процесу комунікації між керівником і підлеглим, а також в середині робочого колективу й інші аспекти, які витікають із соціально-економічної сутності дистанційної праці [9, с. 97].

Оскільки під час дистанційної роботи працівник постійно використовує інформаційно-комунікаційні технології, то йому гарантується «період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни» [10].

Право на відключення практикується не тільки в Україні, але й у деяких зарубіжних країнах, наприклад: Франції, Італії, Словаччини, Ірландії, Португалії, Чилі та ін. Підтримуючи позицію Мельничук О. Ф. й аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства дає нам можливість зробити висновки про те, що: 1) право на відключення тісно пов'язане з правом на відпочинок працівника; 2) воно стосується, переважно, тих працівників, які працюють дистанційно або надомників; 3) його зміст полягає у можливості працівника переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем визначений трудовим договором час; 4) застосування права на відключення не тягне за собою дисциплінарних стягнень [11, с. 91].

Особливості дистанційної роботи можна визначити за такими критеріями: порядок застосування, робоче місце, обмеження у застосуванні, режим роботи, забезпечення засобами виробництва, обладнанням, програмно-технічними засобами, робочий час, гарантування часу відпочинку [12, с. 246].

Під час воєнного стану важливо зберігати та дотримуватися основних принципів трудового права й положень чинного законодавства, таких як заборона дискримінації, право на гідні умови праці, навіть у змінених умовах. Відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» будь-яка дискримінація у сфері праці є недопустимою, а особи, які зазнали дискримінації, як однієї із форм порушення прав на працю, повинні звернутися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсман) або до суду із скаргою [13]. Особливістю вказаного закону є посилення захисту трудових прав та інтересів працівників такими актами соціального діалогу, як колективні угоди і колективні договори, встановленням особливостей їх укладання та дії в умовах воєнного часу.

Колективні угоди і колективні договори як акти соціального діалогу набувають особливого значення в умовах воєнного

стану, оскільки є одним із видів колективного захисту трудових, соціальних і економічних прав та інтересів працівників, як форми захисту їх прав та інтересів, фіксують досягнуті спільні домовленості, узгоджені рішення між сторонами соціального діалогу. Саме за допомогою цих актів сторони мають можливість урегулювати трудові, соціальні, економічні відносини на різних рівнях соціального діалогу, враховуючи інтереси кожної із сторін, у цей складний період [4, с. 378].

Трудові відносини в умовах воєнного стану вимагають особливого підходу до їх регулювання. Такі законодавчі ініціативи стали необхідними для врегулювання складних питань трудових відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану та забезпечення захисту інтересів працівників і роботодавців в цих надзвичайних обставинах. Сфера застосування праці, в якій переплітаються життєво важливі інтереси мільйонів громадян України, потребувала негайної реакції від законодавця з метою забезпечення її нормального функціонування в особливий період в умовах кризових явищ.

Висновки. Дослідження особливостей трудових відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану виявило важливі аспекти, що стосуються захисту прав працівників та забезпечення соціальної стабільності. У контексті непередбачуваних обставин воєнного стану, забезпечення прав та гідних умов праці стає важливим завданням. Викладені у нашій статті основні висновки підкреслюють необхідність спеціального підходу до регулювання трудових відносин у таких умовах.

Під час воєнного стану Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» постає як спеціальний нормативний документ, який визначає права та обов'язки працівників і роботодавців. Його пріоритетність перед іншими актами свідчить про важливість введення спеціальних норм і правил у сфері трудових відносин в умовах воєнного стану. Це забезпечує чітке та однозначне регулювання праці та зайнятості в умовах надзвичайних обставин, забезпечуючи стабільність та захист прав учасників трудових правовідносин у період воєнного конфлікту, але й інші нормативно-правові акти регулюють робочі відносини. Такі нормативно-правові акти доповнюють основний, галузевий закон, допомагаючи створювати повноцінну систему, що забезпечує захист прав працівників і стабільність у сфері трудових відносин в умовах воєнного конфлікту. Такий підхід забезпечує повагу до комплексності трудового законодавства та дозволяє ефективно враховувати всі аспекти, необхідні для забезпечення прав та безпеки працівників навіть у непередбачуваних умовах воєнного стану.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2016. 82 с.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
4. Гришина Ю.М., Чанишева Г.І. Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 71. С. 376–381. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/65.pdf>

5. Бурак В. Система правового захисту трудових прав та законних інтересів працівників в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. 2016. Вип. 63. С. 120–131.
6. Кузнецова М., Ананьєв С., Сафонова Т. Механізми захисту трудових прав в період дії воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 178–181. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.32>
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану: Закон України від 21 квітня 2022 року №2220-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-IX#Text>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом: Закон України від 18.07.2022 № 2421-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#Text>
9. Сільченко С., Сербіна Д. Дистанційна праця: сучасний стан і перспективи розвитку правового регулювання. *Підприємство, господарство і право. Серія: Трудове право*. 2021. Вип. 1. С. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.16>
10. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
11. Мельничук О. Ф. Право на відключення (right to disconnect) у трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри*. Збірник матеріалів I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції. 10 грудня 2021 р. Вінниця, 2022. С. 87–92.
12. Мельничук О. Ф., Мельничук М. О., Павліченко І. М., Правове регулювання та особливості застосування дистанційної роботи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70. С. 242–247.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників: Закон України від 12.05.2022 № 2253-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#Text> (дата звернення: 16.10.2022).

Kovach D. Peculiarities of labor relations under martial law: protection of rights and social stability

Summary. In the conditions of globalization, the progressive countries of the world are reorienting themselves to updating approaches to ensuring the country's economic, financial, and social security. Ukraine, as a progressive country, with the beginning of the hybrid war in 2014 and the full-scale invasion on February 24, 2022, accepted the existing challenges, threats and dangers and is trying to adhere to the socially oriented vector of its development, where social security is an integral, key component of national security. The military actions that are scaling the territory of the state have exacerbated and deepened social threats of an economic nature. Having an up-to-date and effective mechanism for legal regulation of labor relations and establishing communication with citizens in the context of crisis phenomena is of great importance for the realization of socially oriented goals.

The methodological basis of scientific research is generally philosophical approaches, as well as a complex of general scientific and special legal research methods, such as: generalization, analysis, comparison, abstraction, as well as the method of systemic and structural research.

The scientific article is an original study of actual changes during the operation of the legal regime of martial law, namely, it is devoted to the study of the influence of martial law on labor relations and the peculiarities of their regulatory and legal regulation, as well as measures to ensure the rights of workers and maintain social security and stability in the condition's crisis phenomena.

The author analyzes in detail the current legislation of Ukraine, which regulates labor relations during the period of military conflict, namely the focus is on the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law". The study examines the main provisions of this law and reveals the specifics of its implementation in comparison with other legislative acts regulating labor relations. In addition, the article examines in detail other legislative acts aimed at regulating labor relations.

Consideration of the topic can contribute to the development of international cooperation and the definition of standards that will ensure appropriate measures for the protection of rights and social stability during martial law. This article is devoted to the analysis of the problems of labor relations in the conditions of martial law in Ukraine and ways of solving them.

Key words: martial law, labor relations, protection of workers' rights, social stability, impact of military conflict on labor relations.

*Косяченко К. Е.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗІ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. У статті розглядаються окремі напрямки взаємодії неурядових організацій зі Службою безпеки України у сфері протидії злочинності.

В Україні правозахисну функцію, крім органів державної влади, також виконують інституції громадянського суспільства (громадські організації та рухи), здійснюючи її «замість» або, навіть, «всупереч» діям органів державної влади, зокрема – правоохоронних. Вплив неурядових організацій на правозахисну сферу і ступінь «проникності» їхнього контролю, природно, значно менший, ніж державний, але цей вплив має очевидну тенденцію до зростання.

Наголошується, що неурядові організації відіграють важливу роль у протидії злочинності. У процесі своєї діяльності дані суб'єкти взаємодіють з правоохоронними органами, важливе місце серед яких займає співпраця зі Службою безпеки України.

Запропоновано розглядати під взаємодією суб'єктів протидії злочинності узгоджену спільну діяльність рівних за своїми правами та обов'язками суб'єктів протидії злочинності, що здійснюється у законний спосіб та спрямована на запобігання кримінальним правопорушенням та правове реагування на них.

Зазначається, що чинна редакція Закону України «Про Службу безпеки України» не містить вказівку на взаємодію даного правоохоронного органу з неурядовими організаціями, що негативним чином впливає на ефективність протидії злочинності. З метою усунення даного недоліку запропоновано додати до переліку суб'єктів, з ким взаємодіє Служба безпеки України, громадян України та їх об'єднання.

Глибина співпраці суб'єктів протидії злочинності та узгодженість дій між ними залежать від якості нормативно-правової бази. Ефективна взаємодія неурядових організацій зі Службою безпеки України можлива лише за умови відсутності прогалин та колізій на законодавчому рівні.

Зроблено висновок про те, що основними напрямками взаємодії неурядових організацій зі Службою безпеки України є: обмін інформацією та реалізація інституту громадського контролю за діяльністю названого правоохоронного органу. Всі громадські організації сприяють реалізації захисту прав як для фізичних так і для юридичних осіб, незалежно від сфери суспільних, відносин в яких ці суб'єкти взаємодіють та у якій ролі проявляють себе. Ознакою, яка вказує на приналежність НПО в Україні до інститутів громадянського суспільства є націленість їх правами та обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у подальшому процесі розбудови громадянського суспільства.

Наголошено, що взаємодія неурядових організацій зі Службою безпеки України потребує значного посилення. Зокрема, доречним є проведення спільних досліджень питань запобігання та протидії злочинам, що належать до підслідності даного правоохоронного органу; роботи з усунення (нейтралізації) детермінантів даних злочинів; реалізація спільних інформаційно-роз'яснювальних кампаній тощо.

Ключові слова: кримінологія, неурядові організації, протидія злочинності, правоохоронні органи, Служба безпеки України, кримінологічна діяльність, запобігання злочинам.

Постановка проблеми. У сучасному світі невпинно зростає роль неурядових організацій у сфері протидії злочинності. Дані суб'єкти нерідко беруть участь у охороні публічного порядку та безпеки, проводять потужні інформаційні кампанії, спрямовані на зниження рівня віктимності населення, беруть активну участь в усуненні детермінантів злочинів тощо. Водночас, протидія злочинності може бути ефективно виключно за умови залагоджених дій всіх суб'єктів.

Зрозуміло, що обов'язок реалізовувати роботу із протидії злочинності покладено, в першу чергу, на правоохоронні органи. Неурядові організації, які беруть участь у запобіганні та протидії злочинності, плідно взаємодіють з вказаними спеціальними суб'єктами, до числа яких належить і Служба безпеки України.

Стан дослідження. Питанню взаємодії різних суб'єктів протидії злочинності приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як С. М. Алфьоров, О. М. Бандурка, В. С. Березняк, В. М. Бесчастний, С. М. Блажівський, І. Г. Богатирьов, Р.С. Веприцький, А. О. Джужа, О. М. Джужа, О.С. Ішук, А. В. Коваленко, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, О. О. Титаренко, А. Є. Фоменко, С. С. Чернявський, В. В. Шаблюстий, С.А. Шалгунова, С. І. Шевченко, О. С. Юнін, О.О. Юхно, Н. О. Ярмиш та ін.

Не дивлячись на це, відповідні наукові пошуки, як правило, стосуються аналізу питання взаємодії правоохоронних органів між собою, тоді як співпраця неурядових організацій з даними суб'єктами протидії злочинності залишається поза увагою науковців.

Метою статті є дослідження окремих напрямків взаємодії неурядових організацій зі Службою безпеки України у сфері протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Традиційно дослідження питання взаємодії тих чи інших суб'єктів протидії злочинності

розпочинають з розкриття категорії «взаємодія». Відповідно до «Словника української мови», поняття «взаємодія» може вживатися у наступних значеннях:

- 1) взаємний зв'язок між ким-, чим- небудь у дії;
- 2) узгодженість дій між ким-, чим-небудь.

Дієслово ж «взаємодіяти» означає бути у взаємодії; діяти узгоджено [1, с. 183].

Перелічені значення поняття «взаємодія» виглядають доволі схожими, адже кожне з них передбачає наявність двох або більше суб'єктів (об'єктів), які вступають у контакт один з одним (між якими виникає контакт). Втім, у другому випадку наявний додатковий обов'язковий атрибут такої взаємодії – узгодженість дій між відповідними суб'єктами [2, с. 178].

При цьому вважаємо дещо дискусійним припущення про те, що узгодженість може виникати між чим-небудь. Дійсно, взаємодія у першому значенні може існувати як між суб'єктами суспільних відносин (людьми), так і між іншими живими істотами або навіть предметами (так, наприклад, як взаємодію можна розглядати роботу всіх частин механізму годинника).

У другому ж випадку припускаємо, що узгодженість виникає внаслідок усвідомлення такої взаємодії її суб'єктами, а відтак ними можуть виступати виключно особи, адже тільки людина наділена цією суб'єктивною ознакою (за цим принципом будуються правила притягнення винного до кримінальної відповідальності, вчення про суб'єкт злочину або кримінального проступку).

На користь останнього факту свідчать роздуми В.В. Топчія, який зауважує, що взаємодія – це перш за все взаємний зв'язок між двома (або більше) суб'єктами (об'єктами), які здійснюють вплив один на одного. Усі суб'єкти (об'єкти) взаємодії є складовими елементами певної системи. Проте, на думку вченого, вищенаведені визначення слід поділити на дві групи: взаємодія неживих об'єктів та явищ і взаємодія наділених розумом живих суб'єктів. Відмінність між ними полягає в тому, що при взаємодії неживі об'єкти та явища здійснюють безпосередній або опосередкований вплив один на одного, викликаючи при цьому нову дію (наприклад, передача енергії при контакті). А під час взаємодії наділених розумом живих суб'єктів їх діяльність цілеспрямована, осмислена, має мету. Взаємодія суб'єктів виникає не в результаті здійснення впливу один на одного, а з усвідомлення необхідності здійснення спільних дій, спрямованих на досягнення спільної мети. Під час взаємодії суб'єкти впливають на якісні характеристики один одного [3, с. 166].

Згадане усвідомлення необхідності здійснення спільних дій, а також обговорення істотних умов взаємодії і утворюють узгодженість. Отже, узгодженість дій – це риса, що притаманна лише особі.

На нашу думку, узгодженість – це і є взаємний зв'язок між ким-, чим- небудь у діяльності, проте цей зв'язок характеризується рядом обов'язкових ознак: 1) може виникати виключно між людьми; 2) є свідомим; 3) є завчасно погодженим між суб'єктами взаємодії [4, с. 402].

На основі аналізу різних наукових варіантів визначення категорії «взаємодія суб'єктів протидії злочинності» пропонуємо розглядати під нею (взаємодією) узгоджену спільну діяльність рівних за своїми правами та обов'язками суб'єктів протидії злочинності, що здійснюється у законний спосіб та спрямована на запобігання кримінальним правопорушенням та правове реагування на них.

Отже, розкривши дефініцію взаємодії суб'єктів протидії злочинності, проаналізуємо питання співпраці неурядових організацій зі Службою безпеки України.

Відповідно до ст. 2 Закону України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ «Про Службу безпеки України», на Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. Крім того, до завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [5].

Таким чином, одним з основних завдань СБУ виступає попередження, виявлення, припинення та розкриття окремих видів кримінальних правопорушень. Враховуючи це, цілком логічно, що для виконання цього завдання даний правоохоронний орган повинен взаємодіяти з іншими загальними та спеціальними суб'єктами протидії злочинності.

На сьогоднішній день названа вище теза знаходить своє підтвердження у ст. 8 Закону України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ «Про Службу безпеки України», яка має назву «Відносини Служби безпеки України з державними органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями». Відповідно до цієї норми СБУ взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань [5].

Зауважимо, що законодавець розглядає саме в якості взаємодії діяльність СБУ виключно з цими суб'єктами протидії злочинності, даний перелік є вичерпним.

З викладеного слідує, що чинна редакція Закону України «Про Службу безпеки України» не передбачає взаємодію СБУ з неурядовими організаціями у сфері протидії злочинності. Водночас, у абзаці другому ст. 8 згаданого нормативно-правового акта задекларовано наступне:

«Громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах» [5].

Таким чином, з одного боку, громадяни та неурядові організації не фігурують в якості суб'єктів, з якими взаємодіє СБУ в процесі протидії злочинності, а з іншого – громадяни та неурядові організації певним чином можуть сприяти СБУ у цьому напрямку на добровільних засадах.

Для того, щоб розібратися у даній ситуації, доречно розкрити зміст поняття «сприяти». Згідно «Академічного словника української мови» поняття «сприяти» може використовуватись у наступних значеннях:

- 1) позитивно впливати на щось;
- 2) створювати відповідні умови для здійснення, виконання і т. ін. чого-небудь;
- 3) подавати допомогу в чому-небудь;
- 4) бути причиною або наслідком виникнення, існування і т. ін. чого-небудь;

5) створювати, викликати бажання виконувати яку-небудь дію;

6) потурати кому-небудь [6].

Враховуючи той факт, що сприяння неурядовими організаціями та окремими громадянами СБУ відбувається в розрізі протидії злочинності, таку діяльність можна розглядати в контексті саме взаємодії. Втім, з огляду на необхідність дотримання принципу єдності термінології законодавства, що відноситься до законодавчої техніки, думається доречним додати до переліку суб'єктів, з ким взаємодіє СБУ, громадян України та їх об'єднання (абзац 1 ст. 8 Закону України про Службу безпеки України). При цьому видалення положень абзацу 2 ст. 8 («Громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах»¹ [s]) даного законодавчого акта вважаємо недоречним, адже у ньому законодавець у такий спосіб підкреслює особливий характер такої взаємодії – вона (взаємодія) базується на засадах добровільності з боку неурядових організацій та окремих громадян.

Отже, пропонуємо викласти ст. 8 Закону України «Про Службу безпеки України» у наступній редакції:

«Стаття 8. Відносини Служби безпеки України з державними органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями

Служба безпеки України взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями, які сприяють виконанню покладених на неї завдань.

Сприяння громадянами України та їх об'єднаннями, іншими особами законній діяльності Служби безпеки України відбувається на добровільних засадах».

Зауважимо, що взаємодія СБУ з неурядовими організаціями також знаходить своє відображення у п. п. 9 ч. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» до числа прав СБУ належить здійснення співробітництва з громадянами України та іншими особами, в тому числі на договірних засадах, дотримуючись при цьому умов добровільності і конфіденційності цих відносин [5].

Взаємодія неурядових організацій з СБУ у сфері протидії злочинності охоплює ряд напрямків. Нагадаємо, відповідно до чинного КПК України (ч. 2 ст. 216), до підслідності слідчих органів безпеки віднесено цілий ряд кримінальних правопорушень (ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 201, 201-1, 258-258-5, 265-1, 305, 328, 329, 330, 332-1, 332-2, 333, 334, 359, 422, 435-1, 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 КК України, а також інші суспільно небезпечні діяння у випадках, передбачених у абзаці 2 ч. 2 ст. 216 КПК України). Неурядові організації, як суб'єкти протидії злочинності, можуть сприяти СБУ у розкритті та припиненні відповідних кримінальних правопорушень, надаючи відповідну інформацію, допомогу у розшуку осіб, які вчинили злочини та кримінальні проступки тощо.

Підвищенню рівня взаємодії СБУ з неурядовими організаціями сприяє створення названим правоохоронним органом інформаційних сторінок щодо алгоритму дій громадян в екстремальних ситуаціях. Зокрема, станом на 24.02.2020 року на офіційному веб-сайті СБУ розміщена інформація про те, як:

1) діяти, якщо громадянин дізнався про підготовку теракту або його вербують;

2) діяти, якщо особа виявила підозрілий предмет;

3) діяти, якщо особу вербують;

4) діяти, якщо особу захопили заручником;

5) діяти, щоб соцмережу громадянина або неурядової організації не зламали;

6) діяти, щоб запобігти витoku службової інформації;

7) діяти військовослужбовцям у соцмережах;

8) подбати про кібербезпеку [7].

Перелічені алгоритми дозволяють неурядовим організаціям швидко комунікувати та правильно діяти в тих чи інших надзвичайних ситуаціях, що, в свою чергу, допомагає співробітникам СБУ своєчасно припинити дію шкідливого фактору, усунути відповідні детермінанти кримінальних правопорушень, припинити злочини або кримінальні проступки та притягнути до відповідальності винних.

Окремим напрямом взаємодії неурядових організацій з СБУ є інститут громадського контролю. Згідно ст. 7 згаданого вище законодавчого акта, громадськість має право на інформацію про діяльність СБУ. Зокрема, СБУ інформує про свою діяльність через засоби масової інформації, шляхом надання відповідей на запити на доступ до публічної інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку. Крім того, Закон забороняє встановлювати обмеження на інформацію щодо загального бюджету Служби безпеки України, її компетенції та основних напрямів діяльності, а також випадків протиправних дій органів і співробітників Служби безпеки України [5].

Відповідний механізм контролю дозволяє знизити вірогідність зловживання працівниками СБУ своїми службовими повноваженнями та, як наслідок, очистити правоохоронну систему від шкідливих елементів.

Зауважимо, що взаємодія неурядових організацій зі Службою безпеки України не обмежуються переліченими заходами. Зокрема, вона також охоплює проведення спільних науково-практичних заходів, наукових досліджень тощо [8, с. 110].

Висновок. На підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що, враховуючи наявність ряду зовнішніх та внутрішніх загроз, що нависли над Україною (наявність терористичних угруповань на тимчасово окупованих територіях, посягання на державний суверенітет з боку Російської Федерації тощо), взаємодія неурядових організацій зі Службою безпеки України потребує значного посилення. Зокрема, доречним є проведення спільних досліджень питань запобігання та протидії злочинам, що належать до підслідності даного правоохоронного органу; роботи з усунення (нейтралізації) детермінантів даних злочинів; реалізація спільних інформаційно-роз'яснювальних кампаній тощо.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз питання взаємодії неурядових організацій з іншими правоохоронними органами у сфері протидії злочинності.

Література:

1. Словник української мови у 20 т. Том 2: В. Відсріблятися / Наук. кер. проєкту М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 2012. 978 с.
2. Шаблістий В.В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Діборенка*. 2013. № 1. С. 177–184.

¹ Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 27.06.2022).

3. Топчій В.В. Взаємодія та координація в діяльності органів внутрішніх справ з виявлення та розкриття злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. № 30. Том 2. С. 165–169.
4. Шаблистий В.В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 400–406.
5. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 27.02.2020).
6. Дія // Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/spryjaty> (дата звернення: 01.02.2020).
7. Поради, як діяти в екстремальних ситуаціях // Служба безпеки України: офіційний вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua/yak-diiaty-v-ekstremalnykh-sytuatsiiah> (дата звернення: 24.02.2020).
8. Шаблистий В.В. Історико-правові аспекти філософської концепції безпеки людини. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 109–115.

Kosiachenko K. Certain directions of interaction of non-governmental organizations with the Security Service of Ukraine in the field of crime prevention

Summary. The article examines certain directions of interaction of non-governmental organizations with the Security Service of Ukraine in the field of combating crime.

In Ukraine, the human rights function, in addition to state authorities, is also performed by institutions of civil society (public organizations and movements), performing it "instead of" or even "against" the actions of state authorities, in particular law enforcement. The influence of non-governmental organizations on the human rights sphere and the degree of "penetration" of their control is naturally much smaller than that of the state, but this influence has an obvious tendency to increase.

It is emphasized that non-governmental organizations play an important role in combating crime. In the course of their activities, these entities interact with law enforcement agencies, an important place among which is cooperation with the Security Service of Ukraine.

It is proposed to consider under the interaction of crime prevention subjects the coordinated joint activity of crime prevention subjects equal in their rights and duties, which is carried out in a legal manner and is aimed at preventing criminal offenses and legal response to them.

It is noted that the current version of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" does not contain an indication of the interaction of this law enforcement body with non-governmental organizations, which negatively affects the effectiveness of combating crime. In order to eliminate this shortcoming, it is proposed to add to the list of subjects with whom the Security Service of Ukraine interacts, citizens of Ukraine and their associations.

The depth of cooperation between crime prevention entities and the consistency of actions between them depend on the quality of the regulatory and legal framework. Effective interaction of non-governmental organizations with the Security Service of Ukraine is possible only if there are no gaps and conflicts at the legislative level.

It was concluded that the main directions of interaction of non-governmental organizations with the Security Service of Ukraine are: information exchange and implementation of the institute of public control over the activities of the named law enforcement body. All public organizations contribute to the implementation of the protection of rights for both individuals and legal entities, regardless of the sphere of society, the relations in which these subjects interact and in what role they manifest themselves. A sign that indicates the affiliation of NGOs in Ukraine to the institutions of civil society is the targeting of their rights and obligations to defend their legitimate interests in the further process of building civil society.

It was emphasized that the interaction of non-governmental organizations with the Security Service of Ukraine needs to be significantly strengthened. In particular, it is appropriate to conduct joint research on issues of prevention and countermeasures against crimes under the jurisdiction of this law enforcement body; work on elimination (neutralization) of the determinants of these crimes; implementation of joint information campaigns, etc.

Key words: criminology, non-governmental organizations, crime prevention, law enforcement agencies, Security Service of Ukraine, criminological activity, crime prevention.

*Остряк Б. І.,**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ/НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ПІД ЧАС ОБШУКУ, ПРОВЕДЕНОГО ЗА ВІДСУТНОСТІ ЗАХИСНИКА (АДВОКАТА)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових проблем забезпечення нормативного регулювання для реалізації учасником обшуку «права на захист».

Автор узагальнено розкриває питання законності, обґрунтованості і вмотивованості судового рішення. Обґрунтованість рішення безпосередньо залежить від з'ясованих обставин, які підтверджуються доказами, в той час як до останніх кримінально-процесуальне законодавство висуває одну із найважливіших вимог – оцінку допустимості.

В статті наведено та проаналізовано передбачені кримінальним процесуальним законодавством права та обов'язки слідчого, прокурора і учасника обшуку, які мають забезпечувати реалізацію гарантованого «права на захист». Висвітлено особливості допуску захисника (адвоката) до слідчої дії. Переваги органів досудового розшуку над стороною захисту та учасниками обшуку, та залежність останніх від волі перших.

Розкрито проблематику «права на захист» через призму практичної реалізації кримінального процесуального законодавства. Наведено нормативно-правову конструкцію взаємовідносин між органом досудового розслідування (слідчим, прокурором) та іншими учасниками обшуку, закріплену законодавцем. Проаналізовано поведінку учасника обшуку та її вплив на визнання судом доказів допустимими/недопустимими. Пасивна та активна відмова учасника обшуку від «права на захист».

Автором наведено актуальні судові рішення Верховного Суду (суддів Касаційного кримінального суду) щодо надання правової оцінки допустимості/недопустимості доказів отриманих під час обшуку, проведеного за відсутності захисника (адвоката) із визначенням ключових моментів, які покладаються судом в обґрунтування прийнятого рішення.

Оцінка обставин та умов, які впливають на прийняття учасником обшуку рішення щодо реалізації «права на захист».

Зокрема, в даній статті автором, окрім іншого, розкрито питання покладення на органи досудового розслідування обов'язку активного сприяння стороні захисту у використанні останнім його конституційного права на захист з метою більшої об'єктивності та абсолютної законності зазначеної слідчої дії.

Автором сформувано висновки та запропоновано й аргументовано відповідні зміни до КПК України для врегулювання питання доступу до «права на захист», через зміни до правової конструкції проведення слідчої дії, шляхом покладення обов'язків на слідчого, прокурора фіксувати факт відмови учасника обшуку від «права на

захист» до та перед закінченням слідчої дії. Відмічено, що вирішення проблемного питання сприятиме виконанню завдань кримінального провадження, додержанню конституційних прав усіх його учасників, спонукатиме формуванню прогнозованості судового рішення.

Ключові слова: допустимість/недопустимість доказів, обшук, учасник обшуку, право на захист, судові рішення.

Постановка проблеми. Науковці звертають увагу, що обшук, на рівні із допитом є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією в порівнянні з іншими процесуальними діями. Матеріальні докази, які отримуються органом досудового розслідування під час обшуку є незамінним джерелом та становлять особливу важливість для встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Розкриваючи тему «Реалізації засади змагальності сторін кримінального провадження під час проведення обшуку», в попередньо опублікованій статті, автор звернув увагу, що науковці приділяють значну увагу методології, процесуальним та тактичним недолікам/проблемам, які виникають під час організації його проведення обшуків, в той час як практична сторона даної процесуальної дії, що в майбутньому трансформується у необхідність надання відповіді на питання «А чи були дотримані права особи щодо якої вчиняється слідча дія?», яке надає правову підставу для суду прийняти рішення щодо «допустимості/недопустимості» зібраних доказів, опускається на другий план.

Під «дотриманням права особи» розуміється фундаментальне – право на захист від обвинувачення та на правову допомогу, які закріплені в ст.59 Конституції України [1].

Таким чином, участь та допуск захисника (адвоката), який прибув на обшук у статусі захисника, представника або особи, що надає правову допомогу має вагомое значення для реалізації засади змагальності, оскільки забезпечить кваліфікований «контроль» за дотриманням прав та обов'язків сторони обвинувачення, які в більшості випадків звичайному пересічному громадянину невідомі, що нерідко використовується проти останнього.

Ознайомлюючись з судовою практикою Великої палати Верховного Суду та безпосередньо Верховного Суду, не можна не помітити, що мотивувальна частина останніх з кожним прийнятим рішенням все більше за своїм змістом опирається на наукові висновки, що робить їх вкрай важливими для формування усталеної судової практики.

Судова практика щодо надання правової оцінки допустимості/недопустимості доказів у зв'язку із відсутністю адвоката під час проведення обшуку є вкрай усталеною, однак чи відображає вона в певній мірі ідею та правову конструкцію закладену законодавцем в ст. 236 КПК України варто дослідити.

Стан дослідження. Питання допустимості чи недопустимості доказів завжди буде предметом дискусії, як серед науковців так і за результатом вивчення та аналізу судових рішень. Враховуючи, що доведення учасниками факту допустимості/недопустимості доказів прямо впливає на прийняття законного та обґрунтованого судового рішення, актуальність досліджень в даному напрямку є досить поширеною. Варто відмітити роботи Ворфоломеєва Т.В., Добровольської Т.М., Капліна О.В., Тютюнника В.В. та інших учених.

Мета статті – дослідження і порівняння підходів суддів при прийнятті рішень в справах предметом розгляду яких є надання правової оцінки допустимості/недопустимості доказів, отриманих за результатом проведення обшуку, участь в якому не приймав захисник (адвокат).

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 1 ст. 370 КПК України судові рішення, яке ухвалюється судом повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим [2].

Законодавець визначив, що обґрунтованим може бути рішення, яке ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, що підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України [2].

Повне і неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження, слідчим прокурором, слідчим суддею, судом здійснюється за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічній, оцінці кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності останніх, включаючи достатності та взаємозв'язку останніх для прийняття відповідного процесуального рішення.

Доказ визнається допустимим, відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України, у разі отримання останнього у порядку, встановленому КПК України. Посилання при прийнятті процесуальних рішень чи ухваленні судового рішення на недопустимий доказ неможливе, оскільки такий доказ не породжує жодних правових наслідків в силу «дефектності порядку його отримання» [2].

Варто наголосити, що обшук проводиться саме з метою отримання доказів – виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч. 1 ст. 234 КПК України) [2].

Вилучене майно (як доказ) має визначальне значення для прийняття рішення судом, оскільки, є обов'язковим елементом обґрунтованого рішення. Саме тому, дотримання всіх вимог при проведенні обшуку має значну важливість для кожної сторони кримінального провадження і є наслідком допустимості/недопустимості такого майна (доказів).

Визначаючи критерії допустимості/недопустимості доказів законодавець визначив, що недопустимими є докази, які отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією України та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК України) [2].

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України порушення права особи на захист покладає на суд обов'язок визнати такі дії/бездіяльність істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, що в свою чергу має наслідком визнання доказів недопустимими [2].

В той же час, за результатом аналізу ст. 236 КПК України вбачається, що законодавець не передбачив та не поклав на слідчого, прокурора чи іншу службову особу обов'язку забезпечення присутності під час проведення обшуку захисника чи адвоката. Натомість закон передбачає лише те, що «слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення» [2].

Згідно ч. 5 ст. 236 КПК України обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі [2].

Слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, незалежно від стадії цієї слідчої дії, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України (ч. 1 ст. 236 КПК України) [2].

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в Постанові від 26.09.2023 р. по справі № 404/2409/20 надаючи правову оцінку посиланням сторони захисту на недопустимість доказів, прийшов до наступних висновків:

«Посилання захисника, що слідча не забезпечила своєчасне прибуття особи уповноваженої законом на надання безоплатної вторинної правової допомоги на обшук житла засудженого, що є порушенням права засудженого на захист, то колегія суддів зазначає наступне.

Так, ст. 236 КПК України не містить обов'язку слідчого, прокурора чи іншої службової особи для забезпечення присутності під час проведення обшуку захисника чи адвоката. Натомість закон передбачає лише те, що «слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення».

Отже, хоча законодавець створює умови для участі осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також захисника чи адвоката під час проведення обшуку, він не передбачає, що така участь є суворо обов'язковою з огляду на специфіку цієї слідчої дії.

Як було встановлено судом, обшук житла засудженого було проведено на підставі відповідної ухвали слідчого судді, обшук проводився в присутності засудженого понятих, фіксувався технічними засобами, відеозапис долучений до матеріалів кримінального провадження і був відтворений в судовому засіданні, виявлені грошова купюра номіналом 50 грн,

використана 11 лютого 2020 року під час контролю за вчиненням злочину та оперативної закупівлі психотропної речовини, вилучена, упакована, опечатана та визнана речовим доказом. Протокол обшуку підписаний усіма учасниками без зауважень, у тому числі й засудженим, який в свою чергу будь-яких заперечень та зауважень щодо вилученого предмету та дій працівників поліції не заявляв.

Таким чином, підстав вважати, що при вказаних слідчих діях були порушені норми кримінального процесуального закону, у колегії суддів немає.» [3].

Аналогічні висновки викладені колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду в Постанові Верховного Суду від 07.12.2022 р. по справі № 385/619/16:

«Разом з тим відповідно до ст. 236 КПК України така слідча дія, як обшук не вимагає обов'язкової участі захисника, адже за змістом ч. 1 ст. 223 цього Кодексу зазначена процесуальна дія спрямована на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

За змістом абз. 3 ч. 3 ст. 236 КПК України слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення.

Натомість, дослідивши протокол обшуку від 01 квітня 2014 року з відеозаписом вказаної слідчої (розшукової) дії, суд першої інстанції не встановив відомостей про те, що ОСОБА_1 в ході обшуку викликав адвоката, а слідчий його не допустив. Навпаки, як убачається з матеріалів кримінального провадження, ОСОБА_1 у протоколі зазначив, що заяв чи зауважень до слідчої дії в нього немає, і засвідчив це особистим підписом (т. 7, а.к.п. 294-301)» [4].

Отже, нормативна конструкція взаємовідносин між органом досудового розслідування (слідчим, прокурором) та іншими учасниками обшуку побудована законодавцем таким чином, що «право на захист»:

– гарантується Конституцією та КПК України (у формі позбавлення слідчого та прокурора можливості заборони учасникам обшуку користуватися правовою допомогою та покладення обов'язку здійснити допуск адвоката або представника до обшуку);

– починає реалізовуватись виключно в тому випадку, якщо учасник обшуку заявляє про бажання скористатись таким правом, тобто проявляє активні дії для залучення захисника (адвоката).

Варто наголосити, що навіть у разі якщо учасник обшуку все ж заявляє про своє «право на захист», це жодним чином не покладає на орган досудового розслідування будь-яких обов'язків в забезпеченні реалізації такого права – пошуку захисника (адвоката), здійснення його інформування чи зупинення проведення слідчої дії.

Одночасно з цим, відсутність чітко сформульованої вимоги учасника обшуку про забезпечення йому «права на захист» знову не покладає на орган досудового розслідування будь-яких обов'язків в реалізації такого права.

Аналізуючи вищенаведені постанови Верховного Суду та наведені в них висновки, які знайшли своє подальше відображення в рішеннях судів першої та апеляційної інстанцій, привертає увагу та обставина, що в основу надання переваги пра-

вомірності дій органу досудового розслідування в порівнянні із аргументами сторони захисту приводиться, що:

– учаснику обшуку перед початком проведення слідчої дії було роз'яснено його права та обов'язки (в тому числі право на користування правовою допомогою)

– учасник обшуку не висловлював будь-яких вимог та зауважень щодо відсутності у нього захисника (адвоката), що підтверджується відеозаписом та відсутністю зауважень до протоколу обшуку.

Однак, законодавець та суди залишили поза увагою важливий момент, обшук є примусовою слідчою дією, яка проводиться спеціально підготовленими та навченими співробітниками (слідчим, прокурором, оперативними співробітниками), які в процесі оволодіння професією проходять психолого-тактичну підготовку, в той час як учасником обшуку є особа не наділена в більшості випадків відповідними знаннями, вміннями та життєвим досвідом і відповідна слідча дія для неї не є типовою та вона може приймати в ній участь вперше в житті.

Обшук, на рівні із будь-якими іншими слідчими діями, у будь-якої особи (учасника) провокує настання стресового стану, хвилювання, втрати концентрації та як наслідок відсутності/обмеження повноцінно та раціонально мислити і приймати рішення, в тому числі щодо реалізації правами.

Як приклад вищенаведеного, що навіть співробітник прокуратури, який є фахівцем у галузі права, будучи учасником обшуку не реалізував свої права та в послідовному наголошував на цьому і судом було наголошено на відсутності його порушення ч. 1 ст. 87 КПК України, можна навести Ухвалу Кропивницького апеляційного суду від 17.05.2023 р. по справі №397/430/20

«Слідчий чи інші учасники слідчої дії жодним чином не перешкоджали обвинуваченому у допущенні до слідчої дії адвоката чи захисника.

Що стосується не роз'яснення слідчим під час обшуку ОСОБА_8 його процесуальних прав, то положення ст. 236 КПК України цього також не передбачають. До того ж у цьому кримінальному провадженні проводився обшук автомобіля прокурора, який мав вищу юридичну освіту, тобто був фахівцем у галузі права, а тому на переконання колегії суддів йому не могло бути невідомо право мати захисника на момент проведення обшуку.» [5].

На практиці, роз'яснення прав та обов'язків учаснику обшуку відбувається в досить формальній формі (шляхом зачитування статей КПК України) без розставлення акцентів та прямих запитань чи бажає особа скористатись правовою допомогою та чи зазначає вона прямо про відмову від такого права.

Беззаперечним залишається факт, що для органу досудового розслідування прибуття та залучення до слідчої дії захисника (адвоката) створюватиме дискомфорт та незручності, у зв'язку із здійсненням професійного контролю за діями останніх та попередженням дій учасника обшуку щодо самовикриття, повідомлення/розкриття інформації, яка може бути використана проти такого учасника або інших осіб та висловленням аргументованих зауважень.

Таким чином, враховуючи, що питання допустимості/недопустимості доказів отриманих за результатом проведення обшуку, проведеного за відсутності захисника (адвоката), піднімається під час судових розглядів на постійній основі, з ціллю попередження порушення прав учасника обшуку на

захист і формування усталеної судової практики, яка ґрунтуватиметься не на формальному підході «якщо особа має право то вона повинна самостійно про його заявляти незважаючи на будь-які обставини, в протилежному випадку – презюмується, що таке право особи не порушене», рекомендую переглянути правову конструкцію проведення обшуку, шляхом передбачення вчинення прямих активних дій учасника обшуку щодо реалізації права на обшук.

Беручи до уваги, що законодавець не передбачив обмежень для учасника обшуку вимагати «права на захист» протягом усього періоду проведення слідчої дії, фіксація такої відмови на початку та за результатом завершення мінімізує будь-які ризики для кожної із сторін, у зв'язку з чим запропоновано внести зміни до КПК України, шляхом викладення абз. 3 ч. 3 ст. 236 КПК України в наступній редакції:

Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення. У разі відмови учасника обшуку від користування правовою допомогою адвоката або представника, факт прийнятого рішення фіксується слідчим, прокурором в протоколі обшуку за підписом такого учасника обшуку двічі: 1) після роз'яснення прав та обов'язків; 2) перед прийняттям рішення про завершення слідчої дії.

Висновки. Із наведеного попередньо вбачається, що законодавець не закріпив нормативно-врегульованого механізму фіксації факту відмови особи від «права на захист», в той час як суди трактують відсутність порушення та дотримання норм КПК України через оцінку активності поведінки учасника обшуку.

Пасивність учасника обшуку може бути викликана стресовістю ситуації, що позбавляє його своєчасного реагування за захисту прав.

Закріплення в ст. 236 КПК України змін щодо покладення на слідчого, прокурора обов'язку зафіксувати в протоколі обшуку факт відмови учасника обшуку від «права на захист», забезпечить до спонукання учасника обшуку свідомо та відповідально реалізовувати надане йому «право на захист», що призведе в свою чергу до формування єдиної судової практики та критеріїв, які підлягають оцінці і врахуванням судом при наданні правової оцінки дотримання КПК України та допустимості/недопустимості доказів.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4223> (дата звернення 28.02.2024р.).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2123> (дата звернення 28.02.2024 р.).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 26.09.2023 р. по справі № 404/2409/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817265> (дата звернення 28.02.2024 р.).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 07.12.2022 р. по справі № 385/619/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205> (дата звернення 28.02.2024 р.).

5. Ухвала Кропивницького апеляційного суду від 17.05.2023 р. по справі № 397/430/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111640954> (дата звернення 28.02.2024 р.).

Ostryanko B. Formation of judicial practice on admissibility / inadmissibility of evidence obtained during a search conducted in the absence of a defense counsel (lawyer)

Summary. The article is devoted to the study of criminal law problems of ensuring normative regulation for the realization of the "right to defense" by the search participant.

The author generally discloses the issue of legality, reasonableness and motivation of the court decision. The validity of the decision directly depends on the clarified circumstances, which are confirmed by the evidence, while the criminal procedural legislation puts forward one of the most important requirements for the latter – the assessment of admissibility.

The article presents and analyzes the rights and duties of the investigator, prosecutor and search participant provided by the criminal procedural legislation, which should ensure the implementation of the guaranteed "right to defense". The peculiarities of the admission of the defender (lawyer) to the investigative action are highlighted. The advantages of pre-trial investigation agencies over the defense and search participants, and the dependence of the latter on the will of the former.

The problem of the "right to defense" is revealed through the prism of practical implementation of criminal procedural legislation. The normative-legal structure of the relationship between the body of the pre-trial investigation (investigator, prosecutor) and other participants of the search, established by the legislator, is presented. The behavior of the search participant and its influence on the recognition of evidence as admissible/inadmissible by the court was analyzed. Passive and active refusal of the search participant from the "right to defense".

The author provides current court decisions of the Supreme Court (judges of the Criminal Court of Cassation) regarding the provision of a legal assessment of the admissibility/inadmissibility of evidence obtained during a search conducted in the absence of a defense attorney (lawyer) with the definition of the key points relied upon by the court in justifying the decision.

Assessment of the circumstances and conditions that affect the search participant's decision-making regarding the exercise of the "right to protection".

In particular, in this article, the author, among other things, revealed the issue of imposing on pre-trial investigation bodies the obligation to actively assist the defense in using the latter's constitutional right to defense for the purpose of greater objectivity and absolute legality of the said investigative action.

The author formed conclusions and proposed and argued for relevant changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine to settle the issue of access to the "right to defense", through changes to the legal construction of the investigative action, by imposing duties on the investigator, the prosecutor to record the fact that the search participant refused the "right to protection" before and after the end of the investigative action. It was noted that the resolution of the problematic issue will contribute to the fulfillment of the tasks of the criminal proceedings, the observance of the constitutional rights of all its participants, and will encourage the formation of predictability of the court decision.

Key words: admissibility/inadmissibility of evidence, search, search participant, right to defense, court decision.

Слободенюк І. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування***Сахнюк В. В.,***доктор філософії з права,
старший викладач кафедри правових природоохоронних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ ТА МАСОВИМ ОТРУЄННЯМ В КОНТЕКСТІ COVID-19

Анотація. Наукова стаття присвячена актуальним проблемам кримінальної відповідальності за порушення правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням в контексті COVID-19. Охарактеризовано норми кримінального законодавства, пов'язані з додержанням санітарних стандартів під час епідемії, зокрема, чинне формулювання статті 325 Кримінального кодексу України, виявлено його недоліки. Здійснено статистичний аналіз облікованих проваджень за статтею 325 Кримінального кодексу України, зроблено висновок про їх нечисельність та сплеск кримінальних проваджень в 2019-2021 роках, що пов'язано з пандемією COVID-19.

Встановлено, що диспозиція статті 325 КК України має бланкетний характер, а саме у ній міститься вказівка на порушення спеціальних правил, що і зумовлює ускладнення щодо встановлення чіткого переліку заборонених діянь. Акцентовано увагу на тому, що з бланкетним характером диспозиції прямолінійно пов'язаний також такий аспект як широко сформована система нормативно-правових актів (законів та підзаконних нормативно-правових актів), які використовують для її конкретизації, що може призвести до проблем на практиці під час кваліфікації. Також видається складним з практичної точки зору в контексті поширення інфекційних хвороб встановлення та доведення такого наслідку як порушення інфекційних хвороб.

Розглянуто різні наукові підходи до визначення суб'єкта кримінального правопорушення та виділено три основні наукові підходи, а саме по-перше, суб'єкт загальний, по-друге, суб'єкт спеціальний, тобто це можуть бути лише особи, які мають службові, професійні або інші обов'язки щодо виконання правил для запобігання епідемічним інфекційним захворюванням; по-третє, змішаний підхід (і загальний, і спеціальний суб'єкт), що можливо в умовах карантину, оскільки в цьому випадку дотримання правил і норм є загальнообов'язковим для всіх. Проаналізовано проблемні аспекти відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності в контексті порушення правил карантину, що проявляється в порушенні принципу системно-правової узгодженості адміністративного та кримінального законодавства.

Зроблено узагальнений висновок щодо необхідності перегляду та вдосконалення чинної нормативно-правової

бази з урахуванням умов пандемії та забезпечення ефективного контролю за санітарно-епідеміологічними правопорушеннями.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, пандемія COVID-19, порушення санітарних правил і норм, запобігання інфекційним захворюванням.

Постановка проблеми. Борьба людства з інфекційними хворобами має тривалу історію і безумовно впливає на весь розвиток людської цивілізації. Важливу роль у процесі запобігання та попередження розповсюдження інфекційних хвороб належить запровадженню на державному рівні обмежень та заходів відповідальності, які сприяють зміні соціальної поведінки індивідів.

Водночас під час їх впровадження та застосування необхідним є дотримання балансу, оскільки часто вирішення різних суспільних проблем відбувається за допомогою кримінально-правових норм. При цьому процес внесення змін буває поспішним та необдуманим. Як зазначає С. О. Мазепа «закон про кримінальну відповідальність є важливим, але не основним інструментом подолання пандемії. Для забезпечення ефективності будь-яких кримінально-правових заборон необхідно підходити до законодавчих змін комплексно та виважено» [5, с. 145]. Підтримуючи цю думку, вважаємо, що питання кримінальної відповідальності за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням є актуальною темою наукового пошуку.

Стан дослідження. Проблемні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням в контексті COVID-19 розглядали у своїх наукових працях В. І. Борисов, Ю. В. Бурченко, А. А. Вознюк, Д. П. Євтаєва, С. О. Мазепа, О. М. Миколенко, О. М. Швець, С. С. Чернявський, Г. З. Яремко та інші.

Мета статті полягає у з'ясуванні кримінально-правових проблем притягнення до кримінальної відповідальності за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням в контексті COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність за порушення правил боротьби з епідеміями закріплена у статті 325 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 року № 2341-III (далі – КК України) [4]. Вперше зміни до неї були внесені 17 березня 2009 року, зокрема, вони стосувалися зміни назви статті, посилення відповідальності, доповнення кваліфікуючим складом (спричинення загибелі людей та інших тяжких наслідків).

17 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [8], який, зокрема, посилює кримінальну відповідальність за вчинення розглядуваного злочину, шляхом підвищення штрафу як виду покарання, передбаченого в аналізованій статті. Такі зміни, на жаль, не усунули суперечностей та проблемних аспектів в контексті кримінальної відповідальності.

Статистичний аналіз облікованих проваджень за статтею 325 КК України свідчить про їх нечисленність. Наприклад, у 2018 році було зареєстровано 50 кримінальних проваджень, у 2019 – 70, у 2020 – 91 кримінальне провадження [11], у 2021 – 97, у 2022 – 23, у 2023 – 24 кримінальні провадження [9]. З статистичних даних також можна зробити висновки про сплеск кримінальних проваджень в 2019-2021 роках, що пов'язано з пандемією COVID-19.

На підставі аналізу співвідношення облікованих кримінальних проваджень та засуджених осіб щодо кримінальних правопорушень проти публічного здоров'я М. І. Хавронюк приходиться до висновку, що КК України в цій частині фактично не виконує своє завдання з охорони прав людини, а відповідні кримінально-правові конфлікти у більшості випадків розв'язуються в інші способи – як передбачені законом (як-от звільнення від кримінальної відповідальності), так і ні [11].

Аналіз наукової літератури, слідчої та судової практики дозволяє прослідкувати проблемні аспекти, що пов'язані з кваліфікацією та притягненням до кримінальної відповідальності за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам і масовим отруєнням, серед яких, ми хотіли б звернути увагу на окремі з них, а саме бланкетний характер диспозиції статті 325 КК України, суспільно-небезпечний наслідок у вигляді створення загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди як частина об'єктивної сторони, встановлення безпосереднього суб'єкта, проблемні аспекти відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності. Розглянемо їх детальніше.

1. Бланкетний характер диспозиції статті 325 КК України. Як зазначається в одному з Рішень Конституційного суду України «Бланкетна диспозиція кримінально-правової норми лише називає або описує злочин, а для повного визначення його ознак відсилає до інших галузей права. Основна особливість бланкетної диспозиції полягає в тому, що така норма має загальний і конкретизований зміст. Загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті Особливої частини КК України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом» [10].

З приводу труднощів, пов'язаних з бланкетним характером диспозиції в теорії кримінального права вказують на те, що межі правомірності тих чи інших діянь регламентуються не кримінальним законом, а іншими нормативними актами чи посадовими інструкціями, розпорядженнями, наказами. Наприклад, Г. З. Яремко у своєму монографічному дослідженні виділяє групу бланкетних диспозицій, які прямо не містять обмежень допустимого рівня бланкетності, а саме диспозиції, що містять вказівки на порушення спеціальних правил [13, с. 151–152]. До таких безумно належить і стаття 325 КК України. В силу відсутності вказівки на джерела права, в яких можуть бути формалізовані відповідні спеціальні правила, видається можливим звернення до будь-яких джерел права незалежно від їх юридичної сили [13, с. 151–152].

Як влучно підкреслює О. М. Швець, вадою статті 325 КК України є, серед іншого, апеляція до широкого й чітко не визначеного поняття «правил та норм», відтак виникають ускладнення щодо встановлення чіткого переліку заборонених діянь. Крім того є питання щодо «розмитості» суб'єкта даного складу злочину (спеціальний чи загальний?) [12].

З бланкетним характером диспозиції прямолінійно пов'язаний також такий аспект як широко сформована система нормативно-правових актів (законів та підзаконних нормативно-правових актів), які використовують для її конкретизації. Зазначене може призвести до проблем на практиці під час кваліфікації.

2. Суспільно-небезпечний наслідок у вигляді створення загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди як частина об'єктивної сторони складу правопорушення. Для правильної кваліфікації протиправного діяння важливе значення має спосіб правового закріплення в законодавстві суспільно небезпечних наслідків окремих видів злочинів. У диспозиціях статей Особливої частини КК України міститься декілька способів правового закріплення суспільно небезпечних наслідків. Один з таких способів правового закріплення суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що законодавець використовує при моделюванні статті Особливої частини КК України наслідки у вигляді створення загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди [6, с. 107].

А. А. Возняк та С. С. Чернявський підкреслюють, що наявність такого наслідку, як «створення загрози поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь)», охоплює широкий спектр потенційно можливих злочинних діянь. Адже внаслідок порушення більшості встановлених заборон постає можливість зараження інших осіб, а отже, і поширення інфекційної хвороби. Така загроза може виникнути, наприклад, унаслідок перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіратора або захисної маски. Якщо така особа вже є хворою, то внаслідок перебування без маски ступінь вірогідності зараження сторонніх осіб значно вищий, ніж у тому випадку, коли вона була б у захисній масці. Однак у судовій практиці такі діяння визнають адміністративним правопорушенням [3, с. 11]. Видається складним з практичної точки зору в контексті поширення інфекційних хвороб встановити та довести такий наслідок як порушення інфекційних хвороб.

3. Встановлення суб'єкта кримінального правопорушення. Точаться дискусії і щодо суб'єкта досліджуваного кримінального правопорушення. Наприклад, на думку, Г. З. Яремка фактично за статтею 325 КК України про порушення санітар-

них правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам (у частині протидії саме COVID-19) можуть нести такі громадяни (при наявності інших обов'язкових ознак складу злочину): які хворіють на COVID-19 або є носіями збудників цієї хвороби, та відмовляються чи ухиляються від відсторонення від роботи, іншої діяльності чи обов'язкової госпіталізації; які мали контакт з хворим на гостру респіраторну хворобу COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2, або хворіють на зазначену хворобу та не потребують госпіталізації, однак підлягають самоізоляції – у випадку відмови чи ухилення від самоізоляції; які підлягають обов'язковій обсервації (ізоляції) протягом 14 днів після перетину державного кордону та порушили вимоги такої обсервації (ізоляції) [14, с. 106].

Натомість М. І. Хавронюк стверджує, що суб'єкт цього злочину спеціальний. Ним можуть бути лише особи, до службових, професійних або іншого роду обов'язків яких належить виконання правил і норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними: працівники санітарно-епідеміологічної служби, інших органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, службові особи підприємств, установ та організацій, громадяни-підприємці та ін. [7, с. 1004].

А. А. Возняк та С. С. Чернявський вважають, що в умовах пандемії, спричиненої COVID-19, одна частина відповідних правил і норм стосується лише спеціальних суб'єктів, а інша – загальних [3, с. 13].

З вище наведених наукових позицій можна виділити три основні підходи до визначення суб'єкта досліджуваного кримінального правопорушення за статтею 325 Кримінального кодексу України: по-перше, суб'єкт – загальний (громадяни, які порушують санітарні норми та правила); по-друге, спеціальний суб'єкт (особи, які мають службові, професійні або інші обов'язки щодо виконання правил для запобігання епідемічним інфекційним захворюванням); по-третє, змішаний підхід. Вважаємо, що найбільш виваженим є останній підхід, оскільки під час пандемії одна частина правил стосується спеціальних суб'єктів, а інша – загальних. Наявність різних підходів свідчать про розбіжність у розумінні суб'єкта та характеру відповідальності за порушення санітарних норм у контексті пандемії COVID-19.

4. Проблемні аспекти відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності. В. І. Борисов та Д. П. Євтеєва наголошують на порушенні принципу системно-правової узгодженості адміністративного та кримінального законодавства оскільки, виникають питання щодо співвідношення та відмежування положень адміністративного правопорушення, зазначеного у статті 44-3 КУпАП, та кримінального правопорушення, зазначеного у статті 325 КК України (у частині таких наслідків, як загроза спричинення шкоди, зазначена у ч. 1 статті 325 КК України) [1, с. 82].

Зробивши узагальнення Ю. В. Бурченко, стверджує, що основна відмінність знаходиться в межах об'єктивної сторони, а саме стаття 44-3 КУпАП має формальний склад, тоді як стаття 325 КК України – матеріальний. Для кваліфікації кримінального правопорушення за статтею 325 КК України необхідне настання наслідків у вигляді поширення небезпечних інфекційних захворювань або створення загрози такого поширення [2, с. 112].

Висновки. В умовах пандемії COVID-19 виникає необхідність узгодження правил і норм, спрямованих на запобігання інфекційним захворюванням, з урахуванням їх ефективності. Формулювання статті 325 КК України має певні недоліки, які проявляються, по-перше, в бланкетному характері диспозиції, що створює правову невизначеність, оскільки відсилає до правил та норм, які розпорозені по різних нормативно-правових актах, що мають різну юридичну силу, по-друге, в суспільно-небезпечних наслідках у вигляді створення загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди як частини об'єктивної сторони, що пов'язано зі складністю доведення можливості створення загрози заподіяння шкоди, встановлення безпосереднього суб'єкта, по-третє, в проблемних аспектах відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності.

Література:

1. Борисов В. І., Євтеєва Д. П. До питання протидії поширенню коронавірусної хвороби (Covid-19) засобами адміністративного та кримінального права. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 79–90.
2. Бурченко Ю. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил карантину : дис. ... док-ра філософії : 081. Рівне : НУВГП, 2023. 240 с.
3. Возняк А. А., Чернявський С. С. Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної та адміністративної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19 (1). С. 8–19.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Мазепа С. О. Кримінальна відповідальність за порушення карантину в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2. С. 143–149.
6. Миколенко О. М. Способи правового закріплення в законодавстві про кримінальну відповідальність суспільно-небезпечних наслідків. *Правова держава*. 2014. Випуск 18. С. 106–109.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (дата звернення: 21.02.2024)
9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2021-2023 роки). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 21.02.2024)
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000. Справа № 1-3/2000 // *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. С. 77.
11. Хавронюк М. І. Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я: статистичні сюрпризи. Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу України : матеріали наук.-практ. вебінару, 25 трав. 2021 р. / уклад.: А. О. Гаркуша, Ю. Ю. Забуга, Т. О. Михайліченко ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса [та ін.]. Харків : Право, 2021. С. 87–94.

12. Швець О. М. Правові підсумки пандемії коронавірусу в Україні. *Наука і техніка*. 2023. № 9 (23). С. 110–123.
13. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія / Г. З. Яремко; за ред. В. О. Навроцького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 424 с.
14. Яремко Г. З. КК України vs COVID-19 (кваліфікація порушень населенням карантинних заходів). *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2020. № 39. С. 103–111.

Slobodeniuk I., Sakhniuk V. Criminal liability for violation of sanitary rules and norms regarding the prevention of infectious diseases and mass poisoning in the context of COVID-19

Summary. The scientific article is devoted to the current problems of criminal liability for violation of rules and regulations regarding the prevention of infectious diseases and mass poisoning in the context of COVID-19. The norms of the criminal legislation related to the observance of sanitary standards during the epidemic have been characterized, in particular, the current wording of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine, and its shortcomings have been identified. A statistical analysis of recorded proceedings under Article 325 of the Criminal Code of Ukraine was carried out, a conclusion was drawn about their small number and a surge in criminal proceedings in 2019-2021, which is connected with the COVID-19 pandemic.

It was established that the provision of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine has a blanket character, namely that it contains an indication of violation of special rules, which causes complications in establishing a clear

list of prohibited acts. Attention is focused on the fact that the blanket nature of the disposition is directly related to such an aspect as a widely formed system of normative legal acts (laws and subordinate normative legal acts) that are used to specify it, which can lead to problems in practice during qualifications. It also seems difficult from a practical point of view in the context of the spread of infectious diseases to establish and prove such a consequence as the violation of infectious diseases.

Various scientific approaches to the definition of the subject of a criminal offense were considered and three main scientific approaches were distinguished, namely, firstly, the general subject, secondly, the special subject, that is, they can only be persons who have official, professional or other duties regarding the implementation of rules for the prevention of epidemic infectious diseases; thirdly, a mixed approach (both a general and a special subject), which is possible in quarantine conditions, since in this case compliance with rules and regulations is universally obligatory for everyone. The problematic aspects of the separation of administrative and criminal responsibility in the context of violation of quarantine rules, which manifests itself in the violation of the principle of system-legal consistency of administrative and criminal legislation, are analyzed.

A generalized conclusion was made regarding the need to review and improve the current legal framework, taking into account the conditions of the pandemic and ensuring effective control over sanitary and epidemiological offenses.

Key words: criminal liability, the COVID-19 pandemic, violation of sanitary rules and regulations, prevention of infectious diseases.

Гора І. В.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії Служби безпеки України***Колесник В. А.,***доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії Служби безпеки України***Попович І. І.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ВІДЕОЗАПИСІВ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПОДІЙ, ЯКІ ОТРИМАНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРИСТРОЇВ ЦИФРОВОЇ ФІКСАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням збирання й оцінки доказів під час досудового розслідування дорожньо-транспортних подій, наслідки яких мають ознаки кримінальної караності вчиненого діяння. Звертається увага на те, що одним із проявів науково-технічного прогресу є розповсюдження засобів відеоспостереження, спектр застосування яких є доволі широким. Це відеокамери, які контролюють технологічний процес на виробництві; інфрачервоні відеокамери, що слідкують за швидкісним режимом, зчитують й звіряють номери автомобілів, перевіряючи їх за базами даних викрадених тощо. Відеоспостереження також використовується як ефективний інструмент при розслідуванні багатьох кримінальних правопорушень та різноманітних інцидентів. Записи із стаціонарних камер відеоспостереження та автомобільних відеореєстраторів активно використовуються при досудовому розслідуванні й судовому розгляді матеріалів дорожньо-транспортних подій (ДТП). Сучасні цифрові відеосистеми здатні ідентифікувати людину, транспортний засіб за характерними ознаками і це допомагає органам досудового розслідування у встановленні осіб, причетних до вчинення ДТП. Отримана з таких засобів інформація дає можливість слідчому висунути слідчі версії, обрати шляхи для пошуку й отримання доказів.

У статті розкриваються окремі питання щодо використання допомоги спеціаліста у огляді й вилученні інформації з камер відеоспостереження й відеореєстраторів. Звертається увага на те, що спеціаліст повинен не лише мати певні спеціальні знання, а мати відповідні комп'ютернотехнічні засоби та їх програмне забезпечення. Особлива увага присвячена розгляду технічних засобів фіксації як об'єктів дослідження окремих видів судових експертиз. Запропоновані питання, що можуть бути поставлені експерту, окремі методи досліджень, вказано на труднощі, які виникають в ході проведення експертизи. Також розглядаються проблеми, які виникають в процесі експертного дослідження цифрових відеозаписів фахівцями в галузі комп'ютерно-технічної експертизи. Звертається увага, що

одним з основних завдань при дослідженні зазначених об'єктів в межах судової комп'ютерно-технічної експертизи є пошук записів з камер відеоспостереження за вказаний проміжок часу. Авторами підкреслюється, що потреба у залученні судового експерта для проведення комп'ютерно-технічного дослідження виникає у разі визначення метаданих файлів, пошуку певних категорій файлів та ін.

Ключові слова: дорожньо-транспортна подія, досудове розслідування, докази, камери відеоспостереження, цифровий відеозапис, криміналістична експертиза матеріалів звуко- відеозапису, комп'ютерно-технічна експертиза, оцінка доказів.

Постановка проблеми. Досудове розслідування за фактами порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту часто викликає труднощі в збиранні й оцінці доказів та встановленні всього комплексу обставин, які підлягають доказуванню. По суті, ДТП як злочинне порушення правил безпеки руху і експлуатації транспорту є складною і динамічною системою взаємодії різноманітних об'єктів, таких як транспортні засоби, дорога, предмети дорожньої обстановки, водій, пішоход та ін. Як наслідок – утворюються багаточисельні сліди, типові для даного виду кримінальних правопорушень. Безпосереднім об'єктом пізнання є не просто вчинки певних людей, а те, як дії учасників дорожньо-транспортної події, навколишня обстановка, організація дорожнього руху на певній ділянці дороги і стан транспортного засобу вплинули на обставини самої події та її негативні наслідки. Найчастіше ДТП виникають внаслідок порушень, яких припускається водій транспортного засобу, а саме: перевищення встановленої швидкості руху; керування транспортним засобом у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, недотримання правил обгону, повороту чи рядності; виїзд на смугу зустрічного руху; порушення правил проїзду перехресть; недотримання безпечної дистанції; неправильне завантаження й укріплення

вантажу; недотримання сигналів світлофору; виїзд на завідомо технічно несправному транспорті; порушення правил руху на залізничних переїздах тощо.

Практика досудового розслідування таких кримінальних правопорушень свідчить про те, що будь-яка дорожньо-транспортна подія має свої особливості і частіш за все потребує застосування спеціальних знань, допомоги спеціалістів та проведення ряду експертних досліджень окремих із зібраних доказів для їх правильної оцінки та використання в доказуванні. Доволі часто такими об'єктами експертних досліджень стають зображення з камер відеоспостереження або з встановлених в транспортних засобах відеореєстраторів. Розповсюдженість подібних випадків зумовлена тим, що на даний час багато хто з водіїв почали встановлювати на транспортних засобах доволі якісні відеореєстратори для фіксації в реальній обстановці руху відеографічних зображень та одночасно з ними звукової інформації, що супроводжує ці зображення. Записи з таких реєстраторів можуть фіксувати, а при їх перегляді – демонструвати дорожню обстановку попереду в напрямку руху або й ззаду в реальному часі з відображенням власної швидкості транспортного засобу, на якому вони встановлені. Водночас вітчизняна дорожньо-транспортна й міська інфраструктура все більше обладнується стаціонарними засобами відеофіксації. Відеозапис з камер відеоспостереження та відеореєстраторів відображає дійсність, фактичні обставини ДТП, й використовується для вирішення питань щодо встановлення часу, який пройшов між певними подіями, відстані між учасниками руху, характеру й параметрів такого руху, режиму роботи зовнішніх світлових приладів транспортних засобів та світлофорних об'єктів.

Стан дослідження. Проблематиці розслідування ДТП присвячена значна кількість дисертацій, монографічних праць, навчальних посібників, окремих статей вітчизняних науковців і практиків, зокрема: Д. Карпенка, М. Климчука, І. Колесника, М. Крісті, В. Киселева, П. Луцюка та ін., у яких увага здебільшого присвячена розгляду початкового й подальший етапів досудового розслідування, особливостей проведення окремих процесуальних дій, проблемам використання спеціальних знань в галузі автотехнічної, судово-медичної та інших видів судових експертиз. Питанням дослідження матеріалів відео-, звукозапису, що містяться на цифрових носіях інформації, приділено увагу С. Бобрицьким, М. Гапонюком, Л. Домбровським, С. Ігнатєвою, О. Кобилянським, А. Кобозевою, Г. Куцкір, Б. Лук'янчиковим, Ю. Мазниченком, О. Рибальським, В. Родюком, Є. Тимком, Ю. Харабугою, О. Шведовою та ін. Малодослідженість проблем сьогоденної практики використання записів з камер відеоспостереження та відеореєстраторів в досудовому розслідуванні зумовила актуальність обраної теми статті.

Мета дослідження полягає у розгляді проблемних аспектів використання спеціальних знань для отримання доказової інформації при дослідженні цифрових відеозаписів дорожньо-транспортних подій, які отримані з камер дорожнього відеоспостереження та відеореєстраторів, встановлених на транспортних засобах.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічний прогрес сьогодні охоплює різноманітні сфери життєдіяльності людини. Одним із його проявів є розповсюдження засобів відеоспостереження, спектр застосування яких є доволі широким: від відеокамер спостереження, контролюючих технологічний процес

на виробництві до інфрачервоних відеокамер, що оснащені датчиком руху систем спостереження за автодорогами, які слідкують за режимом швидкості, зчитують й звіряють номери автомобілів, перевіряючи їх за базами даних викрадених та ін. На даний час системи відеоспостереження використовують і у правоохоронній діяльності при спостереженні за об'єктами критичної інфраструктури, здійсненні контролю на митних і прикордонних пунктах пропуску та ін.

На сьогодні в нашій країні здебільшого використовують IP-відеокамери (камери цифрового формату). Такі технічні пристрої є по суті маленьким комп'ютером із власною операційною системою та системою обробки інформації. Відзнятий матеріал зберігається в самій камері на flash-накопичувачі або у віртуальному хмарному середовищі. Це може бути мережевий стаціонарний відеореєстратор, де у пристрої даного типу використовують відеокамери, котрі передають відеопотік у цифровому форматі за локальною мережею чи мережею Інтернет із застосуванням протоколу передачі даних IP. У великих системах відеоспостереження для зберігання потужних обсягів інформації IP-камери можна підключати до відеореєстратора. Багато які з відеореєстраторів можуть підключатися до комп'ютерної мережі для передачі відеозображень на віддалені комп'ютери. Для систем відеоспостереження з великою кількістю IP-камер здебільшого створюють окрему локальну мережу з великою пропускну здатністю. З використанням програмного забезпечення самого відеореєстратора можливим є огляд відеопотоків, у тому числі віддалено з використанням комп'ютера чи навіть мобільного телефону. IP-камери можна запрограмувати на аналіз відзнятого матеріалу за різними параметрами: визначення номерів машин, осіб, підрахунок людей, що проходять повз та ін. Багато які із відеореєстраторів конструктивно й програмно розраховані на пересічних громадян, не є складними в експлуатації й отриманні відеоінформації з даних пристроїв. При підключенні до комп'ютера, ноутбука можна відтворити зафіксовані дані. Недолік такого способу зберігання інформації полягає в тому, що існує ризик втрати даних через несправність або навмисне форматування.

Отримана з камер відеоспостереження або з відеореєстраторів інформація є вкрай важливою для слідчого, який здійснює досудове розслідування. Вітчизняним науковцем І. Колесником звертається увага на те, що складність завдань огляду місця ДТП має тісний зв'язок з майбутніми експертизами і це обумовлює необхідність участі в його проведенні спеціалістів і застосування ними дослідних прийомів з певних галузей знань, які інтегруються у тактику проведення огляду [1, с. 13]. Так, якщо в ході проведення огляду місця ДТП буде встановлено, що момент події зафіксовано камерою відеоспостереження, доцільно відразу ж вжити заходи для отримання відеозапису та його перегляду безпосередньо на місці проведення слідчого огляду. Отримана в ході аналізу інформація надасть можливість вирішити такі задачі: з'ясувати час, точне місце, особливості руху транспортних засобів, виявити локалізацію слідів на місці події з метою подальшої їх фіксації та вилучення. Для цього залучений слідчим спеціаліст повинен зберегти відеозапис у вигляді файлів, скопіювати їх і надати слідчому. Важливим є й те, що відеозаписи необхідно надати у «читаному» вигляді, тобто відеофайли необхідно зберегти у такому форматі, щоб слідчий міг оглянути їх на відповідному пристрої. Проте можуть мати місце ситуації, коли при огляді

відеозапису з камер відеоспостереження чи відеореєстратора, не буде знайдено необхідного файлу або він чи й сам відеореєстратор виявиться пошкодженим. Тому спеціаліст окрім певних спеціальних знань з комп'ютерної техніки повинен мати відповідне програмне забезпечення для аналізу структур файлових систем й відеозаписів відеореєстратора та вміти користуватися ним.

Як сам слідчий, так і залучений спеціаліст повинні мати відповідну професійну підготовку з аналізу й вилучення такої інформації. Необхідність зведення до мінімуму непрофесійних дій уповноважених учасників кримінального провадження, спеціалістів, використання у доказуванні лише допустимих доказів, диктують важливість вивчення сутності інформації з камер відеоспостереження, а також вироблення дієвих криміналістичних рекомендацій у цьому напрямі [2, с. 5]. При аналізі обстановки ДТП, зафіксованої засобами цифрового відеозапису, необхідно враховувати такі аспекти як: технічні можливості розпізнавання номерів транспортних засобів; технічні можливості для розпізнавання й ототожнення транспортних засобів; наявність функціоналу для визначення швидкісних характеристик. Проте необхідно брати до уваги, що не завжди відеозапис з таких технічних пристроїв може бути використано слідчим для розслідування ДТП. Це може бути викликано низькою причиною, зокрема, поганою якістю відеозйомки внаслідок низької дозвільної здатності застосовуваного обладнання; нечіткістю зображення внаслідок складних метеоумов; невдалим ракурсом, фокусом та кутом зйомки тощо.

З'ясувати справжню причину ДТП та відновити її перебіг можливо за допомогою проведення відповідних експертних досліджень в галузі інженерно-технічних, судово-медичних, криміналістичних експертиз. Науковці М. Грига та О. Осетрова слушно звертають увагу на те, що за останні роки можливості судових експертиз значно розширились, проте практика свідчить, що слідчі не завжди цілком обізнані щодо них та припускаються помилок, які впливають на правильність та повноту експертних висновків. Зокрема це стосується коректної фіксації обставин ДТП, виявлення і вилучення об'єктів зі слідовою інформацією, визначення об'єктів дослідження, формулювання запитань та визначення виду експертного дослідження [3, с. 172]. Це в повній мірі стосується використання можливостей судової експертизи таких об'єктів як цифрові відеозаписи.

Зазвичай матеріали, отримані з камер відеоспостереження та відеореєстраторів як засобів відеофіксації досліджують судові експерти в галузі відеотехнічної експертизи за таким напрямом відповідно до експертних спеціальностей як технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису [4, с. 539]. Такі дослідження мають певні особливості, а деякі з них прямо впливають на принципову можливість вирішення поставлених перед експертом завдань та вибір ним методів експертного дослідження.

Об'єктами досліджень експертизи матеріалів відео-, звукозапису є сигналограми: фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення), відеофонограми, зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації. Сигналограми можуть бути представлені в аналоговому або цифровому вигляді на магнітних, оптичних чи електронних носіях. За останні роки цифрове записування сигналу майже повністю витіснило аналогове, що внесло свої осо-

бливості в експертизу відео-, звукозапису. За цей час в межах даної експертизи сформувався підвид експертизи, який умовно називають технічним дослідженням сигналограм. Предметом даного виду експертизи є визначення способу, часу, місця та технічних засобів виготовлення цифрових фотографій, відео та звукозаписів. Питання, які вирішує судова експертиза, пов'язані із встановленням технічних умов та технології отримання відео-, звукозаписів: за допомогою якого цифрового пристрою фіксувалася інформація; чи є можливість у наданого цифрового засобу записати наданий на дослідження файл; чи є ознаки внесення змін у зафіксовану інформацію; встановлення автентичності цифрових записів, а також багато інших діагностичних, ідентифікаційних та класифікаційних питань. Ще донедавна цей підвид судової експертизи вирішував питання лише щодо визначення способу виготовлення сигналограми. Проте коло вирішуваних даною експертизою завдань постійно збільшується й експертами доводиться встановлювати, коли виготовлена сигналограма, чи є вона сигналограмою-оригіналом або копією, виготовленою іншим способом. Задля цього експерт має виявити певні ознаки, що дають можливість визначити дату й час виготовлення сигналограми. Накопичений досвід проведення експертиз дає можливість виокремити доволі повний перелік маркерів часу, що дозволяє з певною точністю датувати події, зафіксовані записом, або технологічні операції, які здійснювалися в процесі виготовлення сигналограми. Ці маркери формуються комплексом апаратно-програмних засобів, використовуваних для виготовлення сигналограми, а отже є апаратно-залежними маркерами часу. Вони надають можливість визначити місце досліджуваної сигналограми у послідовності сигналограм записаних на конкретний пристрій (камеру відеоспостереження) та дозволяють визначити послідовність виготовлення сигналограм.

Загальна методологія автоматизованого судово-експертного дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису базується на оптимізації методів і засобів виявлення, виділення та аналізу комплексу індивідуальних ознак, відповідно до вибраних критеріїв оцінки та особливостей об'єктів дослідження. Вона побудована на застосуванні спеціалізованих програмно-апаратних засобів [5, с. 300]. Глибокий аналіз атрибутів цифрових відео-, звукових файлів, на думку Л.В. Домбровського та С.О. Ігнат'єва, надає можливість судовим експертам при незначній кількості експертних засобів та програмного забезпечення максимально відтворити інформацію про цифровий файл та технічний засіб фіксування наданої інформації. Ними підкреслюється, що при дослідженні атрибутів цифрових відео-, звукозаписів експерт має можливість проаналізувати, чи вносились у зафіксовану в файлі інформацію зміни, чи не піддавалась інформація конвертуванню, редагуванню або іншим змінам [6, с. 33].

Проте необхідно брати до уваги, що апаратні й програмні можливості сучасних комп'ютерних систем дають змогу видозмінювати інформацію всередині відеофайлів чи файлів графічних форматів, що може поставити під сумнів справжність джерел походження даних файлів. У такому випадку здійснюється дослідження відеофайлів на предмет монтажу, що є компетенцією експертів в галузі криміналістичного дослідження матеріалів відеозапису. Для вирішення цього експертного завдання експерту має бути надано носій інформації, який містить необхідні для дослідження файли. В практиці можуть траплятися

випадки, коли на дослідження експерту надано носій, який було раніше встановлено у відеореєстраторі, у такому разі окрім шуканих файлів або фрагментів відеозаписів, даний носій інформації буде містити й інші дані, у тому числі й інших форматів.

Вирішення основного експертного завдання з пошуку ознак монтажу у відеофайлах потребує вирішення іншого – знайти файли й відеозаписи, які відображають обставини ДТП і тому цікавлять слідчого. А це вже є компетенцією експертів в галузі комп'ютерно-технічної експертизи. До експертних завдань з дослідження відеозаписів з камер відеоспостереження та відеореєстраторів можна віднести такі: виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; отримання доступу до інформації на носіях; виявлення несанкціонованого втручання в роботу камери відеоспостереження та ін. Зокрема, експертами вирішуються такі ідентифікаційні завдання: чи піддавався досліджуваній накопичувач в камері відеоспостереження певним процедурам з метою знищення інформації; чи наявні у наданому на дослідження відеореєстраторі відеозаписи, створені в період (вказати дату й час необхідних відеозаписів) тощо. Зазначений перелік питань не є вичерпним і може бути конкретизований та уточнений у залежності від завдань (ідентифікаційних або діагностичних), які ставляться перед експертом у конкретному кримінальному провадженні [2, с. 43]. Експертами в галузі комп'ютерно-технічної експертизи можуть вирішуватися й питання щодо метаданих файлів, дати записів на носій інформації, зміни системного часу комп'ютерного засобу та ін. Необхідно зазначити, що ці напрями експертного дослідження відеозаписів з камер відеоспостереження та відеореєстраторів в методологічному плані є новими для експертної практики, потребують створення відповідних методик дослідження й підготовки рекомендацій з призначення й проведення судових експертиз, надання експерту необхідних матеріалів тощо.

Отримання, вивчення й використання в доказуванні за фактами ДТП цифрових відеозаписів по суті відображає тенденцію все більш широкого використання слідчими цифрових доказів як результат своєрідного процесу «цифровізації» суспільства. Водночас властивості цифрових даних зумовлюють потребу дотримання певних правил при фіксації та вилученні цифрових доказів, а також у разі їх судово-експертного дослідження. Така інформація потребує для правильної її інтерпретації розуміння технічної сторони її створення, збереження й передачі, а отже й звернення до такого роду доказів з метою її правильної оцінки [7, с. 365]. По суті мова йде про ті питання, які сьогодні науковці відносять до окремого й нового напрямку в криміналістиці – цифровій криміналістиці або ж форензіки. Ці наукові й практичні аспекти потребують свого окремого й поглибленого вивчення та варті на окреме обговорення.

Висновки. В практиці досудового розслідування ДТП трапляються випадки, коли за допомогою камер відеоспостереження або автомобільних відеореєстраторів зафіксовано факт ДТП, слідову інформацію, яка характеризує обстановку в момент вчинення кримінального правопорушення, тощо. Відеозапис з таких сучасних засобів цифрової фіксації відіграє важливу роль у організації досудового розслідування та збиранні доказової інформації слідчим. Водночас отримані в такий спосіб матеріали мають певні властивості, наявність яких зумовлює потребу використання спеціальних знань, а деякі

з них прямо впливають на принципову можливість вирішення поставлених перед експертом завдань та на вибір ним методів експертного дослідження. Поява нових об'єктів або технічне удосконалення вже існуючих призводить до необхідності удосконалення чи розробки нових підходів до їх дослідження фахівцями в галузі криміналістичної експертизи матеріалів звуко- та відеозапису й комп'ютерно-технічної експертизи. Кожен із зазначених вище видів судових експертиз має певне коло завдань, які можуть бути вирішені експертизою даного виду самостійно або в комплексі з іншими видами і саме це забезпечує повноту, об'єктивність і допустимість та належність зібраних органами досудового розслідування доказів.

Література:

1. Колесник І.І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 22 с.
2. Климчук М.П., Комісарчук Ю.А., Марко С.І., Стечик Б.В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.
3. Грига М.А., Осетрова О.С. Судові експертизи, що проводяться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Правовий часопис Донбасу*, 2017. № 3–4 (61). С. 172–178.
4. Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. Окремі питання комплексної судової автотехнічної, транспортно-трасологічної експертизи та експертизи матеріалів відеозапису в розслідуванні дорожньо-транспортних подій. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2023. С. 537–541.
5. Мазниченко Ю.О., Шведова О.В. Методологічні аспекти автоматизованого дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису. *Криміналістика і судовая експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. Мінюст України, КНДІСЕ*. Київ, 2015. Вип. 60. С. 299–307.
6. Домбровський Л.В., Ігнат'єв С.О. Актуальні питання судової експертизи відео-, звукозапису в сучасному розвитку технічних засобів. *Вісник ОНДІСЕ*. 2018. Вип. 3. С. 32–37.
7. Електронні докази в кримінальному провадженні: поняття, збирання, використання в доказуванні: монографія / І.В. Гора, В.А. Колесник, В.В. Малюк та ін.; за заг. ред. В.А. Колесника. Київ: 7БЦ, 2024. 484 с.

Hora I., Kolesnyk V., Popovich I. The use of special knowledge in the study of video recordings of road traffic events obtained with the help of digital recording devices

Summary. The article is devoted to the problematic issues of collecting and evaluating evidence during the pre-trial investigation of traffic incidents, the consequences of which have signs of criminal punishment for the committed act. Attention is drawn to the fact that one of the manifestations of scientific and technical progress is the spread of video surveillance tools, the spectrum of which is quite wide. These are video cameras that monitor the manufacturing process; infrared speed cameras, reading and matching license plates, checking them against stolen databases, etc. Video surveillance is also used as an effective tool in the investigation of many criminal offenses and various incidents. Recordings from stationary video surveillance cameras and car video recorders are actively used in pre-trial investigation and judicial review of materials of traffic accidents. Modern video systems are able to identify a person, a vehicle by characteristic features, and this helps pre-trial investigation bodies to identify persons involved in road accidents. The information obtained from such means enables the investigator to propose investigative versions, to choose ways to search for and obtain evidence.

Attention is drawn to the fact that a specialist must not only have certain special knowledge, but also have appropriate computer equipment and their software. Special attention is devoted to consideration of technical means of fixation as objects of research of certain types of forensic examinations. Proposed questions that can be put to the expert, separate methods of research, difficulties that arise during the examination are indicated. Problems that arise in the process of expert research of digital video recordings by specialists in the field of computer and technical expertise are also considered. Attention is drawn to the fact that one

of the main tasks during the investigation of the specified objects within the forensic computer-technical examination is the search for recordings from video surveillance cameras for the specified period of time. It is emphasized that the need to involve an expert to conduct computer-technical research arises in the case of determining file metadata, searching for certain categories of files.

Key words: traffic incident, pre-trial investigation, evidence, video surveillance cameras, digital video recording, forensic examination of audio and video recording materials, computer and technical examination, evaluation of evidence.

Фігурський В. М.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ФІДУЦІАРНІ ФАКТИ ТА ОБСТАВИНИ ЯК ЗАСОБИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню суті фідучіарних фактів та обставин у кримінальному провадженні та їх ролі у системі засобів кримінального процесуального доказування.

Зазначено, що у КПК України закріплені три групи фідучіарних фактів і обставин: а) факти і обставини, викладені у рішенні суду першої інстанції, ухваленого за наслідками скороченого порядку дослідження доказів; б) факти і обставини, викладені у вирокі суду першої інстанції, ухваленого за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків; в) факти і обставини, викладені у вирокі суду першої інстанції, ухваленого на підставі угоди про примирення чи про визнання винуватості.

Констатовано, що для фідучіарних фактів і обставин, закріплених в українському кримінальному процесуальному праві, характерні такі ознаки: 1) вони встановлені не за результатами безпосереднього дослідження доказів під час судового розгляду, а проведеним досудовим розслідуванням, а також викладені в угоді про примирення чи про визнання винуватості; 2) сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, чітко розуміють зміст цих фактів і обставин; 3) зазначені учасники кримінального провадження, одностайні у всебічному, повному та неупередженому встановленні таких фактів і обставин, а тому їх не оспорюють; 4) відтак потреба у з'ясуванні цих фактів і обставин в суді першої інстанції відсутня; 5) волевиявлення сторін кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, стосовно недоцільності встановлення фактів і обставин під час судового розгляду є добровільним; б) правдивість цих фактів і обставин не підлягає перевірці в апеляційному порядку.

Аргументовано, що фідучіарними є встановлені під час досудового розслідування або викладені в угоді про примирення чи про визнання винуватості, беззаперечно визнані сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, факти і обставини, що не будучи предметом з'ясування судом першої інстанції, кладуться в основу його рішення, яким завершується кримінальне провадження.

Наголошено, що фідучіарні факти і обставини значно полегшують доказування, особливо стороні обвинувачення. Їх використання істотно скорочує тривалість кримінального провадження, економить процесуальні засоби, кошти.

З іншого боку, звернено увагу на те, що процесуальна економія породжує відмову від пошуку істини шляхом критичного раціонального дослідження зібраних доказів та оцінки їх відповідно до закону. Як наслідок – опосеред-

коване і неперевірене знання про елементи предмету доказування, що спричиняє певний ступінь невизначеності щодо відповідності ухваленого судового рішення об'єктивній дійсності.

Стверджується, що можливість кримінального процесуального доказування з використанням фідучіарних фактів і обставин визначена й у кримінальному процесуальному праві низки інших європейських держав. Цей засіб кримінального процесуального доказування використовується: а) у разі скороченого дослідження доказів; б) за спрощеного порядку кримінального провадження; в) при постановленні вироку на підставі угоди про визнання винуватості.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, засоби доказування, скорочений порядок дослідження доказів, спрощене провадження щодо кримінальних проступків, кримінальне провадження на підставі угод, фідучіарні факти та обставини, суд, учасники судового провадження.

Постановка проблеми. Впродовж тривалого часу у теорії доказів до системи засобів кримінального процесуального доказування відносили докази та процесуальні дії, спрямовані на їх отримання. Поглиблене вивчення проблематики засобів доказування у кримінальному провадженні та розвиток кримінального процесуального регулювання дали можливість дослідникам долучити до їх системи також презумпції, преюдиції та фікції. З прийняттям і вступом в дію КПК 2012 р. у системі засобів доказування з'явився ще один елемент – фідучіарні факти та обставини.

Стан дослідження. В українській кримінальній процесуальній доктрині фідучіарні факти і обставини, незважаючи на наявність у них ознак, властивих засобам доказування, невіправдано залишилися поза увагою вчених. Деякі питання їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні розглядаються в контексті наукових розвідок правового регулювання і правозастосування скороченого порядку дослідження доказів, спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, а також кримінального провадження на підставі угод. Окремі проблеми послугоування фідучіарними фактами і обставинами у кримінальному процесуальному доказуванні висвітлювалися в рамках розгляду інших засобів доказування, зокрема презумпцій. Такий стан дослідження не дає можливості методологічно точно з'ясувати поняття, ознаки і особливості використання фідучіарних фактів і обставин у кримінальному провадженні.

Мета статті полягає у з'ясуванні суті фідучіарних фактів та обставин у кримінальному провадженні та їх ролі у системі засобів кримінального процесуального доказування.

Вклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний закон допускає використання в доказуванні фактів і обставин, не встановлених під час безпосереднього дослідження доказів у суді першої інстанції. Понад те, ці факти та обставини вважаються такими, які відповідають дійсності, з огляду на що, вони становлять фактичну підставу для ухвалення судового рішення. Їх називають фідучіарними (з лат. *fiducia* – довіра, надійність, упевненість).

Переважає думка, що фідучія як різновид застави, заснованої на взаємній довірі (*fiducia cum creditore contracta*), була практикованим правовим інститутом протягом усього класичного періоду Стародавнього Риму [1, с. 476]. У цьому значенні категорія «фідучія» зберігалася в джерелах і практиці пізньоримського та ранньосередньовічного часу [1, с. 476–478]. Відтоді це поняття набуло поширення не лише в інших галузях матеріального права, але й у процесуальних галузях права, розвинувши свій зміст та одержавши нові значення.

Не є винятком і кримінальне процесуальне право, в якому фідучія знаходить вияв, насамперед, у законному та договірному представництві, захисті та інших видах професійної правничої допомоги. Фідучія також закладена в основу скороченого порядку дослідження доказів у суді першої інстанції, спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, провадження на підставі угод.

У КПК України закріплені три групи фідучіарних фактів і обставин: 1) факти і обставини, викладені у рішенні суду першої інстанції, ухваленого за наслідками скороченого порядку дослідження доказів; 2) факти і обставини, викладені у вироку суду першої інстанції, ухваленого за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків; 3) факти і обставини, викладені у вироку суду першої інстанції, ухваленого на підставі угоди про примирення чи про визнання винуватості.

Для фідучіарних фактів і обставин, закріплених в українському кримінальному процесуальному праві, характерні такі ознаки: 1) вони встановлені не за результатами безпосереднього дослідження доказів під час судового розгляду, а проведеним досудовим розслідуванням, а також викладені в угоді про примирення чи про визнання винуватості; 2) сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, чітко розуміють зміст цих фактів і обставин; 3) зазначені учасники кримінального провадження, одностайні у всебічному, повному та неупередженому встановленні таких фактів і обставин, а тому їх не оспорожують; 4) відтак потреба у з'ясуванні цих фактів і обставин в суді першої інстанції відсутня; 5) волевиявлення сторін кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, стосовно недоцільності встановлення фактів і обставин під час судового розгляду є добровільним; 6) правдивість цих фактів і обставин не підлягає перевірці в апеляційному порядку.

Виходячи з позиції сторін кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, суд не з'ясовує ці факти і обставини та не досліджує докази на їх підтвердження. Незважаючи на це, вважає їх відповідними дійсності (при цьому немає значення, чи вони достеменно відображають те, що відбулося, чи ні) та використовує для формулювання своїх висновків у конкретному кримінальному провадженні (нехтується припущення про хибність цих фактів і обставин). У цьому контексті вище-

названі учасники кримінального провадження стають *dominus litis* (панамі справи), маючи можливість впливати на результат кримінального провадження шляхом беззаперечного визнання встановлених під час досудового розслідування або викладених в угоді про примирення чи про визнання винуватості фактів і обставин. Понад те, правильність встановлення фідучіарних фактів і обставин не може бути предметом апеляційного оскарження й перевірки, оскільки вони не були предметом з'ясування під час судового розгляду в суді першої інстанції. Тож ці факти і обставини є неспростовними. Однак, на противагу фікції, зберігається ймовірність того, що фідучіарні факти і обставини реальні.

Отже, **фідучіарними** є встановлені під час досудового розслідування або викладені в угоді про примирення чи про визнання винуватості, беззаперечно визнані сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, факти і обставини, що не будучи предметом з'ясування судом першої інстанції, кладуться в основу його рішення, яким завершується кримінальне провадження.

У контексті вищезазначеного доречно навести правову позицію Касаційного кримінального суду, відповідно до якої ч. 3 ст. 349 КПК України «не звільняє суд від обов'язку встановити обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні та визначені ст. 91 КПК України. Тобто законодавець зобов'язує суд встановити усі обставини, що мають значення для кримінального провадження, а ст. 349 КПК України лише визначає обсяг та порядок дослідження доказів на підтвердження цих обставин» [2].

Така правова позиція є щонайменше дискусійною.

Перше. Частина 2 ст. 9 КПК України звільняє суд від обов'язку всебічно, повно та неупереджено встановити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання. Понад те, підставою для оскарження й перевірки судового рішення в апеляційному порядку згідно з п. 1 ст. 410 КПК України вважається порушення у виді відхилення судом клопотань учасників судового провадження про проведення процесуальних дій, спрямованих на з'ясування обставин, що мають значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Тобто процесуальні санкції можуть наставати не за бездіяльність суду першої інстанції щодо встановлення обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами, а тільки за необґрунтовану його відмову сторонам у забезпеченні з'ясування усіх елементів предмету доказування. До того ж, у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. Під час розгляду клопотання суд враховує значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, яка звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та причини, з яких не були здійснені належні дії для їх встановлення чи перевірки на стадії досудового розслідування (ч. 3 ст. 333 КПК України).

Друге. Хоча згідно з приписами кримінального процесуального закону низку процесуальних дій, спрямованих на збирання і перевірку доказів суд може провести з власної ініціативи, проте його активність у процесі доказування зумовлена наявністю будь-яких сумнівів щодо допустимості та достовірності поданих сторонами доказів, а також недостатності їх діяльності для ухвалення судового рішення, відповідно вимог ст. 370 КПК України.

Третє. Зі змісту ч. 3 ст. 349 КПК України випливає протилежний висновок – суд може не досліджувати докази, одержані під час досудового розслідування або подані сторонами, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, впродовж судового розгляду, якщо ці учасники судового провадження не оспорюють всебічність і повноту їх встановлення. За іншого підходу, має місце заперечення такого дієвого засобу доказування як фідучіарні факти та обставини. Своєю чергою, це істотно обмежує прояв засад змагальності, диспозитивності та процесуальної економії у центральній стадії кримінального провадження.

Можливість кримінального процесуального доказування з використанням фідучіарних фактів і обставин визначена й у кримінальному процесуальному праві низки інших європейських держав. Цей засіб кримінального процесуального доказування використовується: а) у разі скороченого дослідження доказів; б) за спрощеного порядку кримінального провадження; в) при постановленні вироку на підставі угоди про визнання винуватості.

Приклад першого випадку становить ст. 273 КПК Литовської Республіки, відповідно до якої якщо обвинувачений, якому не інкримінується вчинення особливо тяжкого або тяжкого злочину, після надходження до суду обвинувального акта заявляє, що визнає себе винним і бажає давати показання негайно та погоджується, щоб інші докази не досліджувалися, дослідження доказів може бути припинено після допиту обвинуваченого, якщо обставини вчинення кримінального правопорушення не викликають сумнівів і прокурор та захисник погоджуються на таке скорочене дослідження доказів. Своєю чергою, ст. 293 цього кодифікованого акта визначає, що у разі скороченого судового розгляду головуючий зачитує протоколи допитів обвинуваченого, потерпілого, свідків, експертів і спеціалістів, складені під час досудового розслідування або раніше під час судового розгляду, оголошує документи, що містяться у справі, та досліджує інші докази. Якщо учасники судового розгляду заявляють, що вони ознайомлені з усіма або частиною доказів у справі і не бажають, щоб вони досліджувалися та оголошувалися в судовому засіданні, головуючий може обмежитися перерахуванням цих доказів [3].

Так само, згідно зі ст. 499 КПК Латвійської Республіки суд може ухвалити рішення не досліджувати докази щодо всього або частини обвинувачення лише у випадку, якщо: 1) обвинувачений визнає себе винним у повному обсязі або у відповідній частині пред'явленого йому обвинувачення; 2) суд не має сумнівів у винуватості обвинуваченого після перевірки матеріалів справи; 3) обвинувачений, а у випадку обов'язкового захисту, – також його захисник і представник, згоден не проводити таке дослідження. Перед вирішенням питання про не дослідження доказів суд з'ясовує думку прокурора, особи, яка здійснює захист, потерпілого та його представника, а також власника майна, на яке накладено арешт у кримінальному про-

вадженні, і роз'яснює їм процесуальну природу та наслідки не дослідження доказів. Після прийняття рішення про відмову від дослідження доказів суд вивчає персональні дані обвинуваченого і переходить до судових дебатів. Опісля суд заслуховує останнє слово обвинуваченого, виносить і проголошує вирок. Такий вирок може бути оскаржений лише в частині покарання, відшкодування шкоди або у зв'язку з процесуальними порушеннями [4].

Для проведення скороченого судового слідства у кримінальному процесі Республіки Болгарія необхідно виконати такі умови: 1) підсудний і його захисник, цивільний позивач, приватний обвинувач та їх довірені особи повинні дати згоду не проводити допит усіх або окремих свідків і експертів та використовувати зміст відповідних протоколів і висновків експертів при ухваленні судових рішень; 2) обвинувачений має повністю визнати обставини, викладені в обвинувальному акті, погодившись не досліджувати докази цих фактів. Після цього суд роз'яснює його права та повідомляє йому, що відповідні докази з досудового провадження та його зізнання використовуватимуться при ухваленні вироку. Суд у мотивувальній частині вироку визнає встановленими обставини, викладені в обвинувальному акті, посилаючись на зроблене зізнання та зібрані у досудовому провадженні докази, які його підтверджують (ст.ст. 371-373 КПК Республіки Болгарія) [5].

Своєю чергою, відповідно до чч. 4, 7 art. 374 КПК Румунії у випадках, коли кримінальна справа не стосується злочину, який карається довічним позбавлення волі, головуючий інформує підсудного, що він може вимагати проведення судового розгляду лише на підставі доказів, одержаних під час досудового розслідування, і документів, поданих сторонами, якщо він повністю визнає факти, які йому ставлять у вину. Докази, зібрані під час досудового розслідування та не оспорені сторонами, не підлягають повторній перевірці під час судового розгляду [6].

Водночас, у молдовському кримінальному процесуальному праві умовою використання фідучіарних фактів і обставин у доказуванні є лише визнання обвинуваченим своєї вини. Так, згідно зі ст. 3641 КПК Республіки Молдова судовий розгляд можливий на підставі доказів, зібраних у стадії досудового розслідування, якщо такими доказами встановлені діяння підсудного, він визнав свою винуватість та відсутня потреба у поданні нових доказів [7].

Окрім скороченого дослідження доказів, іноземний законодавець використовує фідучіарні факти і обставини у регламентації спрощеного порядку кримінального провадження.

Зокрема, за правопорушення, за які може бути призначено лише штраф або які є альтернативним покаранням, судовий розгляд може не проводитися, а вирок виносить за рішенням суду. Якщо під час досудового розслідування прокурор вирішить звернутися до судді з клопотанням про закриття кримінального провадження, а обвинувачений не заперечує проти цього, обвинувальний акт не складається. У такому випадку прокурор складає заяву, яка разом з матеріалами, зібраними під час досудового розслідування, надсилається до суду, який має відповідну юрисдикцію. Така заява має містити основні факти, на яких ґрунтується обвинувачення. А у судовому рішенні, за наслідками розгляду зазначеної заяви, викладаються наведені у ній відомості (ст.ст. 418, 419, 421 КПК Литовської Республіки) [3].

Вищеописаний порядок використання фідучіарних фактів і обставин нагадує українське спрощене провадження щодо кримінальних проступків.

Водночас, у словацькому та чеському кримінальному процесуальному праві для використання аналізованого засобу кримінального процесуального доказування не вимагається згода сторін кримінального провадження, а достатньо лише рішення суду. Так, згідно з ч. 1 § 353 КПК Словацької Республіки суддя одноособово може постановити кримінальний наказ (*trestný rozkaz*) без розгляду справи в основному судовому засіданні, якщо фактичні обставини достовірно доведені поданими доказами [8]. Аналогічне положення викладене і у ч. 1 § 314e КПК Чеської Республіки [9].

Достовірність отриманих доказів залежить винятково від оцінки судді, оскільки перегляд кримінального наказу не здійснюється. Якщо суддя має обґрунтовані сумніви щодо достовірності фактів, встановлених матеріалами справи, він повинен призначити і провести судовий розгляд у загальному порядку [10].

Фідучіарні факти і обставини слугують фактичною підставою для ухвалення судового рішення на підставі угоди про визнання винуватості згідно з КПК Латвійської Республіки (ст.ст. 539-543 КПК) [4], Республіки Молдова (ст.ст. 504-509) [7], Республіки Словенія (ст.ст. 450a-450c) [11], Румунії (art. art. 479-488^e) [6], Словацької Республіки (§§ 331-334) [8], Чеської Республіки (§§ 314p-314s) [9]. Однак кримінальне процесуальне право цих та інших європейських держав завдячує запровадженню та дії цього процесуального інституту кримінальному процесу США, в якому він відомий під назвою *plea bargaining*.

Порівнюючи вищенаведені правила використання фідучіарних фактів і обставин у кримінальному процесуальному доказуванні з українським правовим регулюванням, привертає увагу визначальна роль внутрішнього переконання суду у всебічному, повному та неупередженому встановленні таких фактів і обставин під час досудового розслідування. У такий спосіб зарубіжний законотворець віддав перевагу засадам процесуальної економії та публічності над засадами диспозитивності і змагальності. Крім того, переважно вимагається згода лише сторони захисту у недоцільності з'ясування цих фактів і обставин під час судового розгляду. Як правило, волевиявлення потерпілого у цьому питанні не вимагається. Відтак цей учасник кримінального провадження опиняється у невідгядному для себе становищі. Звідси послаблюється дія засад кримінального провадження, які визначають спосіб його ведення.

Фідучіарні факти і обставини значно полегшують доказування, особливо стороні обвинувачення. Їх використання істотно скорочує тривалість кримінального провадження, економить процесуальні засоби, кошти.

З іншого боку, процесуальна економія породжує відмову від пошуку істини шляхом критичного раціонального дослідження зібраних доказів та оцінки їх відповідно до закону. Як наслідок – опосередковане і неперевірене знання про елементи предмету доказування, що спричиняє певний ступінь невизначеності щодо відповідності ухваленого судового рішення об'єктивній дійсності.

Водночас, помилково вважати, що фідучіарні факти та обставини становлять фактичну основу усіх консенсусних способів вирішення кримінально-правового конфлікту.

Поряд з угодами про визнання винуватості під час кримінального процесуального доказування у США вдаються до угод про співпрацю (*cooperation agreements*) та наказу про імунітет (*immunity order*) чи угоду про непереслідування (*non-prosecution agreement*).

У порівнянні з традиційними угодами, угоди про співпрацю (*cooperation agreements*) є інструментом розслідування. Визнання обвинуваченим, який співпрацює, особистої вини не є самоціллю. Їх призначення полягає в тому, щоб використати такого обвинуваченого, який співпрацює з органом розслідування, аби зібрати докази для кримінального переслідування інших осіб, зазвичай співучасників кримінального правопорушення. Якщо потенційна співпраця виглядає багатообіцяючою, американський прокурор укладає з адвокатом письмову угоду про співпрацю, яка передбачає, що обвинувачений визнає себе винним у конкретних кримінально-караних діяннях і буде співпрацювати з органами правопорядку. Своєю чергою, сторона обвинувачення, за умови визнання співпраці правдивою та істотною, подає клопотання до суду, до підсудності якого належить розгляд цього кримінального провадження, з детальним описом співпраці та важливих для справи обставин. Основною формою співпраці є показання проти співучасників кримінального правопорушення. Водночас співпраця може стосуватися справ, що розглядаються в цьому суді або в суді іншої юрисдикції, зокрема й в іншій країні. Обвинувачений, який співпрацює, визнає свою провину раніше в окремому і, як правило, закритому судовому засіданні, а потім дає показання проти співучасників кримінального правопорушення як свідок обвинувачення. Тож американський прокурор повинен визначити чи буде обвинувачений, який співпрацює, продуктивним свідком і чи будуть його свідчення достатньо підтвержені іншими доказами, незважаючи на те, що він піддаватиметься агресивному перехресному допиту з боку інших обвинувачених щодо угоди про співпрацю, яку він уклав, та його мотивації звинувачувати своїх співвідповідачів, намагаючись здобути прихильність прокурора для того, щоб отримати м'якший вирок [12, с. 32, 34].

Своєю чергою, наказ про імунітет (*immunity order*) чи угода про непереслідування (*non-prosecution agreement*) стосується свідка. Навіщо робити таку пропозицію свідку? Загалом, на це є дві причини. Перша полягає в тому, що свідок у кримінальному процесі США відіграє другорядну роль з незначним кримінальним ризиком, але поки загроза такого обмеженого ризику не буде юридично усунута, він може скористатися своїм правом не давати показання проти себе. Для того, щоб захистити свої показання, можна домовитися про імунітет або угоду про непереслідування, що усуває використання показань свідка безпосередньо або в прямому сенсі проти нього, якщо вони є правдивими (неправдиві показання свідка після надання йому імунітету все ще залишаються підставою для кримінальної відповідальності). Друга причина стосується випадків, коли наявне припущення вчинення свідком серйозних правопорушень, але недостатньо доказів проти нього, щоб змусити його співпрацювати зі слідством. Тому пропозиція імунітету є єдиним засобом зібрати достатню кількість доказів для того, щоб розпочати кримінальне провадження проти співучасників. Надання імунітету дає можливість стороні обвинувачення примусово вимагати показань від будь-якої особи, що перебуває під її юрисдикцією, оскільки право проти самозвинувачення

більше не діє, при цьому можливість кримінального переслідування свідка, який дає показання, усунута. Друга категорія «імунізованих» свідків становить значну проблему – особа може уникнути кримінального переслідування. Громадськість може бути обурена тим, що особа, яка визнала себе винною, не підлягає кримінальній відповідальності через те, що вона отримала імунітет. Тому наказ про імунітет чи угода про непереслідування радше винятковий інструмент кримінального процесуального доказування [12, с. 35–36].

В українській процесуальній літературі окремі дослідники ототожнюють фідучіарні факти та обставини з правовою презумпцією.

Так, О. Гаргат-Українчук виокремлює презумпцію достовірності фактичних обставин справи, що не досліджувалися судом першої інстанції при застосуванні спрощеного порядку судового розгляду кримінальної справи. На її думку, ця презумпція «полягає в тому, що докази стосовно фактичних обставин кримінальної справи та розміру цивільного позову, які не досліджувалися судом у зв'язку з їх неоспоренням учасниками судового розгляду, вважаються достовірно встановленими та не підлягають перегляду в апеляційному порядку» [13, с. 4, 6].

Така позиція викликає заперечення, адже у ній простежується як внутрішня суперечність, так і змішування різних засобів кримінального процесуального доказування.

Перше. З одного боку, йдеться про презумпцію, тобто припущення, а з іншого, – про те, що встановлені факти не викликають сумніву, наближені до дійсності. Визначальним тут є те, що фактичні обставини кримінального провадження вважаються достовірно встановленими. На чому акцентує увагу дослідниця.

Друге. На відміну від презумпції невинуватості, презумпції істинності судового рішення, що набрало законної сили, «презумпція достовірності фактичних обставини справи» не може бути спростованою. Адже згідно з ч. 1 ст. 394 КПК України вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, не підлягає оскарженню в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Так само, у ч. 2 ст. цієї ж статті зазначено, що рішення суду першої інстанції не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду і дослідження яких було визнано судом недоцільним. Насамкінець, вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості не може бути оскаржений з підстав неповноти судового розгляду та невідповідності висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження (ч.ч. 3, 4 ст. 394 КПК України).

Третє. Якщо права презумпція є ймовірно істинним припущенням, то фідучіарні факти і обставини формально правильно відображають об'єктивну дійсність. Правова презумпція може бути як спростовною, так і неспростовною, тоді як фідучіарні факти і обставини завжди неспростовні. Презумпція є правовим положенням, яке дозволяє вважати факти і обставини правдивими без доказів на їх підтвердження, доки не буде доведено протилежне. Своєю чергою, фідучіарні факти

і обставини встановлені за погодженням певних учасників кримінального провадження. Правова презумпція є заміником фактичних обставин, натомість фідучіарні факти і обставини – оригіналом, щоправда, не перевіреним.

Висновки. Фідучіарні факти та обставини є найновішим елементом системи засобів кримінального процесуального доказування. Ними є встановлені під час досудового розслідування або викладені в угоді про примирення чи про визнання винуватості, беззаперечно визнані сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, факти і обставини, що не будучи предметом з'ясування судом першої інстанції, кладуться в основу його рішення, яким завершується кримінальне провадження. Фідучіарні факти і обставини значно полегшують доказування, особливо стороні обвинувачення. Їх використання істотно скорочує тривалість кримінального провадження, економить процесуальні засоби, кошти. З іншого боку, процесуальна економія породжує відмову від пошуку істини шляхом критичного раціонального дослідження зібраних доказів та оцінки їх відповідно до закону. Як наслідок – опосередковане і неперевірене знання про елементи предмету доказування, що спричиняє певний ступінь невизначеності щодо відповідності ухваленого судового рішення об'єктивній дійсності.

Література:

- Magdolna Sič. Fiducia and Pignus in Sources of Postclassical Roman Law – Synonyms or Terms Utilized for Different Kinds of Pledges? Part I. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. 2008. № 2. P. 475–497.
- Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 березня 2018 р. у справі № 521/11693/16-к (провадження № 51-380км17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72970201>
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.163482>
- Kriminālprocesa likums. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>
- Наказателно-процесуален кодекс. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/21355.12224>
- Cod de procedură penală. URL: <https://legeaz.net/noul-cod-procedura-penala-ncpp/>
- Codul de procedură penală a Republicii Moldova. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>
- Trestný poriadok. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/>
- Trestní řád. URL: <https://businesscenter.podnikatel.cz/pravo/zakony/trestni-rad/f4733869/>
- Zůbek J. Trestní příkaz vydaný bez ohledu na zjištěný skutkový stav. Trestněprávní a procesní alternativy v trestním právu individuálním a kolektivním. *Dny práva. Masarykova universita. Sborník příspěvků*. Brno, 2012. URL: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/trestne-pravnialternativy/ZubekJan.pdf
- Zakon o kazenskem postopku. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/prelegledPredpisa?id=ZAKO362>
- Strang Robert R. Plea Bargaining, Cooperation Agreements and Immunity Orders. *Resource Material Series*. 2014. № 92. P. 30–37.
- Гаргат-Українчук О.М. Презумпції у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 19 с.

Fihurskyi V. Fiduciary facts and circumstances as criminal procedure means of proof

Summary. The article is devoted to clarifying the essence of fiduciary facts and circumstances in criminal proceedings and their role in the system of criminal procedure means of proof.

The author notes that the CPC of Ukraine enshrines three groups of fiduciary facts and circumstances: a) facts and circumstances set out in the decision of the court of first instance adopted on the basis of the abbreviated procedure for examining evidence; b) facts and circumstances set out in the decision of the court of first instance adopted on the basis of simplified proceedings for criminal misdemeanours; c) facts and circumstances set out in the decision of the court of first instance adopted on the basis of a reconciliation or plea agreement.

It is stated that fiduciary facts and circumstances enshrined in Ukrainian criminal procedure law are characterised by the following features: 1) they are established not as a result of direct examination of evidence during the trial, but by a pre-trial investigation, and are also set out in a reconciliation or plea agreement; 2) the parties of criminal proceedings, the victim, and a representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted clearly understand the content of these facts and circumstances; 3) these participants of criminal proceedings are unanimous in the comprehensive, complete and impartial establishment of such facts and circumstances, and therefore do not dispute them; 4) therefore, there is no need to clarify these facts and circumstances in the court of first instance; 5) the will of the parties to the criminal proceedings, the victim, the representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, regarding the inexpediency of establishing facts and circumstances during the trial is

voluntary; 6) the veracity of these facts and circumstances is not subject to verification in court of appeal.

The author argues that fiduciary facts and circumstances are those established during the pre-trial investigation or set out in a conciliation or plea agreement, which are unquestionably recognised by the parties of criminal proceedings, the victim, and the representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, and which, without being the subject of clarification by the court of first instance, form the basis of its decision which terminates criminal proceedings.

The author emphasises that fiduciary facts and circumstances greatly facilitate proof, especially for the prosecution. Their use significantly reduces the duration of criminal proceedings, saves procedural means and funds.

On the other hand, the author emphasises that procedural economy leads to a refusal to search for the truth by means of critical rational examination of the collected evidence and its assessment in accordance with the law. As a result, there is indirect and unverified knowledge of the elements of the subject matter of proof, which causes a certain degree of uncertainty as to whether the court decision is consistent with objective reality.

It is argued that the possibility of criminal procedure proof using fiduciary facts and circumstances is also provided for in the criminal procedure law of a number of other European countries. This means of criminal procedure proof is used: a) in case of abbreviated examination of evidence; b) in the simplified procedure of criminal proceedings; c) when passing a sentence on the basis of a plea agreement.

Key words: criminal proceedings, proof, means of proof, abbreviated procedure for examination of evidence, simplified proceedings for criminal offences, criminal proceedings based on agreements, fiduciary facts and circumstances, court, participants of court proceedings.

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО**

---

*Кузьмін Е. Е.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
адвокат*

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ВІД ЗЛОЧИНУ ДО ПОКАРАННЯ?

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сприйняття феномену покарання у міжнародному кримінальному праві крізь призму еволюції наукових поглядів провідних фахівців-міжнародників.

Виявлено, що домінуючим підходом в осмисленні сфери сучасного міжнародного кримінального права історично майже незмінно залишалось його осягнення через поняття «міжнародний злочин».

Систематизовано й узагальнено думки та ідеї щодо співвідношення концептів «міжнародний злочин» та «покладення краю безкарності осіб, які їх вчиняють», щонайменше, як умовно споріднених в частині їхнього співіснування на тлі розвитку уявлень щодо сутності міжнародного кримінального права.

Встановлено основні й об'єктивні закономірності в міркуваннях, пов'язаних із існуванням та умовною самобутністю категорії «покарання» у міжнародному кримінальному праві, які здебільшого полягають у відведенні йому місця або в межах складової узагальненої тематики, якою вбачається індивідуальна кримінальна відповідальність, або в частині переслідування, як правило, на етапі винесення вироків міжнародними кримінальними судами та трибуналами.

Особливу увагу приділено відслідковуванню тенденцій розвитку наукової думки щодо розуміння міжнародного кримінального права, а також ставлення до «покарання» у міжнародному кримінальному праві, заснованих на органічному поєднанні обрання доволі консервативного та послідовного напрямку, загальноприйнятої усталеної парадигми, з одного боку, а з іншого – модернових прагнень, що полягають у дедалі більшій зацікавленості у подальших корективах.

Наголошено на доцільності та необхідності подальшого всебічного комплексного дослідження проблематики, зокрема, з'ясування сутності та позиціонування концепту покарання у теорії та практиці міжнародного кримінального права.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, основні міжнародні злочини, транснаціональні злочини, боротьба з безкарністю, екстрадиція, органи міжнародної кримінальної юстиції, відповідальність за міжнародні злочини, покарання.

Постановка проблеми. Віднедавні футурологічні роздуми щодо концепції міжнародного кримінального права [1, с. 134–138] послуговували одними з тих визначальних рушійних факторів, які зрештою привели до доцільності подальших міркувань у напрямку осягнення його сутнісних параметрів й характеристик. Саме вони багато в чому дозволили наразі подивитись на відповідну проблематику під принципово іншим

кутом, ідентифікувавши значну кількість тих надважливих питань, які, на наше особисте переконання, вельми ймовірно були й залишаються дотепер без належної уваги. Прелімінарні помірні спроби прогнозування й проектування потенційно можливих векторів розвитку кримінально-правової матерії в міжнародному контексті [12, с. 27] не тільки суттєво актуалізували низку поточних проблем, зосереджених довкола означеного явища, а й, у свою чергу, зумовили потребу в проведенні своєрідної ревізії його сучасного стану, – певного критичного переосмислення традиційних уявлень, існуючих сьогодні (як безпосередньо в його межах, так й, скажімо, контекстуально) загальноприйнятих догм і постулатів, а також власне перегляду та переоцінки досить усталених і валідних на сьогоднішній день підходів. Вбачається, що серед останніх нині за правом може повною мірою вважатись вже доволі звичне сприйняття міжнародного кримінального права переважно крізь призму феномену «... найбільш тяжких злочинів ...» [16, с. 1], що неодмінно супроводжується супутніми вже хрестоматійними застереженнями щодо «... рішучості покласти край безкарності осіб, які їх вчиняють ...» [16, с. 1]. Водночас виникає справедливе питання відносно того, як, у такому разі, бути із, принаймні з першого погляду, щонайменше поверхньо «дзеркальною» або навіть т. зв. «парною» правовою категорією, а саме, – з покаранням?

Стан дослідження. Фундаментальні наукові розробки у сфері міжнародного кримінального права свого часу проводили такі відомі українські та зарубіжні фахівці, як С. С. Андрейченко [5], Ш. Бассіуні [8], М. В. Буроменський [2], Г. Верле [20], Н. А. Зелінська [5], А. Кассезе [9, 10, 11], Р. Краєр [13, 14], Е. Ост [6, 7], В. М. Репецький [3], Т. Л. Сироїд [4], М. Шоу [17, 18, 19] та ін.

Особливу увагу, на нашу думку, заслуговують також й окремі наукові публікації: «Пенальні характеристики конвенційного міжнародного кримінального права» (Ш. Бассіуні [12]) та «Теоретичні засади покарання в міжнародному кримінальному праві» (Ф. Хассан [15]), оскільки саме вони багато в чому слугують відправною точкою та підґрунтям для подальших досліджень означеної проблематики.

Мета дослідження – сформувати загальний контекст для подальших наукових розвідок у напрямку концептуалізації феномену покарання у міжнародному кримінальному праві шляхом аналізу наукових праць провідних фахівців сфери міжнародного права задля з'ясування місця, яке відводиться відповідному концепту в науковій думці з урахуванням еволютивної динаміки її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Пошуки відповіді на питання стосовно місця, ролі та значення покарання у сфері теорії та

практики міжнародного кримінального права [15, с. 39] наводять на абсолютно справедливу тезу про раціональність більш ретельного простеження закономірностей еволютивного складника наукових компетентних поглядів і переконань, сформованих навколо тематики генеральної ідеї його власного позиціонування, а також загальної візії.

Примітно, що, першочергово, і певно найбільш яскраво подібна ідея спостерігається на прикладах т. зв. «узагальнюючих» праць з міжнародного права як такого, зокрема, тих, які вже давно стали вважатись абсолютною більшістю фахівців, спостерігачів та зацікавлених у цій сфері в якості культових. Так, наприклад, в обох виданнях Довідника з міжнародного права Е. Ост крізь роки виокремлює самостійні глави, присвячені міжнародному кримінальному праву, які, слово до слова, розпочинаються із вступної мантри про те, що «... термін «міжнародне кримінальне право» є лише зручним способом опису тих аспектів міжнародного права, які стосуються злочинів, що мають міжнародний аспект або вимір ...» [7, с. 263; 6, с. 245]. Напевно зайвим буде вести мову про те, що надалі за змістом і логікою викладення думок основна увага приділятиметься більшою мірою детальній характеристиці міжнародних злочинів, а найбільш наближена до «покарання» тематика буде доволі лаконічно представлена виключно дипломатичною згадкою про індивідуальну кримінальну відповідальність за подібні діяння [7, с. 429; 6, с. 395].

На протипагу цьому, схоже, що втіленням оптимізму мала б стати монументальна серія видань, – Міжнародне право М. Шоу, оскільки майже незмінним упродовж випуску оновленого матеріалу спершу залишалась глава «Міжнародна кримінальна відповідальність» [17, с. 234–241], а згодом підданий уточненню та викладений в новій редакції, отримавши нову назву, розділ – «Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві» [18, с. 397–443; 19, с. 288–328]. Втім, очікування щодо спеціальної уваги, яка мала б бути приділена саме покаранню у міжнародному кримінальному праві також багато в чому, на жаль, не були виправдані. Незважаючи на те, що осмислення проблематики міжнародного кримінального права все ж й відрізнялось від підходу, запропонованого попереднім автором, і здебільшого полягало в осягненні його сутності крізь призму діяльності міжнародних кримінальних судів та трибуналів, категорія міжнародного злочину *de facto* залишалась домінуючою і превалювала навіть тією мірою, що юрисдикційні питання відповідних органів міжнародної кримінальної юстиції також скоріше зводились до численних наукових рефлексій, орієнтованих здебільшого на їх предметну складову (*ratione materiae*) (див., детальніше, наприклад: [19, с. 315–316]).

Апелюючи до зарубіжного досвіду, слід зазначити, що такий стан речей цілком справедливий і щодо національного наукового надбання, яке з'являлось на теренах незалежної України. Так, наприклад, ще у 2006 році, у навчальному посібнику за редакцією М. В. Буроменського, «ідея» міжнародного кримінального права розкривалась через різні види визнаних на той час злочинів (зокрема, наголошувалось на злочинах проти людства, геноциді, апартеїді, расовій дискримінації, а також військових злочинах [2, с. 234]); в частині ж відповідальності, окремим параграфом наводився опис проблематики міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб [2, с. 234]. Примітно, що майже аналогічний підхід використовувався

й надалі В. М. Репецьким, – тож основна увага вкотре знову фокусувалась загалом довкола поняття міжнародних злочинів; водночас була і своя специфіка, а саме, – запровадження підрозділу, присвяченому питанням екстрадиції у міжнародному кримінальному праві, в якому, у свою чергу, й почали фігурувати перші фрагментарні специфічні згадки про покарання [3, с. 324–330].

Внаслідок цього, вже на такому, умовно «підготовчому», загальному етапі, поступово починається формуватись досить стійке враження про деяку односторонність у підходах, яка істотно впливає на цілісність сприйняття міжнародного кримінального права. Разом з тим виникає й наступне логічне питання, чи зберігається подібна ситуація й в комплексних дослідженнях, присвячених міжнародному кримінальному праву безпосередньо?

У цьому разі особливої уваги набуває своєрідний цикл навчально-наукових джерел, іменуємих зазвичай за західною традицією інтродукцією до міжнародного кримінального права (а трохи згодом і до процедури). Приміром у добре відомій серії свого власного Вступу до міжнародного кримінального права А. Кассезе суттєва увага все ще доволі традиційно продовжує приділятися т. зв. «субстантивним» питанням, сфері матеріального кримінального права, міжнародним злочинам (військовим злочинам, злочинам проти людяності, геноциду, а також іншим міжнародним злочинам (агресії, катуванням та тероризму) [10, с. 47–132]. Разом з цим, не оминаються й питання фундаментальних основ міжнародної кримінальної відповідальності [9, с. 187–252]. Водночас починають виокремлюватись й деякі відносно автономні частини, в яких безпосередньо відображується поняття покарання, – переслідування та покарання міжнародними [11, с. 253–270] та національними судами [11, с. 271–290].

Примітно, що подібна тенденція також проглядається і у «Вступі Р. Краєра», зокрема, наприклад, в частині застосування підходу, в якому осягнення специфіки функціонування основних інститутів міжнародного кримінального права прерозумується шляхом умовного поділу вищезгаданого «переслідування» на таке, яке іменується «переслідування у національних судах», а також власне «міжнародне переслідування», де за допомогою практики органів міжнародної кримінальної юстиції з-поміж іншого достатньо планомірно розкривається сутнісні параметри міжнародних злочинів як певного системоутворюючого стрижня [13, с. 37–89, 91–163]. І саме в межах останнього поступово починає виділятися окрема підчастина, – «Винесення вироку та покарання» [14, с. 494–506], так чи інакше присвячена проблемі покарання у міжнародному кримінальному праві.

Однак, ще більшої уваги і напевно привілейованого ставлення до себе означена проблематика отримує саме у другому переглянутому виданні Вступу до міжнародного кримінального права Ш. Бассіуні. Будучи своєрідною квінтесенцією вищезазначених думок, в ньому і роздуми про відмінність між політикою та цілями покарання в національних системах кримінального правосуддя та в системі Міжнародного Суду, й філософські міркування та історичні передумови покарання за міжнародні злочини *jus cogens*; в ньому, – рефлексії щодо природи універсального правосуддя для них [8, с. 917–919, 921–931, 932–937].

Здавалось би, що підґрунтя закладено, і тематика покарання надалі мала б безумовно стати тією невід'ємною

складовою, яка пронизує усі подальші міркування щодо міжнародного кримінального права, будучи його інтегральною частиною. Однак, подібного, принаймні, повною мірою, й досі не відбулось. Про це, зокрема, свідчить не тільки відсутність окремого «місця» для проблеми покарання, наприклад, у «Принципах міжнародного кримінального права» Г. Верле (в яких основний фокус схоже знову і знову повертає до класичного сприйняття, як власне загальних принципів, серед яких описується й індивідуальна кримінальна відповідальність, а також характеристика основних міжнародних злочинів та їх елементів [20, с. 165, 192, 289, 327, 391, 529]), а й у знаково-символічній науковій праці «Теорія та практика міжнародного кримінального права» за редакцією Н. А. Зелінської (в якій також основна увага здебільшого концентрується довкола концепту міжнародного злочину, а також транснаціонального злочину, як категорії транснаціонального кримінального права [5, с. 102, 132, 473]).

В той же час сьогодні існують й протилежні думки, які схоже повертають до позиції щодо необхідності приділення значно більшої уваги «покаранню» у міжнародному кримінальному праві. Так, наприклад, у Міжнародному кримінальному праві Т. Л. Сироїд, однією з перших глав, є Глава 4, яка присвячена саме Санкціям (покаранню) в міжнародному кримінальному праві [4, с. 47].

Висновки. Історично-сформована та закріплена зрештою Римським статутом загальновідома зв'язка «міжнародний злочин – покладання краю безкарності» сьогодні здається повною мірою описує ситуацію, яка прямо відображається у підході до осягнення змісту міжнародного кримінального права, в якому центральне, панівне місце й досі посідає системоутворююче, наскрізне, і таке, яке схоже перебуває у стані свого перманентного формування, поняття міжнародного злочину.

Заразом «одвічним його супутником» в різні періоди наукової думки була та подекуди залишається відповідальність, яка, одночасно, так чи інакше, проявляється як у принципі індивідуальної кримінальної відповідальності, так і в частині засудження за міжнародні злочини, і має напряду асоціюватися безпосередньо із згадкою щодо кари. Не применшуючи значення обох відповідних фундаментальних категорій, вельми показово, що покаранню, як «уособленню покладання кари», доволі типово відводиться виключно переважно помірний роль «слугування» в якості лише однієї з-поміж інших складових двох вищезазначених компонентів.

Втім, проведений аналіз значного масиву наукових публікацій означеної сфери, попри відчутну амбівалентність ставлення окремих фахівців, все ж свідчить про формування певної тенденції до збільшення уваги та зростання інтересу до проблематики покарання у міжнародному кримінальному праві.

Таким чином, загалом можна констатувати певні позитивні зрушення в сторону закономірних та невідворотних наслідків, якими і є покарання за вчинення міжнародних злочинів. Саме тому, на нашу думку, доцільним вбачається подальше наукове осмислення відповідної тематики.

Література:

1. Кузьмін Е. Е. Міжнародне кримінальне право: Quo vadis? *Правові новели*. 2023. № 20. С. 134–140.

2. Міжнародне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
3. Міжнародне публічне право : підруч. / за ред. В. М. Репецького. Київ : Знання, 2011. 437 с.
4. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право : підруч. Харків : Право, 2023. 512 с.
5. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підруч. / Н. А. Зелінська, С. С. Андрейченко, Н. В. Дрьоміна-Волок, Д. О. Коваль ; за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
6. Aust A. Handbook of International Law. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 2010. 527 pp.
7. Aust A. Handbook of International Law. New York : Cambridge University Press, 2005. 496 pp.
8. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.
9. Cassese A. International Criminal Law. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2008. 444 pp.
10. Cassese A. International Criminal Law. New York : Oxford University Press, 2003. 472 pp.
11. Cassese's International Criminal Law / rev. by A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, C. Gosnell, A. Whiting. 3rd ed. Gosport : Oxford University Press, 2013. 414 pp.
12. Cherif Bassiouni M. The Penal Characteristics of Conventional International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 27–37.
13. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. New York : Cambridge University Press, 2007. 477 pp.
14. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 2010. 618 pp.
15. Hassan F. The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 39–60.
16. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court : The Hague, 2011. 58 pp. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (Date of Access: 29.02.2024).
17. Shaw M. N. International Law. 5th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 1288 pp.
18. Shaw M. N. International Law. 6th ed. New York : Cambridge University Press, 2008. 1542 pp.
19. Shaw M. N. International Law. 8th ed. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2017. 1033 pp.
20. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2014. 676 pp.

Kuzmin E. International criminal law: from crime to punishment?

Summary. The article is devoted to the study of the perception of the phenomenon of punishment in international criminal law through the lens of the evolution of scientific views of leading experts in international law.

It is revealed that the dominant approach to understanding the scope of modern international criminal law has almost invariably historically been its comprehension through the concept of “international crime”.

Thoughts and ideas on the correlation of the concepts of “international crime” and “to put an end to impunity for the perpetrators of these crimes”, at least as conditionally related in terms of their coexistence against the background of the development of ideas about the essence of international criminal law are systematized and summarized.

It is established that the main and objective regularities in the considerations related to the existence and conditional identity of the category of “punishment” in international criminal law, which mainly consist in the place allocated to it either within the generalized subject matter, which is considered to be individual criminal liability, or in the part of prosecution, usually at the stage of sentencing by international criminal courts and tribunals.

Particular attention is paid to tracking the trends in the development of scientific thought on the understanding of international criminal law, as well as the attitude to “punishment” in international criminal law, based on an organic combination of the choice of a rather

conservative and consistent direction, a generally accepted established paradigm, on the one hand, and, on the other, modern aspirations, which consist in an increasing interest in further adjustments.

The expediency and necessity of further comprehensive and integrated research of the issue, in particular, clarification of the essence and positioning of the concept of punishment in the theory and practice of international criminal law is emphasized.

Key words: international criminal law, international core crimes, transnational crimes, fight against impunity, extradition, international criminal justice bodies, responsibility for international crimes, punishment.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Іващенко В. А.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....	4
---	---

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Тюрю Ю. І.

ГЕНЕЗА ЯКОСТІ ОСВІТИ: АНАЛІТИЧНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД.....	10
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Махмурова-Дишлюк О. П.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ.....	16
--	----

Ноцик А. І.

НОВІТНІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДОБРОВІЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ.....	21
--	----

Тополя Р. В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА В УКРАЇНІ.....	24
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Войнарівський М. М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ В НІМЕЦЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ ПРАВІ.....	30
--	----

Гопанчук В. С., Ракул О. В.

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МАТЕРИНСТВО, БАТЬКІВСТВО.....	35
---	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ковач Д. Л.

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАХИСТ ПРАВ ТА СОЦІАЛЬНА СТАБІЛЬНІСТЬ.....	42
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Косяченко К. Е.

ОКРЕМІ НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗІ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	48
--	----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Ivashchenko V.

INTERNATIONAL STANDARDS OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND THEIR INTRODUCTION ARE IN A NATIONAL LEGISLATION.....	4
--	---

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Tiuria Yu.

GENESIS OF QUALITY EDUCATION: AN ANALYTICAL AND LEGAL REVIEW.....	10
---	----

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Makhmurova-Dyshliuk O.

ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE IN TERMS OF ENSURING HUMAN AND CIVIL RIGHTS AMIDST ARMED CONFLICTS IN UKRAINE.....	16
--	----

Notsyk A.

THE RECENT ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF VOLUNTARY ASSOCIATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE.....	21
---	----

Topolia R.

THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF AN EXPERT IN UKRAINE.....	24
--	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Voinarivskiyi M.

ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC SANCTIONS IN GERMAN COMMERCIAL LAW.....	30
---	----

Hopanchuk V., Rakul O.

REPRODUCTIVE RIGHTS AS A WAY TO REALIZE THE RIGHT TO MOTHERHOOD AND FATHERHOOD.....	35
---	----

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

Kovach D.

PECULIARITIES OF LABOR RELATIONS UNDER MARTIAL LAW: PROTECTION OF RIGHTS AND SOCIAL STABILITY.....	42
---	----

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік
№ 67, 2024

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.
Комп'ютерна верстка Молодецька О.І.

Підписано до друку 21.02.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 11,11, ум. друк. арк. 9,53.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0324/207.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua